

1977

politieke partij democraten '66

BELEIDSPROGRAM

1977 - 1981

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN

PRIJS : 3 GULDEN

U krijgt dit Beleidsprogramma zonder rekening toegezonden, hoewel de druk - en verzendkosten 3 gulden bedragen. Wij stellen het daarom zeer op prijs, wanneer U dit of een hoger bedrag zou willen overmaken op giro 1477777 - ten name van de Penningmeester van D'66 Amsterdam.

BELEIDSPROGRAM

1977 - 1981

DEEL 1

Actiebeginselen

Het post-industriële tijdperk ligt voor ons. Mens en samenleving staan aan de drempel van ongekende ontwikkelingen. Een groot veld van goede en kwade kansen ligt voor ons en meer dan ooit zal onze aanpak beslissend zijn voor nu en later.

De politieke partij Democraten '66 stelt zich op het standpunt dat de ontwikkelingen in dit tijdperk een dynamiek vertonen, die in toenemende mate zal verschillen van die waarmee wij vertrouwd zijn geraakt.

De politieke beoordeling en benadering van deze dynamiek dient dan ook volgens andere dan traditionele normen te geschieden. Welke benadering de juiste zal blijken te zijn kan niet op voorhand worden vastgesteld. Vóór alles moet evenwel worden aangenomen dat het werken volgens een blauwdruk of een utopisch maatschappijbeeld grote gevaren oplevert en misschien heel weinig oplossingen. Inherent aan de huidige dynamiek is immers dat vele ingrepen averechts gevolgen kunnen hebben.

D'66 is daarom van oordeel dat zijn politiek handelen slechts gebaseerd kan zijn op een ontwikkelingsstrategie met actiebeginselen die de loop van het politieke gedrag nader kunnen worden uitgewerkt.

Voorop staat de overweging dat al het politiek handelen slechts zinvol kan zijn als het leidt tot een handhaving en vergroting van de individuele ontplooiingsmogelijkheden. Deze ontplooiing moet geschieden in vrijheid en verantwoordelijkheid, naar eigen inzicht en overtuiging, in solidariteit met de medemens en zonder politieke; sociale en economische discriminatie van anderen. D'66 beschouwt waarden goed. De partij ziet deze pluriformiteit tevens als de voornaamste bron van maatschappelijke vernieuwing.

De ontplooiingsmogelijkheden van de mens hangen in belangrijke mate af van de omgeving in de ruimste zin van het woord: zowel het sociaal-culturele milieu, als ook de ruimtelijk geordende omgeving en het milieu in enge zin. Tussen het individu en zijn omgeving bestaat een wisselwerking die de kwaliteit van het menselijk bestaan bepaalt. De beheersing van deze omgeving en het scheppen van voorwaarden voor een optimale wisselwerking tussen het individu en zijn omgeving is de doelstelling van het beleid van de overheid als drager van collectieve wensen en bevoegdheden. Over de inhoud, uitvoering en verantwoording moet gemeenschappelijk worden beslist. Het voortbestaan van gesloten groepen, die als bolwerken binnen de samenleving opereren valt hiermee niet te verenigen. Verouderde machtsstructuren moeten daarom worden afgebroken en nieuwe organisatievormen moeten worden opgebouwd, waardoor de burgers meer bij de besluitvorming worden betrokken en waarin naast de technisch-economische ook de sociale doelmatigheid tot zijn recht komt.

De wijze waarop een democratie functioneert kan op verschillende manieren worden getoetst. Bepaald niet de slechtste daarvan is het kijken naar de rechtsbescherming die de zwaksten in de samenleving hebben, nagaan hoe het staat met de keuzevrijheid van de zwaksten wat betreft hun persoonlijke omstandigheden. Als zwakken kunnen we definiëren de mensen die kwetsbaar zijn, omdat ze om eigelei redenen niet goed passen in het maatschappelijk systeem. Dat kunnen zijn mensen met lage inkomens, maar vooral hulpbehoevenden.

In de achter ons liggende periode is een grote specialisatie in maatschappelijke samenwerkingsvormen ontstaan; ook zijn er steeds meer afzonderlijke organisaties en regelingen voor afzonderlijke doeleinden in het leven geroepen. Ondanks veel goede bedoelingen is juist daardoor het individu steeds meer in de verdrukking gekomen. D'66 wil daarom streven naar een maatschappij en naar organisatievormen die op menselijke maat zijn gesneden en waarin persoonlijke relaties worden beschermd tegen de werking van onpersoonlijke en dehumaniserende krachten. Hoewel aan veel maatschappelijke vraagstukken een verdelingsprobleem ten grondslag ligt, moet niet uit het oog worden verloren dat met name het samenwerkingsprobleem diepgaande en gewetensvolle aandacht verdient, willen wij niet aan maatschappelijke ontbinding en verbroekeling ten onder gaan.

D'66 aanvaardt de industriële samenleving als een gegeven, maar is tevens van oordeel dat de ontwikkeling van deze samenleving onheilspellende nevenverschijnselen heeft opgeroepen, die een verdere evolutie van de mens en zijn ontplooiingsmogelijkheden fundamenteel bedreigen.

Tot deze verschijnselen, die intussen het karakter van hoofdproblemen hebben aangenomen, rekent D'66 allereerst de dreigende maatschappelijke desintegratie door het afnemen van de mogelijkheden om aan het traditionele arbeidsproces deel te nemen en door de toenemende verstarring en vervreemding in samenwerkingsverbanden waardoor het steeds meer mensen moeilijk wordt om sociaal te functioneren. Van gelijke orde is de technologische en industriële wildgroei waardoor het natuurlijk milieu wordt afgebroken en de levenskansen voor toekomstige generaties ernstig gevaar lopen.

Bestrijding van deze verschijnselen door het scheppen van sociaal gunstige voorwaarden en een zorgvuldig beheer van het bedreigde milieu hebben daarom voor D'66 een prioriteit waaraan productiviteitsstijging en vergroting van de materiële welvaart dienstbaar moeten worden gemaakt. Deze voorwaarden zullen echter rekening moeten houden met het ervaringsfeit dat de economische mogelijkheden van ons land in beslissende mate afhangen van onze concurrentiepositie op de wereldmarkt en dus van de mate waarin het industrie- en technologiebeleid wordt afgestemd op de comparatieve voordelen van ons land. Voor de ontwikkeling van dit beleid zijn goede stuurmechanismen nodig, maar ook rendabele bedrijven en ondernemingen. De besturing van onze industrie mag daarom haar rentabiliteit en haar concurrentiemogelijkheden op de wereldmarkt niet aantasten. D'66 zal voorstellen doen voor deze besturing die voldoen aan de gestelde eisen en die haar tevens vatbaar maken voor democratische controle.

De onvermijdelijke en noodzakelijke toepassing van arbeidsbeparende technieken en productiviteitsverhogende vernieuwingen zal ook in de toekomst tot omschakelingsproblemen leiden, die echter niet slechts voor rekening van de direct betrokkenen mogen komen, maar als opdracht en uitdaging voor de samenleving als geheel dienen te gelden. Daarnaast moet productiviteitsverhoging in de productiesector worden beschouwd als mogelijkheid en voorwaarde om in het sociaal-culturele veld tot nieuwe ontplooiingsmogelijkheden te komen. Deze ontplooiingsmogelijkheden zullen echter pas dan reële betekenis hebben als zij individueel kunnen worden gerealiseerd naar eigen inzicht. Het overheidsbeleid moet de sociaal-culturele pluriformiteit positief waarderen en zich richten op het wegnemen en voorkomen van belemmeringen. In het licht van het voorafgaande wil D'66 in de productiesector onder meer streven naar:

- humanisering van de arbeid;
- het beter opspoorbaar maken van de oorzaken van menselijke slijtage in het arbeidsproces;
- aanpassing van de productie aan de eisen van het natuurlijk milieu;

- versterking van de positie van de consument;
- bestrijding van de structurele werkloosheid door betere verdeling van het werk tussen mensen, in de tijd in ieders leven tussen productie- en sociaal-culturele sector;

en in de sociaal-culturele sector:

- vermindering van de invloed van specialistische deskundigen en versterking van de rol van praktijkdeskundigen;
- het eenvoudiger, overzichtelijker en doorzichtiger maken van voorzieningspakketten;
- versterking van de positie van de cliënt tegenover diensten, steun en hulpverlenende instanties;
- gedecentraliseerde uitvoering en verruiming van participatiemogelijkheden.

Dit alles is gebaseerd op het besef dat de samenleving in het post-industriële tijdperk alleen leefbaar kan zijn door bewuste vernieuwing zowel van het productie-porces als van het sociaal-culturele gebeuren. Een vernieuwing die zich richt op "beter" in plaats van "meer", op inhoud boven omvang, op kwaliteit boven kwantiteit.

D'66 wil geen vergroting - met meer werk, meer productie, meer consumptie, meer vervuiling, meer afbraak en uitputting, meer onveiligheid, onzekerheid, en sociale ontbinding. Maar vernieuwing door het samenwerken menselijker te organiseren en de besluitvorming beter te democratiseren; door werken en leren, wonen en ontspannen beter te verdelen over mensen, over gebieden in de ruimte en over levensperiodes in de tijd; door de arbeid zinvoller te maken en door de natuur beter te beheren.

D'66 zoekt de steun van allen die deze nieuwe uitdaging willen aangaan.

DEEL 2

Samen delen en samenwerken

HOOFDSTUK 1

Inleiding

In de regeringsperiode 1973-'77 is een begin gemaakt met structurele verbeteringen van de samenleving. Maar de periode was kort, de samenstelling van het kabinet berustte niet op een duidelijke politieke keuze, belangengroepen blokkeerden vaak de weg naar overeenstemming en oude vraagstukken werden enkele malen door nieuwe gebeurtenissen verscherpt.

Als gevolg hiervan heeft de regering haar beleid enkele keren moeten herzien, was haar optreden soms te aarzelend, soms te bruusk en autoritair en is veel van haar beleid nog maar net uit de verf aan het komen. Dat is niet alleen aan deze regering te wijten, maar ook aan de omstandigheden waaronder zij haar werk moest doen en aan de tijd die zij daarvoor kreeg. Wel komt geheel voor haar rekening en eenzijdige gerichtheid van haar beleid.

Van de twee hoofdproblemen van onze maatschappij: het probleem van de verdeling ('van kennis, macht en inkomens') en dat van de samenwerking (tussen mensen en organisaties, tussen overheid en burgers) heeft het eerste veel aandacht gekregen. Het samenwerkingsprobleem is echter veel tekort gekomen.

Die eenzijdigheid is juist nu fnuikend, omdat onze samenleving steeds meer innerlijke samenhang verliest en verbrokkelt, en omdat macht steeds minder bij personen, steeds meer bij organisaties berust.

De mens komt hierdoor steeds meer in de verdrukking. Juist de zwaksten in de samenleving worden daarvan het meest de dupe. Bovendien dreigt men door het eenzijdig beklemtonen van het verdelingsvraagstuk uit het oog te verliezen, dat het menselijk welzijn, geluk en plezier, voor een groot deel alleen kan bestaan en ontstaan door samenwerking.

Samenwerking is niet alleen een kwestie van mentaliteit: van wil en bereidheid tot samenwerken. Het is ook een kwestie van organisatie: van opsplitsing of bundeling van taken, van zeggenschap en medezeggenschap, van planning en uitvoering, van spreiding of concentratie van bevoegdheden, enz.

Het maatschappelijk verdelingsvraagstuk is niet alleen een kwestie van het opdelen van een koek: wie krijgt wat. Het daat daarbij ook om het maken van koeken en om het in standhouden van het vermogen koeken te maken. Dus ook om werkgelegenheid - en de verdeling dáárvan -, om het rendement van investeringen en niet in de laatste plaats om een goed beheer van natuurlijke grondstoffen en bescherming van het milieu. Dat zijn voor een belangrijk deel kwesties van organisatie.

HOOFDSTUK 2

Welvaart door vernieuwing

De post-industriële maatschappij heeft een eigen ontwikkelings-dynamiek. Deze wordt bepaald door het samenspel van twee hoofdsectoren (sociale subsystemen): de productiesector (industrie, landbouw, handel) en de sociaal-culturele sector (onderwijs, gezondheidszorg, sociale diensten en voorzieningen, wetenschaps- en kunstbeoefening, veiligheid in de ruimste zin van het woord, enz.). In het samenspel tussen deze twee sectoren schuilen nieuwe mogelijkheden en nieuwe gevaren. De grootste gevaren ontstaan door het uit elkaar streven van die twee sectoren. De nieuwe mogelijkheden liggen besloten in het in nieuwe vormen op elkaar afstemmen van die twee sectoren.

De industriële maatschappij was gekenmerkt door een enorme groei van het menselijke productievermogen en een daarmee gepaard gaande welvaartsstijging van de geïndustrialiseerde landen. De overgang van het industriële naar het post-industriële tijdperk is bepaald door een enorme groei van de sociaal-culturele sector. De groei van de sociaal-culturele sector werd (economisch) mogelijk gemaakt door de groei van het menselijk productievermogen. Hij werd ook steeds meer nodig voor de verdere ontwikkeling van de productiesector.

Het moderne productieproces kan niet blijven draaien zonder goed geschoolde werknemers, wetenschappelijk opgeleide onderzoekers en technici, en een reeds van sociale diensten en voorzieningen (van laboratoria en openbare bibliotheken tot hospitalen, van communicatie-netwerken tot sociale verzekeringen enz.). Uitbreiding van de sociaal-culturele sector werd bovendien nodig om de toenemende gevolgen van menselijke slijtage in het productieproces op te vangen.

Op die manier gedragen dóór en dienstig áán de groei van de productiesector voltrok zich de ontwikkeling van de sociaal-culturele sector in hoofdzaak volgens maatstaven die waren ontleend aan het oudere broertje, de productiesector. Dat oudere broertje liet zich intussen maar weinig gelegen liggen aan de inzichten en ervaringen van de sociaal-culturele sector en aan de andersoortige menselijke behoeften waarop die sector zich richt. Het gevolg was scheefgroei van de maatschappij in haar geheel en ernstige ontwrichtingen binneb ieder van de twee sectoren. Stijgende inflatie en structurele werkloosheid, omhoog schietende kosten en wildgroei van de sociale voorzieningen zijn hiervan de oppervlakteverschijnselen.

Het samenspel tussen sociaal-culturele en productiesector loopt zo spaak. Het leidt tot een overbelasting van de mens (zowel individueel als collectief) en van zijn milieu. De reactie hierop mag niet zijn een verscherpte toepassing van de maatstaven van de productiesector (zoals profijtbeginsel en kostenbesparing van organisatie-modellen die zijn gericht op productiviteits- en efficiencyverhoging op de sociaal-culturele sector. Dat is een vorm van symptoombestrijding die de kwaal -scheefgroei en ontwrichting- verergert.

Waar het om gaat is bovenal het besef, dat welvaart méér omvat en in de kern iets anders betekent dan de beschikking over vervaardigde (materiële) goederen, concreet gestalte te geven. Dat vereist een samenhangend beleid. Dat wil zeggen een beleid dat zowel het samenspel tussen productiesector en sociaal-culturele sector in onze maatschappij op een ander spoor zet als verband legt tussen die maatschappelijke herstructurering en een betere internationale arbeids- en welvaartsverdeling.

Afnemend welzijnsbeleven

Groei van de productie brengt niet meer vergroting van ieders totale welzijnsbeleven met zich mee. Dit heeft verschillende oorzaken.

Ten eerste een zekere verzadiging met consumptiegoederen.

Ten tweede een toenemende noodzaak om de nadelige effecten die zijn verbonden aan een steeds toenemende omvang van de productie te compenseren. Zo moeten zwembaden het vervuuld raken van meren en rivierwater compenseren, geluidsisolatie het steeds groter wordende lawaai. Deze "compenserende productie" is nodig om het milieubederf te compenseren dat wordt veroorzaakt door een hoger productieniveau. Vergeleken met de toestand vóór die productietoename leveren zij echter geen bijdrage tot het welzijnsbeleven.

Ten derde leidt de toenemende massaliteit van consumptie soms tot een daling van het daaraan verbonden genot. Autorijden wordt minder leuk, naarmate je langer in files komt vast te zitten.

Ten vierde veroorzaakt de productiewijze die is ontwikkeld ten behoeve van productievergroting veel onlustbeleven in het arbeidsproces. Dit onlustleven kan worden gecompenseerd door hogere lonen. De "compenserende consumptie" die daardoor mogelijk wordt levert echter geen toename van welvaart op.

Ten vijfde veroorzaakt een eenzijdig op productiviteitsverhoging gerichte productiewijze een verhoogde (fysieke en psychische) slijtage van de mens in het arbeidsproces die in toenemende mate compenserende maatregelen en voorzieningen in de sociaal-culturele sector nodig maken. Deze compenserende maatregelen leveren echter geen toename van welvaart op.

Samenvattend kunnen we zeggen, dat de toename van het welzijnsbeleven per toegevoegde eenheid productie tendeert steeds kleiner te worden.

Energie-problematiek

Energie wordt schaars en duur. Daarbij komt dat Nederland in toenemende mate van geïmporteerde energie afhankelijk zal worden. We moeten ons op deze moeilijke situatie voorbereiden met een overheidsbeleid dat gericht is op:

- zuiniger gebruik van energie;
  - de introductie van energiebesparende technologieën en nieuwe producten met een lage energiecomponent;
  - het toegroeien naar levenswijzen die minder energie opslorpen (zoals mogelijk is op het gebied van vervoer en ruimtelijke ordening).
- Een aanzienlijke vermindering van het energieverbruik is eerst op langere termijn te realiseren. Zeker in de beginfase zal het energieverbruik als gevolg van de (afnemende) groei van de bevolking blijven stijgen. In een veel latere fase zullen we meer rekening moeten houden met een toename van het primaire energieverbruik (hetgeen wat anders is dan het energetisch eindverbruik) als gevolg van de veel grotere "omzettingsverliezen", die de toekomstige veel moeilijker energiedragers met zich mee zullen brengen.

De overheid dient ten aanzien van de grote verbruikscategorieën (industrie, ruimteverwarming en verkeer) tot een lange termijn-plan te komen waarin aspecten als de toekomstige (veel hogere) energieprijzen, de benodigde (veel hogere) investeringen, de ontwikkeling van technologische mogelijkheden, de wetgeving en een na te streven minder energie-intensief productiepakket en consumptiepatroon tot één beleid worden gefétegreerd. Naast dit beleid op lange termijn dat gericht is op een veel meer weloverwogen gebruik van energie zijn we - zoal niet aan onze eigen toekomst dan toch aan die van onze toekomstige generaties - verplicht om op zorgvuldige en evenwichtige wijze te werken aan het zichtbaar maken van opties op het gebied van nieuwe energiebronnen.

Hieronder verstaan we alle energiedragers anders dan de huidige goedkope olie- en aardgas. We moeten onszelf zekerheid verschaffen omtrent een groot aantal vragen zoals daar zijn:

- de economische en technologische haalbaarheid;
- de sociale politieke en economische aanvaardbaarheid;
- het beslag op de beperkte hoeveelheid ruimte (een factor die in Nederland zwaar telt);
- het betalingsbalans- en werkgelegenheidsaspect;
- en tenslotte evenzeer van wezenlijk belang: de zekerheid van de voorziening en de gevolgen voor onze buitenlandse politieke bewegingsruimte (in hoeverre zullen wij naar de pijpen moeten dansen van onze toekomstige energieleveranciers?).

Onder mogelijke opties bedoelen wij: olie en aardgas die slechts tegen zeer hoge kosten gewonnen en getransporteerd kunnen worden en vervolgens steenkool, zonne-energie, windenergie, geothermische energie en heel misschien kernenergie/kernfusie. Aan al deze energiedragers kleven grote tot zeer grote bezwaren, vooral aan kernenergie. We zullen moeten erkennen dat er niet één juiste risico-afweging mogelijk is. Klimatologische en ecologische gevaren zijn niet zonder meer met de politieke gevaren op één lijn te stellen. Absolute veiligheid in elk opzicht is niet realiseerbaar. We zullen daarom moeten streven naar een energie-mix die de risico's en bezwaren van de toekomstige energiebronnen zoveel mogelijk tot voor ons land aanvaardbare proporties terugbrengt. Daarbij doen we er goed aan enerzijds zoveel mogelijk tijd te winnen (door vooral te investeren in energiebesparende technieken en producten óók als dat hoge kosten met zich meebrengt) en anderzijds alle opties open te houden door de kleine schaal met nieuwe energievormen in de praktijk ervaring op te doen. Daarbij dient dan alle aandacht te worden gericht op de beperking en de beheersbaarheid van de risico's van welke aard die ook mogen zijn.

Een beleid dat gericht is op energiebesparing en ontwikkeling van alle denkbare opties komt niet van de grond wanneer wij de hiervoor noodzakelijke verhoging van de energieprijzen niet accepteren of wanneer de overheid niet bereid is om uiteraard het liefst in internationaal verband de economische risico's te dragen die nu eenmaal voor de ontwikkeling tot commerciële toepasbaarheid van nieuwe energievormen op grote schaal nodig zijn. (Dit geldt ook voor het op grote schaal toepassen van meer kleinschalige energie-opwekkingsmethoden). Een beleid dat werkelijk anticipeert op toekomstige knelpunten zal een niet onaanzienlijke lastenverzwaring voor de economie met zich meebrengen. Wij zullen deze lastenverzwaring moeten aanvaarden opdat wij zowel in technisch als in maatschappelijk en economisch opzicht voorbereid zijn op de energieproblemen waarmee West-Europa en zeker ook Nederland vooral na 1990 geconfronteerd zullen worden.

Milieu-problematiek

Gegevens de beperkte aardse voorraden en het beperkte zelfreinigend vermogen van het milieu wordt het totaal van de productiemogelijkheden bepaald door de mate waarin we milieu-vriendelijk en grondstoffenbesparend produceren en bovendien door de mate waarin we productiemogelijkheden aanwenden om het milieu te zuiveren, om materialen opnieuw te gebruiken ("recycling") en om vervangende grondstoffen en energiebronnen te vinden. Het milieu stelt absolute grenzen aan onze productiemogelijkheden. Bovendien wordt de omvang van onze productiemogelijkheden beïnvloed door de manier waarop we van die mogelijkheden gebruik maken: in hoeverre we milieu-vriendelijk of milieu-schadelijk, grondstoffen en energie besparend of verkwistend produceren.

Uitbreiding van de productiewijze en-omvang der geïndustrialiseerde landen over alle landen ter wereld zal binnen en overzienbare periode een uitputtings- en verstikkingsdood van de wereldbevolking veroorzaken.

Bewaking en besturing van het produktie-proces

We hebben twee argumenten genoemd om de omvang en de samenstelling van de productie en de productiewijze veel zorgvuldiger te bewaken dan tot nu toe gebeurt; het afnemend welzijnsbeleven en de beperkte productieruimte (milieu-problematiek). Daartoe zullen de nodige instrumenten moeten worden ontwikkeld. Wij hebben er eerder op gewezen, dat de verschijnselen van overbelasting van de mens en van zijn milieu hun diepste oorzaak hebben in het scheefgroeien van de verhouding tussen productiesector en sociaal-culturele sector. De keuze en het gebruik van de beleidsinstrumenten zal afgestemd moeten zijn op het scheppen van een evenwichtig samenspel tussen die sectoren. Zij zullen bovendien moeten passen in een democratisch geordende en bestuurde maatschappij die het welbevinden van zijn individuele leden als doel en als toetssteen heeft. Keuze en gebruik van de benodigde instrumenten zullen in dat kader moeten worden bepaald.

HOOFDSTUK 3

Een democratische maatschappij

Wij willen een zodanige ordening van de maatschappij, dat iedere burger daarin zoveel mogelijk kan bijdragen tot het geluk van anderen en van zichzelf. Deze ordening brengt een verdeling met zich van taken, van rechten en plichten, van vrijheid en gebondenheid. Hiermee hangen de gezagsverhoudingen samen.

Tot op de dag van vandaag wordt er gezag gevestigd op basis van geweld, leeftijdsverschillen, overerving, religie, rijkdom en kennis. Zij aan wie weinig of niets van deze machtsfactoren is toebedeeld verkeren daardoor buiten hun schuld in posities van eenzijdige afhankelijkheid. Onze politieke activiteit behoort op zijn minst gericht te zijn op de verbetering van hun positie. De notie, dat de machthebber zijn gezag behoort te ontfangen aan het mandaat van degenen over wie de macht wordt uitgeoefend en derhalve de praktijk van de machtsuitoefening voortdurend moet worden getoetst, is een elementaire notie van democratie. Wij zien de ontwikkeling van de democratie hoofdzakelijk in drie richtingen:

- de burgers moeten meer worden betrokken bij de politieke besluitvorming. Deze betrokkenheid kan ondermeer worden bevorderd door hen meer medeverantwoordelijk te maken voor beleidsbeslissingen.
- in steeds meer samenlevingsverbanden moeten de bestuursmaatregelen worden getoetst aan de meningen van de betrokkenen (de democratie houdt niet op bij het staatkundige);
- de kwaliteit van de raadpleging van de burgers moet voortdurend worden verbeterd. Hieraan zitten twee kanten. De manier waarop de raadpleging gestalte krijgt moet worden verbeterd: meer openbaarheid, betere informatie. De manier waarop de burgers zijn toegerust om zich een oordeel te vormen over problemen die hen raken moet voortdurend worden verbeterd: beter onderwijs, betere motivatie.

Ons uitgangspunt is de democratisering te bevorderen in alle drie genoemde richtingen, als leidraad geldt hierbij voor ons:

Geen beleid zonder controle. Naast elk besturend orgaan in politieke en andere samenlevingsverbanden van zodanige omvang, dat het ondoenlijk is alle betrokkenen rechtstreeks bij alle besluiten te betrekken, hoort een controle-orgaan te staan samengesteld uit door alle betrokken aangewezen vertegenwoordigers. Bij elke beleidsdaad moet tegenspel mogelijk zijn van degenen die zich naar zo'n beleidsdaad moeten richten.

Geen opeenhoping van functies. Vaak komt het voor, dat iemand in een aantal samenhangende besluitvormingsprocessen in verschillende functies meedoet. Een dergelijke opeenhoping van functies maakt de besluitvorming ondoorzichtig en dus moeilijk te controleren, scheidt de dragers van dubbelrollen op met onderling strijdige, aan elk van de rollen verbonden eisen, en houdt de deelneming van andere tegen.

Het principe van onverenigbaarheid van functies moet op het politieke terrein aanzienlijk worden uitgebreid en op het sociaal-economische terrein, waar het nauwelijks bestaat, versneld worden ingevoerd.

Horizontaal organiseren. Hoe groter de groep, hoe kleiner de mogelijkheden om de groepsleden door democratisch georganiseerde beslissingsprocedures tot hun recht te laten komen. In onze maatschappij zijn grote verbanden soms noodzakelijk. In die gevallen worden beslissingen genomen die grote groepen

mensen betreffen. Horizontaal organiseren vermindert binnen een organisatorisch verband het aantal hiërarchische lagen en verkleint de machtsverschillen tussen hen. Hierdoor wordt een structurele voorwaarde geschapen voor decentralisatie. Het verontrustende verschijnsel dat op hoog niveau gedetailleerde beslissingen worden genomen voor de lage niveau's kan ermee worden tegengegaan.

Democratiseren is een ontwikkelingsproces. Bij dit alles moet worden bedacht, dat de ontwikkeling van de maatschappij, zeker als men die in een andere richting wil sturen dan waarin zij tot nu toe koerste, nooit volledig in de hand te houden is. Een harmonische ontwikkeling in de richting van een volledig gedemocratiseerde maatschappij is een gevaarlijk droombeeld. Er zal zich wildgroei voordoen. Sommige ontwikkelingen zullen snel gaan, andere stagneren. Er zullen onvoorziene effecten optreden. Vooral bij ontwikkelingen op nog onverkende terreinen is het daarom van belang meersporigheid te bevorderen met mogelijkheden van bijstellingen en correcties tijdens de rit.

HOOFDSTUK 4

De economische ordening

Bij het zoeken naar de beste economische orde gaat het om het ontwikkelen van een beslissingsstructuur die maakt dat de uitkomsten van het economisch proces zoveel mogelijk aansluiten bij de wensen van de deelnemers aan dat proces: hoe en door wie wordt beslist, wie wat krijgt.

Om die economische orde vorm te kunnen geven is het in de eerste plaats nodig de beslissingen die in het economisch proces worden genomen in een rangorde te plaatsen. In de tweede plaats is het nodig uit te maken welke economische agenten (dat kunnen individuen zijn, maar ook bedrijven, staatsorganen, verenigingen en dergelijke) welke beslissingen moeten nemen. Tenslotte moet ervoor worden gezorgd dat al die beslissingen samen een goed gecoördineerd geheel vormen.

De rangorde van beslissingen

Vanzelfsprekend zijn niet alle beslissingen even belangrijk voor de uitkomsten van het economisch proces. De belangrijkste zijn de beslissingen over de na te streven doelstellingen en de te volgen "spelregels" en beslissingen die diep in het economisch proces ingrijpen (b. v. belangrijke investeringen). Deze systeembepalende beslissingen hebben één ding gemeen: zij hebben grote zogenaamde "externe effecten". Dat wil zeggen, zij hebben belangrijke gevolgen voor veel mensen; niet alleen voor hen die bij het nemen van de beslissing waren betrokken.

De belangrijkste systeembepalende beslissing is de vaststelling van de doelstelling van onze economische activiteiten. Wij zouden als doelstelling willen formuleren: Een ononderbroken voorziening van de gemeenschap met een stroom van goederen en diensten die qua omvang, samenstelling en productiewijze zoveel mogelijk aansluit bij de wensen van de ingezetenen. Hierbij komt het erop aan de wensen van de ingezetenen concreet gestalte te geven, ook als het collectieve wensen betreft - dat wil zeggen, wensen die alleen kunnen worden bevredigd door een gemeenschappelijke actie (op nationaal niveau). Collectieve wensen die hoog op onze prioriteitenlijst staan zijn werkgelegenheid van een voldoende omvang en kwaliteit, goede sociaal-culturele voorzieningen, een geringe milieubelasting, een uitputtingstempo van bewezen voorraden en energiedragers dat in redelijke mate garandeert dat tijdig alternatieven voorhanden zijn, een betere inkomensverdeling en een betere internationale arbeidsverdeling.

Naast de collectieve bestaan er uiteraard ook individuele voorkeuren, dat wil zeggen voorkeuren die in beginsel gestalte kunnen krijgen door individuele voorkeuren, dat wil zeggen voorkeuren die in beginsel gestalte kunnen krijgen door individuele acties. Het is duidelijk, dat de afweging die moet plaatsvinden tussen individuele en collectieve voorkeuren een fijn afgestemde beslissingsstructuur eist. Daarop wordt in het volgende ingegaan.

Centralisatie of decentralisatie

Wij hebben in beginsel een voorkeur voor een gedecentraliseerde beslissingsstructuur. In een gedecentraliseerde beslissingsstructuur worden meer men-

sen direct betrokken bij het totale besluitvormingsproces dan in een gecentraliseerde structuur. Hierdoor kan gebruik worden gemaakt van de gemeenschappelijke kennis van de eigen voorkeuren en van de inzichten omtrent de gevolgen van het eigen handelen van alle deelnemers aan het economische proces. Een gedecentraliseerd systeem biedt daarom in beginsel meer mogelijkheden om de uitkomsten te laten aansluiten bij de wensen van de ingezetenen dan een gecentraliseerd systeem. Voorwaarde is echter dat het economisch systeem zó is ingericht, dat nastreven van eigen voorkeuren leidt tot acties die zoveel mogelijk ook het algemeen belang dienen.

Instrumenten voor een gedecentraliseerde structuur

In de eerste plaats noemen wij hier het mededingingsbeleid. Dit beleid is gericht op het voorkomen en aantasten van overheersende posities op de markt. Hiertoe kunnen kartelafspraken worden vernietigd en fusies worden verboden. Bovendien kan de overheid het ontstaan van nieuwe concurrenten bevorderen, onder meer door zelf een tijd mee te doen.

Een apart hoofdstuk zijn de overheidsbedrijven. Overheidsbedrijven zijn gewenst en noodzakelijk in die gevallen waarin anders een voorziening niet zou worden voortgebracht. Dit doet zich met name voor bij voorzieningen met een uitgesproken sociaal karakter, zoals de medische verzorging. Een tweede geval doet zich voor als de efficiënte bedrijfsomvang zeer groot is in verhouding tot de omvang van de vraag. In die gevallen kunnen er maar een zeer beperkt aantal aanbieders zijn. Een dergelijke monopolie-achtige marktstructuur dient te worden gecontroleerd door de overheid. Tenslotte dienen overheidsbedrijven actief te zijn als de geboden voorziening sterk plaatsgebonden is, zoals bij water-, gas- en electriciteitsvoorziening.

Indien de overheidsbedrijven de hierboven omschreven grenzen overschrijden, kunnen zich ongewenste situaties voordoen. Immers, als particuliere bedrijven moeten concurreren met overheidsbedrijven, dan blijken de laatsten meestal een overmachtpositie te hebben. Die overmachtpositie van overheidsbedrijven berust op een grotere continuïteit, een grotere credietwaardigheid en een gemakkelijker toegang tot overheidsinstanties. Gaan in zulke gevallen de overheidsbedrijven de particuliere bedrijven verdringen, dan is op den duur het gevaar niet denkbeeldig dat de overheid een absolute machtspositie verwerft. Dit mag alleen gebeuren indien de overheid voldoende is gedemocratiseerd. Maar dan zijn we terug bij ons startpunt, want om de overheidssector voldoende te democratiseren zullen we haar in de eerste plaats moeten decentraliseren.

Bij dit alles is het van groot belang dat de communicatiekanalen in onze samenleving open zijn. Dit kan vooral worden bevorderd door het scheppen van mogelijkheden om de inbreng van groeperingen in de maatschappij die buiten de formele organisatie staan snel en doorzichtig in het besluitvormingsproces te verwerken. Open communicatie impliceert ook, dat te eenzijdige of bedriegelijke reclame onmogelijk wordt gemaakt.

We willen in dit verband vooral wijzen op de noodzaak het publiek beter te informeren over de gevolgen van technische ontwikkelingen. Daartoe moet een begin worden gemaakt met het opstellen van technologie-taxaties. Dit zijn opsommingen van de voorzienbare positieve en negatieve effecten van een bepaalde technische ontwikkeling en haar alternatieven op de samenleving in haar geheel.

Het op elkaar afstemmen van beslissingen

Voor het op elkaar afstemmen van wensen en beslissingen van de deelnemers aan

het economisch proces kunnen globaal twee wegen worden bewandeld. De eerste is via het marktmechnisme. Niet alle wensen van de consumenten kunnen echter via de markt worden bevredigd. Voor de collectieve goederen, zoals onderwijs, defensie en dergelijke moet de overheid zorgen en dat gaat grotendeels buiten de markt om. Bovendien is de markt in lang niet alle opzichten een volstrekt betrouwbaar instrument. In de eerste plaats kunnen consumenten niet alle gevolgen van hun handelen overzien. Zij kunnen ook worden misleid door eenzijdige of onjuiste voorlichting. In de tweede plaats zijn iemands handelingen niet steeds een uitdrukking van zijn voorkeuren. Dit doet zich met name voor indien het gewenste alternatief niet op de markt voorhanden is (Zo is het gebruik van electriciteit en het betalen van de rekening nog geen goedkeuring van het beleid van de verenigde electriciteitsmaatschappijen).

Deze verborgen voorkeuren, waartoe ook voorkeuren moeten worden gerekend die door gebrek aan informatie niet eens kunnen ontstaan, moeten buiten de markt om in beslissingen kunnen worden omgezet. Net als gebeurt ten aanzien van de collectieve goederen. Dit is de tweede weg. Hiermee zijn we er nog niet, want alle beslissingen bij elkaar kunnen aanleiding geven tot conjunctuur-schommelingen. Om te zorgen dat de beslissingen evenwichtig in tijd zijn gespreid, hebben we aparte afstemmingsprocedures nodig.

Nu kunnen we twee soorten afstemmingsprocedures onderscheiden: die waarbij het erom gaat beslissingen van verschillende rangorde met elkaar in overeenstemming te brengen (verticale afstemming): die waarbij beslissingen van dezelfde rangorde met elkaar worden verzoend (horizontale afstemming);

Bij de verticale afstemming moet in beginsel dat orgaan de beslissing nemen, dat in de beslissingsstructuur hiërarchisch een plaats inneemt die overeenkomt met de rangorde van de te nemen beslissingen. Dit houdt in dat niet altijd de direct betrokkenen het laatste woord kunnen hebben. Zo zullen beslissingen omtrent de doelstellingen van het economisch proces (zoals die over normen met betrekking tot het milieu en het uitputtingstempo) alleen door het parlement moeten worden genomen. Dit stelt grenzen aan de bevoegdheden van de plaatselijke overheid en de inspraakmogelijkheden van de plaatselijke bevolking als het gaat om vraagstukken van ruimtelijke ordening.

Ook het bedrijfsleven heeft in dit licht gezien geen volledige vrijheid bij loon- en prijsafspraken. De procedures die bij de loon- en prijsafspraken worden gevolgd zullen het parlement in staat moeten stellen zijn verantwoordelijkheid daadwerkelijk te dragen.

Bij de horizontale afstemming zouden wij zoveel mogelijk op de markt willen vertrouwen, het koopgedrag van de consument is dan wel geen volmaakte, het is wel de best voorhanden indicator voor de wensen van de consumenten. De positie van de consumenten-organisaties in de beslissingsstructuur moet evenwel worden versterkt terwijl grote aandacht moet worden gegeven aan methoden om verborgen voorkeuren op te sporen en om te zetten in effectieve maatregelen.

In dit verband moet vooral gewezen worden op de noodzaak beter inzicht te krijgen in de ontwikkeling van de techniek met al haar consequenties. Dit moet uitmonden in een industrie- en technologiebeleid. Alle investeringen boven een bepaald bedrag en alle investeringen die behoren tot een veelgebruikte techniek zullen bij de overheid moeten worden gemeld. Op die manier kan een inzicht ontstaan in de onmiddellijke technologische ontwikkeling. Op basis van dit inzicht moeten technologieën worden aangewezen waarover technologie-taxaties worden geschreven. Deze taxaties houden opsommingen in van de voorzienbare voor- en nadelen van een bepaalde technologie en van haar mogelijke alternatie-

ven. Op den duur zal de mogelijkheid ontstaan dat op basis van deze technologie-taxaties bepaalde investeringen aan een vergunningstelsel worden gebonden.

Ook de zorg om beslissingen van de marktpartijen op elkaar aan te laten sluiten hoort tot de verticale afstemming. Hierbij gaat het om het vermijden van conjuncturele schommelingen. De instrumenten die hiervoor moeten worden gehanteerd (loon- en prijspolitiek, budgettaire politiek, belasting- en uitgavenbeleid, en monetaire politiek) hebben zulke grote externe effecten, dat de verantwoordelijkheid hiervoor moet berusten bij regering en parlement.

HOOFDSTUK 5

De sociaal-culturele ordening

De productiesector (industrie, landbouw, handel) is primair gericht op het beschikbaar maken voor menselijke consumptie van goederen en diensten waarvan de waarde afneemt door gebruik en waarvan de marktwaarde vermindert naarmate er méér van beschikbaar zijn: schaarse goederen.

De sociaal-culturele sector (onderwijs, gezondheidszorg, wetenschapsbeoefening, veiligheid in de ruimste zin van het woord, sociale voorzieningen, enz.) gebruikt en verbruikt veel van deze goederen. Hij brengt ook zelf schaarse goederen voort. Toch zijn er kenmerkende verschilpunten aan te wijzen tussen deze sector en de productiesector.

In de eerste plaats kunnen de "goede dingen" die de sociaal-culturele sector voortbrengt in het algemeen niet als zodanig in omloop worden gebracht en verhandeld. Wie bijvoorbeeld dankzij medische verzorging gezondheid verwert is daardoor beter in staat een taak te verrichten in het arbeidsproces. Hij kan echter niet gezondheid in omloop brengen en verhandelen, ook geen arbeid als een afzonderlijke waar, maar alleen zichzelf als arbeidskracht. Voor degenen die door onderwijs kennis verwerft geldt iets dergelijks.

Anders ligt het met kunstwerken. Deze kunnen in omloop worden gebracht en zijn verhandelbaar. Daarvoor geldt echter een ander verschilpunt, namelijk dat zij niet door consumptie (kunstgenot) verbruikt worden en in waarde verminderen.

Een derde verschilpunt is, dat de activiteiten in de sociaal-culturele sector niet primair en zeker niet uitsluitend gericht zijn op het voortbrengen van hoe dan ook verhandelbare zaken maar op het scheppen van waarden die alleen kunnen worden genoten door ze zelf handelend te realiseren, of door met anderen samen te handelen en ze met anderen te delen. Wandelen en amateursport ("om het spel, niet om de knikkers") zijn voorbeelden van het eerste. Arbeid kan er ook een zijn voorzover deze in zichzelf bevrediging geeft. Vriendschap en rechtvaardigheid zijn voorbeelden van waarden die alleen kunnen worden verwerkelijkt en genoten door samenhandelen en samen delen.

Kort samengevat: het productieproces is gericht op het voortbrengen van goederen en diensten die op zichzelf en in onpersoonlijke verhoudingen van hand tot hand gaan en geconsumeerd worden; sociaal-culturele processen zijn gericht op waarden die in personen en in persoonlijke verhoudingen zijn belichaamd en die niet los van die personen kunnen bestaan.

Mensen gebruiken in hun sociale en culturele relaties ook een heel ander soort tekens en signalen om hun wensen en voorkeuren kenbaar te maken dan in hun omgang in het kader van het productieproces: op de persoon, niet op zaken gerichte tekens, blijken van genegenheid of onverschilligheid, van vreugde en plezier of van pijn en leed. Tekens die niet bij elkaar opgeteld, van elkaar afgetrokken of door elkaar verwisseld kunnen worden, maar waarvan de betekenis opgaat in de belevenissen die zij bij een hoorder oproepen. Worden zij onvoldoende gehoord en beantwoord, dan verheffen zij zich, bijvoorbeeld tot klachten, protesten en demonstraties. Soms neemt dit de vorm aan van "weglopen", soms ook die van crimineel gedrag. Met deze verschillen hangt onmiddellijk samen, dat de productie-sector kan worden gereguleerd door onpersoonlijke marktverhoudingen (vraag en aanbod)

terwijl "commercialisering" van sociaal culturele processen (terecht) als strijdig met hun aard wordt ervaren. Deze processen worden en dienen hoofdzakelijk te worden gereguleerd in een door persoonlijke verhoudingen, in contacten van mens tot mens en in leefeenheden, banden en relaties waarvan de duur wezenlijke betekenis heeft. Mensen die elkaar vaak ontmoeten hebben niet alleen "veel contacten" maar ook een ander soort relatie dan mensen die elkaar zelden ontmoeten.

Met deze verschillen hangt óók samen, dat het in de sociaal-culturele sector gaat om een ander soort vrijheid dan in de productiesector. De vrijheid waarom het in de productiesector primair is te doen is individuele keuzevrijheid, in de sociaal-culturele sector gaat het om de ontplooiingsvrijheid van de persoon in relatie en verbondenheid met anderen.

De keuzevrijheid staat in dienst van de ontplooiings-mogelijkheden van de mens. Sociaal-culturele processen, kortom, zijn gericht op het scheppen van persoonsgebonden waarden. Zij zijn contact-rijk, in sterke mate afhankelijk van vrijwilligheid en motivatie en daardoor ook bij uitstek aangewezen op participatie in de besluitvorming. Juist in deze sector zal daarom de organisatie van de werkzaamheden kleinschalig, gedecentraliseerd, op de persoon van de cliënt gericht en zo toegankelijk mogelijk voor die cliënt moeten zijn.

Het werk zal echter niet alleen zelf kleinschalig georganiseerd moeten zijn, het zal zich ook zoveel mogelijk moeten richten op die (min of meer duurzame) leefeenheden en verbanden waarin mensen zich ontplooiën, of waarin hun persoonlijke ontplooiing geremd wordt. De opsplitsing van het werk in specialistische organisaties is in strijd zowel met zijn persoonsgerichtheid als met de gerichtheid op die leefeenheden en verbanden. Het maakt ook, dat het veld voor de cliënten ingewikkeld en ondoorzichtig wordt en werpt drempels op tegen het zoeken van contact. Het versterkt bovendien de tendentie "hulpbehoevenden" te isoleren van elkaar en van hun omgeving, die op die manier een aantal problemen van zich afzet en afwentelt op daarvoor getroffen "speciale voorzieningen".

Die voorzieningen ontwikkelen zo zelfs een zekere zuigkracht. Zij raken overbelast of verwickeld in een explosieve groei. Vaak gebeurt beide, omdat de groei van de voorziening ook haar zuigkracht vergroot. Bovendien treedt bij groei in omvang de neiging tot het ontwikkelen van nieuwe specialisatie en speciale voorzieningen versterkt in werking, hetgeen opnieuw schaalvergroting in de hand werkt en nieuw voedsel geeft aan het afwentelingsproces.

De intrinsieke gerichtheid van het werk op de persoon en zijn leefgroep en de personen van de cliënt zelf raakt hierbij steeds meer in verdrukking, de sociale oorzaken van zijn problemen verdwijnen steeds verder achter de horizon. De behoefte aan de voorzieningen neemt daardoor weer toe.

Twee omstandigheden maken, dat deze afwentelingsspiraal gedurende lange tijd vrijwel ongeremd kan worden doorlopen. In de eerste plaats het feit, dat de sociaal-culturele sector een kostenbewakend reguleringsmechanisme als de markt van vraag en aanbod mist- en naar zijn aard ook niet verdraagt.

In de tweede plaats het feit, dat de kosten van deze speciale voorzieningen, mede als gevolg van hun bijzonderlijk bestaan naast de productiesector, evenmin als (externe) kosten van het productieproces worden meegerekend. Het samenspel tussen de twee sectoren is ernstig verstoord.

Het beleid zal in de eerste plaats moeten worden gericht op het scheppen van een evenwicht in dat samenspel. Dit vereist:

- het opsporen en bestrijden van de oorzaken van menselijke overbelasting en slijtages in de productiesector waarvan de kosten nu op de (collectieve) voorzieningen van de sociaal-culturele sector worden afgewenteld;

- het invoeren van aan de aard van de werkzaamheden aangepaste kostenbewakingsprocessen in de sociaal-culturele sector;
- het overwegend richten van de voorzieningen in de sociaal-culturele sector op extra-murale en preventieve zorg, en op het zelf oplossen van problemen door cliënten in hun leefeenheden;
- het scheppen van goed geïntegreerde welzijnsnetwerken, opgebouwd uit lokale multidisciplinaire teams voor de eerstelijnsvoorzieningen die worden ondersteund door wijkcentra (wijkgezondheidscentra, jeugd- en gezinscentra, centra voor bejaardenzorg, zoveel mogelijk gecombineerd) en regionale diensten met bestuurlijke taken waarin specialisten en specialistische voorzieningen worden samengebracht en van waaruit ook de wijkcentra worden begeleid en geadviseerd als tweedelijnsvoorzieningen en landelijke derdelijnsvoorzieningen die worden belast met de centrale registratie en verwerking van gegevens, onderzoek en inspectie, en waaronder die specialistische voorzieningen worden samengebracht die alleen op dat niveau nodig zijn;
- het scheppen van een sluitend systeem van rechtshulpverlening zowel preventief als diagnostisch. De instellingen voor rechtshulpverlening dienen gemakkelijk toegankelijk te zijn, gedecentraliseerd en geïntegreerd in de maatschappelijke dienstverlening. Dit geldt speciaal voor de eerstelijnsvoorziening waarin adviezen en begeleiding worden gegeven; de tweedelijnsvoorziening omvat specialistische bijstand op diverse rechtsgebieden.

HOOFDSTUK 6

Samenhangend beleid

In het voorafgaande (zie vooral hoofdstuk 2) hebben wij al een aantal argumenten genoemd voor een meer zorgvuldige en doelgerichte bewaking van de productiewijze, -omvang en -samenstelling dan tot nu toe: een dalend welzijnsbeleven (per toegevoegde eenheid product), een toenemende bedreiging van het milieu zijn de twee rubrieken waaronder deze argumenten kunnen worden samengevat. Voor een klein, dichtbevolkt, laaggelegen, door rivieren doorkruist, arm aan grondstoffen, hoog geïndustrialiseerd, van export afhankelijk land als het onze komen daar nog enkele klemmende argumenten bij.

Wij zullen al onze krachten moeten bundelen en al onze creatieve vermogens moeten mobiliseren tot vernieuwing om de uitdagingen van het voor ons liggende post-industriële tijdperk het hoofd te bieden. Dat geldt zowel voor de activiteiten van de productiesector als voor die van de sociaal-culturele sector. Een moderne, op ontwikkeling van wetenschap en techniek gebaseerde en op vernieuwing gerichte productiesector kan alleen functioneren in een moderne maatschappij. Hij is afhankelijk van de kwaliteit onderwijs, de wetenschapsbeoefening, de gezondheidszorg, de sociale voorzieningen en diensten en de culturele impulsen die in die maatschappij worden ontplooid. De sociaal-culturele sector is omgekeerd evenzeer afhankelijk van de productiesector: als economisch draagvlak en als leverancier van voor het werk noodzakelijke producten (jaarlijks wordt ongeveer de helft van die producten opgenomen door de sociaal-culturele sector).

Als wij productiesector en sociaal-culturele sector zo naast elkaar stellen, is het nodig te beklemtonen dat het niet gaat om twee afzonderlijke bevolkingsgroepen. Het gaat om twee soorten activiteiten waar alle leden van de maatschappij in meerdere of mindere mate bij betrokken zijn, maar die afzonderlijk zijn georganiseerd. De manier waarop die twee sectoren nu zijn georganiseerd bedreigt in toenemende mate het samenspel tussen beide, de wederkerige ondersteuning en bevruchting waarvan zij beide afhankelijk zijn. De nadelen hiervan manifesteren zich in internationaal verband: zij bedreigen onze concurrentiepositie op de wereldmarkt. Zij vertonen zich eveneens op nationaal niveau; zij veroorzaken inflatie en (structurele, duurzame) werkloosheid. Zij werken ook dóór in ieders leven van alledag: zij veroorzaken vereenzaming, gespletenheid van werken en wonen, werken en leren, werken en ontspannen met overbelasting in de ene, passiviteit in de andere soort activiteiten en functie-verarming in beide. Zij brengen de mens in verdrukking en beknotten zijn persoonlijke ontplooiingsmogelijkheden.

Een beleid dat is samengesteld uit afzonderlijke maatregelen die ieder van deze effecten afzonderlijk bestrijden zal niet alleen onvoldoende en slechts tijdelijk soelaas kunnen bieden, het zal de oorzaken van deze verschijnselen zelfs versterken: de omvang en de kosten van de sociaal-culturele voorzieningen zullen blijven groeien, die voorzieningen zullen echter in afnemende mate bijdragen tot het menselijke (individuele en sociale) welzijn, zij zullen wel bijdragen tot verhoging van de arbeidskosten maar niet tot verhoging van de productiviteit, de noodzaak van compenserende productie en de behoefte aan compenserende consumptie zullen blijven stijgen, de inflatie zal verder omhoog worden geduwd en getrokken, de werkgelegenheid verder afnemen, de lasten van dit alles zullen door een steeds kleiner actief in het arbeidsproces betrokken deel van de bevolking worden gedragen, het leed en de onlusten door een steeds groter aantal uit dat proces uitgeschakelden moeten worden ondergaan.

Noodzakelijk is een beleid, dat de oorzaken van deze effecten in hun onderlinge samenhang tot grondslag heeft. Dat betekent in hoofdlijnen het volgende. Onze concurrentiepositie op de wereldmarkt moet worden gewaarborgd en zoveel mogelijk als in overeenstemming is met de eisen van het milieu (maatschappelijke en natuurlijke omgeving) worden versterkt. De versterking van onze concurrentiepositie moet tevens passen in een buitenlands beleid dat gericht is op een betere internationale arbeidsverdeling.

Het inflatie kader

Ons nationale inkomen wordt voor meer dan 50% verdiend door export. Het is daarom nodig de concurrentiepositie van Nederland op de wereldmarkt te handhaven. Op die wereldmarkt zullen naar het zich laat aanzien nog een aantal verschuivingen optreden die liggen in het verlengde van de al optredende stijging van de grondstoffenprijzen. Aangezien Nederland, behalve zijn eindige voorraad aardgas, arm is aan grondstoffen, is zijn economie bijzonder kwetsbaar voor deze verschuivingen. De stijging van de grondstoffenprijzen zal de ontwikkelingslanden in staat stellen te investeren ten behoeve van hun eigen industrialisatie. Deze landen zullen zich ongetwijfeld toeleggen op de veredeling van de grondstoffen waarover zij beschikken. Dit zal een verdere verbetering van hun "terms of trade" met de al in vergaande mate geïndustrialiseerde landen mogelijk maken. Het feit dat de arbeidskosten in de ontwikkelingslanden lager zijn dan in de al sterk geïndustrialiseerde landen zal er eveneens toe bijdragen dat een aantal industriële activiteiten vanuit de dichtbevolkte geïndustrialiseerde landen verplaatst zullen worden naar de ontwikkelingslanden. Over het algemeen komen productieprocessen die veel ongeschoolde arbeid en in verhouding geringe kapitaalsinvesteringen vereisen het meest in aanmerking voor vestiging in ontwikkelingslanden, kapitaalsintensieve en hooggeschoolde arbeid vereisende processen het minst. De vervaardiging van traditionele producten als confectie, schoenen, handschoenen e. d. en eenvoudige assemblage-processen kunnen zonder veel moeilijkheden met de inzet van een beperkt aantal specialisten in die landen ter hand worden genomen.

In de ontwikkeling van nieuwe producten moeten een aantal fases worden onderscheiden:

1. de onderzoek- en ontwikkelingsfase.
2. de fase van het beproeven en vervolmaken van de productielijn,
3. de fase van het beproeven en ontwikkelen van een afzetmarkt,
4. de fase waarin het productieproces vervolmaakt is en de afzetmogelijkheden op de internationale markt verzekerd zijn.

De eerste drie fases vereisen een hoog ontwikkelde sociaal-culturele infra-structuur en diensten-apparaat die alleen in de rijke geïndustrialiseerde landen beschikbaar zijn. Zij kunnen daarom alleen in die landen op een economische levensvatbare basis worden uitgevoerd. De vierde fase komt echter veelal in aanmerking voor overplaatsing naar de ontwikkelingslanden. Deze zal daar over het algemeen met de inzet van een betrekkelijk gering aantal specialisten en relatief veel laaggeschoolden voordeliger kunnen worden uitgevoerd.

Uit het bovenstaande volgt, dat de beste ontwikkelingskansen voor de Nederlandse export liggen in de zogenaamde "wetenschapsintensieve" productieprocessen die een hooggeschoolde en gespecialiseerde arbeidsinzet, relatief hoge kapitaalsinvesteringen en een hoog ontwikkelde sociaal-culturele sector vereisen. Daarnaast zullen er mogelijkheden zijn voor industriën die op grond van vernieuwingen en productie-ontwikkeling goederen voortbrengen die de concurrentie op de wereldmarkt kunnen doorstaan.

Ook die industriële activiteiten zijn afhankelijk van een hoog opleidingsniveau en een hoog ontwikkelde en vernieuwing bevorderende sociaal-culturele sector. Aangezien de genoemde productie-processen over het algemeen een lage arbeidsintensiviteit hebben zal uitbreiding van de werkgelegenheid in de productiesector niet of nauwelijks mogelijk zijn. Die uitbreiding zal voornamelijk moeten worden gezocht in de naar zijn aard juist wel arbeidsintensieve sociaal-culturele sector, die ook veel meer onafhankelijk in nationaal verband kan worden ontwikkeld.

Het nationale kader

Het instandhouden van onze concurrentiepositie op de wereldmarkt vereist een primair op vernieuwing, niet op vergroting van de totale productieomvang gerichte ontwikkeling van de productiesector. En wel op die terreinen waarop Nederland in vergelijking tot andere landen de beste kansen en mogelijkheden heeft en het minst door nadelen (zoals die welke verband houden met de kwetsbaarheid van zijn milieu, zijn zeer beperkte grondstoffenvoorraad en zijn hoge bevolkingsdichtheid) wordt belemmerd. Dit betekent, dat wij ons zullen moeten toeleggen op producten en productiewijzen waarbij een relatief hoge waarde wordt toegevoegd aan de gebruikte grondstoffen, die een hoge graad van geschooldheid van werknemers en een hoog ontwikkelde en goed aangepaste sociaal-culturele sector eisen en die in het algemeen hoge investeringen (zowel in productie- als in de sociaal-culturele) sector vergen. Dit betekent ook, dat het productieproces niet alleen grondstoffen, energie en arbeid, maar ook mensen en het sociale milieu zal moeten sparen- mede om overbelasting van de sociaal-culturele sector te voorkomen. De arbeid zal moeten worden gehumaniseerd en beter moeten worden verdeeld. Humanisering van de arbeid houdt zowel in verbetering van de werkomstandigheden, taakverruiming en het tegengaan van eentonigheid in de arbeid als uitbreiding en verbetering van het werkoverleg en vergroting van de verantwoordelijkheid en de medezeggenschap van de werknemers- dus democratisering van de onderneming.

Een betere verdeling van de werkgelegenheid kan eveneens bijdrage leveren tot de humanisering van de arbeid. Die verdeling heeft daarnaast nog andere positieve effecten, o. a. ook in de sociaal-culturele sfeer.

De oorzaken van menselijke (fysieke en psychische) slijtage in het werk moeten systematisch worden opgespoord. Hiertoe zal met name moeten worden overgegaan tot

- het maken van regionaal en plaatselijk, per bedrijfstak en per bedrijf opgesplitste statistieken over verloop, ziekte en ziekteverzuim, ziekte- en WAO-uitkeringen,
- gericht onderzoek op basis van de verwerking van deze en andere centraal geregistreerde gegevens omtrent de gezondheidstoestand van de bevolking,
- een betere organisatie en uitbreiding van de taken van de arbeidsinspectie.

Het structurele werkgelegenheidsprobleem kan en mag niet worden opgelost zonder dat de emancipatie van de vrouw en de behoefte van steeds meer vrouwen aan zinvol werk daarbij ten volle in aanmerking wordt genomen. Er zal evenzeer werkgelegenheid moeten zijn voor vrouwen als voor mannen. Die toestand kan niet worden bereikt zonder een herverdeling van het werk. Dat vereist een mentaliteitsverandering (waaronder zowel een verandering van het arbeids-ethos als een hogere waardering van taken in de gezinshuishouding), maar ook een andere inrichting en organisatie van het werk en van het onderwijs. Herverdeling van het werk houdt in een betere verdeling van het werk tussen mensen (mannen en vrouwen).

Maar ook in de tijd in ieders leven (geen concentratie van onderwijs in de eerste levensfase, geen overbelasting in de actieve fase en geen abrupte uitstoting en afzondering in bejaardentehuizen op de pensioengerechtigde leeftijd).

Deze herverdeling komt neer op beter gebruik maken van de tijd die wij winnen door de toepassing van arbeidsbesparende technieken. Tot nu toe veroorzaakt die toepassing werkloosheid, hij dwingt de mens tot eenzijdigheid en legt hem taakverarming op. Dat geldt zowel voor vrouwen in het gezin als voor mannen in hun werk, voor jongeren in opleiding als voor volwassenen. Dit is geen natuurlijke wetmatigheid, maar een kwestie van organisatie en van inrichting van de maatschappij. Een gerichte en in een totaalbeleid passende herverdeling van het werk zal een vergroting van onze totale welvaart kunnen opleveren, de ontplooiingsmogelijkheden van het individu vergroten en de kwaliteit van het milieu verhogen.

D'66 ziet het natuurlijk milieu als een vitaal bestanddeel van onze welvaart- voor nu en voor latere geslachten. Het is een gemeenschappelijk erfgoed waarop de één niet meer aanspraak kan maken dan de ander. Wij achten zorg voor dit milieu van even groot belang als zorg voor de gezondheid en kennen aan de bescherming van milieu en gezondheid een hogere prioriteit toe dan aan het opvoeren van welvaart door productieverhoging.

Het belang dat wij hechten aan milieu en gezondheid zal concreet gestalte moeten krijgen in een sluitend stelsel van vervuiliings- en uitputtingsnormen. De vervuiliingsnormen kunnen de vorm aannemen van een maximaal toegestane vervuiling in een gebied (deze maximale vervuiling kan ook op nul worden gesteld).

Door heffingen per eenheid uitgeworpen stof aan de vervuilers in rekening te brengen kan in de meeste gevallen de totale vervuiling binnen toelaatbare grenzen worden gehouden. Wanneer echter de vervaardigde goederen zeer prijsgevoelig zijn en bovendien niet via een ander productieproces kunnen worden voortgebracht, zal men moeten overgaan tot rantsoeneringsmaatregelen of verbondsbepalingen.

De uitputtingsnormen zijn vertalingen van de lengte van het tijdbestek dat men beschikbaar acht om een alternatieve grondstof of energiebron te ontwikkelen. Samen met een schatting van de kosten die aan onderzoek en ontwikkeling van zo'n nieuwe grondstof of energiebron zijn verbonden bepaalt dit tijdsbestek de hoogte van de heffing die aan de gebruikers van de grondstof of energiebron moeten worden opgelegd. In het algemeen zullen de prijzen zoveel mogelijk een afspiegeling moeten zijn van de totale kosten.

Onder totale kosten moeten niet alleen de bedrijfskosten worden begrepen, maar ook alle kosten die door de overheid (o. a. in de sociaal-culturele sector) of derden worden gemaakt ten behoeve van de voortbrenging van een product en die door die voortbrenging aan derden worden toegebracht. Bij de verdeling van de productieruimte over verschillende goederen kunnen we echter niet volstaan met het hanteren van een aldus aangepast en gecorrigeerd marktmechanisme. Immers, zowel de producent als de consument weegt bij zijn besluitvorming slechts een beperkt aantal alternatieven af. Met name de maatschappelijke gevolgen van belangrijke veranderingen in hun productie- en consumptiepatroon worden niet in hun afwegingen betrokken.

En het zijn juist deze maatschappelijke gevolgen die later zo'n dwingende invloed kunnen hebben op de verdeling van de productieruimte over verschillende goederen en op de omvang van de totale productie. (Een voorbeeld is het massaal gebruik van de auto. De producent en de koper van de auto zullen zich in het algemeen niet laten leiden door overwegingen als bijvoorbeeld de negatieve gevolgen van het massale auto-gebruik op de planologie en de leefbaarheid van de binnensteden. (Maar op hun beurt hebben deze invloeden op de planologie de auto tot een bijna onmisbaar gebruiksvoorwerp gemaakt).

Voor nu het tempo van de toepassing van nieuwe technische kennis zo hoog is geworden en de gevolgen daarvan zo verstrekkend en onomkeerbaar zijn, doet zich

de behoefte gevoelen om een verantwoorde selectie te maken uit de productiemogelijkheden die zich aan ons voordoen. Elke mogelijke toepassing van een belangrijke technische ontwikkeling zal in de toekomst moeten worden beoordeeld op zijn te verwachten maatschappelijke consequenties. In navolging van wat op dit gebied al in het buitenland gebeurt moet een (overheids)instelling worden geschapen die deze "technology assessment" ter hand neemt. Hieronder moet worden verstaan de studie van de gevolgen voor de samenleving als een techniek (van produceren en/of consumeren) wordt ingevoerd, uitgebreid of veranderd, met nadruk op onbedoelde, indirecte of toekomstige gevolgen. Het gaat dus niet alleen om technologische, maar vooral ook om economische, ecologische, maatschappelijke en politieke effecten. De uitkomsten van dit onderzoek zullen mede bepalend moeten worden voor het industrie- en technologiebeleid. Om een democratische besluitvorming over deze vitale kwesties mogelijk te maken is het wenselijk, dat de volksvertegenwoordiging tegenover de expertise waarover de regering de beschikking heeft kan beschikken over contra-expertises van andere deskundigen.

DEEL 3

Onderdelen van beleid

HOOFDSTUK 1

Sociaal-economisch beleid

Inkomensbeleid

1. 1.

D'66 gaat er van uit dat bepaalde inkomensverschillen gerechtvaardigd kunnen zijn. Met name betreft dit verschillen gebaseerd op inspanning die men zich getroost, op speciale lasten die het werk meebrengt of wanneer een beroep wordt gedaan op wezenlijk schaarse talenten. Wanneer D'66 dan ook aandringt op een democratische inkomenspolitiek, dan is dat niet om deze verschillen aan te tasten. Wel wil D'66 iets doen aan inkomensverschillen die worden bepaald door macht, gewoonte, groepsbescherming, privileges die de één krijgt en de ander niet, kortom, die verschillen die meer samenhangen met verschillen in kansen die iemand krijgt dan met het werk dat hij doet. Naast deze strikt individuele benadering past ook een sociale benadering van het inkomensprobleem. Wij leven allen in één sociale structuur, in één maatschappij, waarin ieder het zijne bijdraagt en het zijne krijgt. Wij kunnen niet inzien dat er binnen deze ene maatschappij zeer grote verschillen in 'wat men krijgt' aanvaardbaar zijn.

Ook wat de behoefte betreft zullen er verschillen zijn (afhankelijk bijvoorbeeld van levenssituaties, gezin, werk dat men heeft) maar ook hier zullen er grenzen zijn aan wat men redelijke verschillen kan noemen. De meer individuele benadering (gelijke beloning voor gelijk werk, geen discriminatie) en de sociale benadering (inkomen naar behoefte) zullen niet steeds gelijk oplopen. Een oplossing van de vraag 'wat is rechtvaardig' is dan ook niet voor eens en al te geven. Vanuit D'66 willen wij trachten in concrete gevallen het een tegen het ander af te wegen, waarbij wij de meer individuele benadering met name in loon- en salarisbeleid van belang achten, de benadering naar behoefte in het beleid ten aanzien van de sociale verzekeringen. In belastingen en inkomensoverdrachten zal zowel het een als het ander naar voren komen. Sinds de Tweede Wereldoorlog is in ons land een indrukwekkend stelsel van collectieve voorzieningen opgebouwd, bijvoorbeeld op het gebied van het onderwijs en van de sociale zekerheid. Deze voorzieningen zullen, zelfs zonder dat zij overal voor de verschillende bevolkingsgroepen voldoende zijn uitgebouwd, in de komende jaren zulke hoge financiële lasten op de samenleving leggen, dat dit onoverkomelijke bezwaren oproept: het gedeelte van het nationale inkomen benodigd voor de collectieve sector wordt namelijk te groot. De koopkracht van de vrij beschikbare arbeidsinkomens van de meeste burgers zal teruglopen, evenals de koopkracht van de bedrijfsinkomens, de winsten. Dit zal tegelijkertijd op onaanvaardbaar grote schaal leiden tot werkloosheid, inflatie, ontduiking en afwenteling van belastingen en van sociale premies, zwart geld, zwart werken, misbruik van sociale voorzieningen en daarmee "tot" aantasting van de arbeidsmoraal. Een groeiend gedeelte van de werkende bevolking zal niet langer bereid zijn mee te betalen aan de stijgende collectieve uitgaven voor niet-werkenden, zoals gehandicapten, gepensioneerden, werklozen en bijstandstrekkers, ook al profiteert de werkende bevolking zelf natuurlijk net zo goed van een deel van deze voorzieningen:

onderwijs voor hun kinderen, verkeersvoorzieningen, gezondheidszorg, toeneemsubsidies.

Er is dan een onredelijk groot beroep vereist op de solodariteit van degenen die uiteindelijk de financiële lasten voor de collectieve sector dragen. Ook politieke partijen, zoals D'66, die met volle overtuiging het overgrote deel van de bestaande collectieve sector als gerechtvaardigd en noodzakelijk beschouwen, kunnen hieraan natuurlijk niet voorbijgaan.

Dit alles vergroot uiteraard de noodzaak van een rechtvaardige inkomenspolitiek.

Er moet een algemene vergelijkingsbasis worden ontworpen om inkomens met elkaar te kunnen vergelijken. Pas dan zal het mogelijk zijn inkomensverschillen te meten en een beleid te voeren gericht op aanvaardbare verschillen.

Noot: Men moet wel bedenken dat alleen al de factor van de pensioenrechten een vergelijking tussen salarissen in overheid en bedrijfsleven vrijwel onmogelijk maakt. Bij de hogere ambtenarenschalen zijn de pensioenvoorzieningen zodanig dat een inkomen in een vrij beroep dertig tot veertig procent hoger moet liggen om 'vergelijkbaar' te zijn. Voor de lagere salarissen geldt dit niet. Maar er is meer. De fiscale discriminatie, de werkgeversbijdragen, de secundaire arbeidsvoorwaarden en nog meer bijkomende factoren maken een zuivere vergelijking tussen inkomens vrijwel onmogelijk.

Het zichtbare salaris of loon is geen zuivere vergelijkingsbasis; die moet nog worden ontworpen.

1. 1. 2.

Gestreefd moet worden naar openheid ten aanzien van inkomens en inkomensverschillen. Openheid streven wij dan ook na ten aanzien van alle inkomensgroepen en ten aanzien van alle inkomensbestanddelen. D'66 is verder voorstander van uitbreiding van de CAO's tot het gehele personeel.

Noot: Er is geen reden om wel openheid te hebben ten aanzien van het loon van de arbeider (in de CAO vastgesteld) en niet ten aanzien van de directeur.

Maar het is zinloos als men wel het jaarsalaris vermeldt, maar niet de extra's die bij 'een functie horen (auto's bijvoorbeeld).

1. 1. 3.

Als criterium van rechtvaardige inkomensverdeling houden wij voorlopig aan de verhouding tussen de laagste en de hoogste vrij beschikbare inkomens mag zijn 1:5 (voor volwassenen met een volledige dagtaak).

Noot: Bedacht moet overigens worden dat, zolang geen maximum inkomen wettelijk is vastgelegd, het criterium van 1:5 moet worden gezien als verhouding tussen groepen inkomens; dus de vijf procent hoogste inkomens mogen gemiddeld ongeveer vijf keer zo hoog zijn als het minimuminkomen voor 23-jarigen en ouder.

1. 1. 4.

De druk van de collectieve sector (voornamelijk belastingen en premies sociale verzekeringen) welke thans ruim 55% van het nationale inkomen bedraagt, behoort in een overgangperiode tot 1980 per jaar in ieder geval niet meer te stijgen dan 1/5% voor elke procent groei van het nationale inkomen. Dus bij een economische groei van 3% respectievelijk 4% in een jaar mag de belasting- en premiedruk tezamen niet meer dan 3/5% respectievelijk 4/5% van het nationale inkomen stijgen. Op die manier blijft er van iedere gulden welvaartsgroei tenminste 25 cent over voor werknemersinkomens en bedrijfsinkomens. Na 1980 dient gestreeft te worden naar een stopzetting van de stijging van de belasting- en premiedruk.

Noot: Teneinde te voorkomen dat de groei van de collectieve sector de aangegeven grenzen overschrijdt (thans groeit de druk van de collectieve sector met 1 3/4% per jaar !) zullen zeer belangrijke beperkingen in de uitgaven onvermijdelijk zijn. Belangrijke besparingen zullen hoogstwaarschijnlijk verkregen worden door de invoering van het door ons voorgestane stelsel van gezinssubsidies in plaats van kinderbijslag/-aftrek, een beter trendbeleid met betrekking tot de ambtenarensalarissen, een beter huur- en subsidiebeleid voor de woningbouw, verlaging maximum verplicht verzekerd inkomen bij de inkomstendervingsverzekeringen door voorlopige bevrozing van de inkomensgrenzen, en door maatregelen gericht op een verminderd beroep op de sociale voorzieningen. Daarnaast behoort intensief naar een verregaande vereenvoudiging van het stelsel van belastingen en sociale zekerheid gestreefd te worden.

Omzetting van de welvaartsvastheid van de sociale uitkeringen in waardevastheid wijst D'66 af.

Het is wenselijk dat de overheid en de sociale partners meerjarige 'sociale contracten' afsluiten, waarbij zij na onderhandelingen gemeenschappelijke sociaal-economische doelstellingen en richtlijnen accepteren met name ten aanzien van het inkomensbeleid, de verdeling van het nationale inkomen over de collectieve en de particuliere sector, het werkgelegenheidsbeleid en de inflatiebestrijding. Aan de afsluiting van deze sociale contracten behoren niet alleen de traditionele centrale werkgevers- en werknemersverbonden deel te nemen, maar ook de vakverenigingen van middelbaar en hoger personeel en de organisaties van de vrije beroepsbeoefenaren. Daarnaast is deelname vereist van de organisaties van de niet actieven (gehandicapten en gepensioneerden). Tevens dient deelname van de consumentenorganisaties overwogen te worden.

Noot: Het sociaal-economisch beleid zal alleen uitvoerbaar zijn als dit door een zeer groot gedeelte van de samenleving met overtuiging wordt gedragen en als met name het inkomensbeleid in het algemeen als rechtvaardig wordt beschouwd. Hiervoor is een sterke samenwerking vereist tussen alle of vrijwel alle maatschappelijke groepen, een samenwerking die moet leiden, na een confrontatie van de verschillende opvattingen, tot een verregaande overeenstemming over het te voeren beleid als noodzakelijk compromis.

Het afsluiten van sociale contracten kan hiertoe een middel zijn.

Maatschappelijke polarisatie is hierbij uit den boze.

Een sociaal contract moet in ieder geval betrekking hebben op alle inkomens uit arbeid. De overheid behoort de naleving te kunnen controleren.

1. 1. 6.

Op langere termijn zal het inkomensbeleid vooral moeten steunen op een gericht arbeidsmarkt- en onderwijsbeleid. Primaire doelstellingen daarbij zijn: gelijke kansen voor allen, scheppen van mogelijkheden voor om- en bijscholing tot op hoge leeftijd (wederkerend onderwijs), bevorderen van mobiliteit tussen beroepsgroepen, doorbreken van monopolieposities.

Noot: Hoe goed ook bedoeld, een inkomensbeleid zal op den duur slechts slagen als het reëel aansluit op vraag en aanbod. Wil men dan ook de hierboven gformuleerde doelstellingen bereiken, dan zullen in het onderwijs, in het arbeidsmarktbeleid en in het beleid ten aanzien van speciale beroepsgroepen, de waarborgen worden geschapen dan voor allen met gelijke begaafdheid gelijke kansen ontstaan.

Sociale zekerheid

1. 2.

Hoewel het stelsel van sociale voorzieningen en zekerheid haar voltooiing nadert zijn er ook nu nog knelpunten aan te wijzen waarin D'66 verandering wil brengen;

met name betreffende: de pensioenvoorzieningen, de ziektekostenverzekering, de arbeidsongeschiktheids- en werkloosheidsverzekeringen en de kinderbijslag/-af-trek. Ten aanzien van al deze punten stelt D'66 voor om te komen tot algemene voorzieningen die voor iedereen gelden, ongeacht of het werknemers dan wel zelf-standigen betreft. Van fundamenteel belang is dat bij de aanvullende pensioen-plicht en het spaarloon de verzekerden of spaarders keuzevrijheid hebben ten aan-zien van de instelling waar zij zich verzekeren dan wel hun geld in bewaring geven. De keuzevrijheid mag slechts worden beperkt door door de overheid te stellen eisen van doelmatigheid en beheer.

Uitvoering door meerdere fondsen is misschien minder efficiënt dan uitvoering door één uitvoeringsorganisatie onder staatscontrole; hier tegenover staat de de-mocratisering in de uitvoering en in het beheer van honderden miljarden gulden en tevens het tegengaan van machtsopieping, hetgeen wij een groter goed achten dan een eventuele efficiency-winst.

1.2.1

Invoering van het 'Pensioen/woningplan D'66' voor de gehele bevolking gericht op de totstandkoming van aanvullende pensioenen naast de AOW door middel van een verplicht spaarsysteem. Enkele kenmerken van dit plan zijn:

- de overheid stelt jaarlijks een minimumpensioenbesparing (een gedeelte van de arbeidsbeloning) vast, die door iedereen, werknemer of zelfstandige, moet worden gespaard; de rechten op aanvullend pensioen zullen voor iedereen even-redig zijn met het op deze wijze bijeengebrachte 'spaarloon';
- bij volledige deelnemingstijd zal dit inclusief de AOW globaal een pensioen van 70% van het laatst verdiende arbeidsinkomen (tot een bepaald maximum) ople-veren; voor de lagere inkomensgroepen ligt dit percentage hoger; de spaarder kan onder bepaalde voorwaarden op zijn verzoek vóór zijn 65ste levensjaar op basis van het gespaarde bedrag een pensioen ontvangen (flexibele pensionering);
- de overheid opent de mogelijkheid- eventueel via de Rijkspostspaarbank- om het gespaarde kapitaal door middel van indexatie waardevast of welvaartsvast te doen beheren, waarbij dan een geringe rente respectievelijk geen rente wordt vergoed;
- iedereen heeft vrijheid van keuze ten aanzien van de spaar- en verzekerings-instelling, de spaarmethode en de uitkeringsmethode (verbod verplichte koppe-ling: werkkring-pensioenfonds); aanwijzing van de besturen van de betrokken instellingen door de spaarders en verzekerden;
- de besparingen voor oudedagsvoorzieningen worden aangewend voor financie-ning van woningbouw en woningverbetering (zowel huurwoningen als eigen won-ningen) en van sociaal-culturele bouwprojecten met waardevast-geïndexeerde leningen met een lage, maar reële rente;
- een nieuwe huurberekening wordt ingevoerd gebaseerd op deze nieuwe finan-cieringsmethode gekoppeld aan indexering van de huren, waardoor de aanvang-lasten van woningen lager kunnen worden dan bij het huidige systeem;
- iedereen heeft het recht van de spaar- of verzekeringsinstelling die zijn of haar pensioenbesparingen beheert, deze gelden in de vorm van een hypotheek terug te lenen voor de aankoop van een eigen huis, tegen een rente die iets hoger is dan die welke op het spaargeld wordt vergoed.
- vermindering van de buitensporig hoge pensioenrechten volgens de pensioen-wet voor politieke ambtsdragers (ministers, staatssecretarissen, Tweede Kamerleden, gedeputeerden en wethouders) tot het peil van de ambtenaren.

Noot: Door het pensioen/woningplan van D'66 krijgt de regering de beschikking over een belangrijk instrument om de nationale besparingen op te voeren en de conjunctuur te beïnvloeden. Het bevordert bovendien de arbeidsmobiliteit om-dat niemand bij overgang naar een andere werkkring kan worden gedwongen naar een ander spaar- of verzekeringsinstelling over te gaan en daardoor nadelen

ten aanzien van zijn pensioenaanspraken te aanvaarden. Hierdoor wordt de 'pensioenslavernij' voor oudere werknemers afgeschaft. De bestaande pensioenregelingen (inclusief die voor ambtenaren en politici) zullen in dit systeem ingebouwd moeten worden.

Volgens het plan zal (waardevaste) indexering van de huren plaatsvinden. De meeste huurders zullen de redelijkheid hiervan inzien: de huren worden hierdoor immers niet reël verhoogd; er vindt een aanpassing plaats aan het waardeverlies van de gulden door inflatie. Maar door in guldens uitgedrukt meer huur te betalen maken zij het tevens mogelijk waardevaste pensioenaanspraken te verwezenlijken (opbouw pensioenrechten en aanpassing reeds ingegane uitkeringsrechten). Het nieuwe systeem maakt verder lagere aanvangswoonlasten mogelijk en hierdoor lagere aanvangshuren of lagere overheidssubsidies, terwyl in de latere jaren voor een woning geen of vrijwel geen huurharmonisatie vereist zal zijn.

1. 2. 2.

Invoering van het Ziektekostenverzekeringsplan D'66, gericht op de totstandkoming van één verplichte volksverzekering waarin de AWBZ en de Ziekenfonds-wet opgaan. Enkele kenmerken van dit plan zijn:

- premieheffing naar draagkracht (zie ook 1. 3. 6.);
- het onderscheid tussen ziekenfondsen en particuliere verzekeringen en daarmee het onderscheid tussen fondspatiënten en particuliere patiënten verdwijnt; uitvoering door daartoe toegelaten verzekeringsinstellingen;
- garanties voor de consument voor inspraak en medezeggenschap in alle sectoren en instellingen van de gezondheidszorg, die bij de uitvoering zijn betrokken;
- hiertoe o. a. oprichting van (regionale) overlegorganen, waarin vertegenwoordigers van de overheid, van de medische beroepen en diensten en van de consumenten zitting hebben en die tot taak krijgen de omvang van de medische dienstverlening en de tarieven vast te stellen;
- voorlopig: vrije keuze van verzekeringsinstelling;
- vaststelling van de definitieve uitvoeringsorganisaties na een onderzoeksperiode waarin verschillende 'proefvelden' is geëxperimenteerd met uitvoering door één regionale uitvoeringsorganisatie in vergelijking met uitvoering door een beperkt aantal verzekeringsinstellingen met vrije keuze.
- vooruitlopend op de invoering van het Ziektenkostenverzekeringsplan: uitbreiding van de ANWB voor gehandicapten die niet in een inrichting verblijven.

Noot: Verstandige invoering van deze volksverzekering zal de beheersbaarheid van de kostenontwikkeling in de gezondheidszorg doen toenemen, en zal dus niet leiden tot een lastenverzwaring voor de bevolking als geheel. Het leidt wel tot een billijke lastenverdeling van de gezondheidszorg.

Doelmatigheid in beheer, uitvoering, dienstverlening en controle zijn waarschijnlijk gediend met één uitvoeringsorganisatie per regio.

Anderzijds kan het bestaan van een keuzemogelijkheid uit meerdere instellingen een stimulans betekenen voor een goede service verlening. Om de voor- en nadelen van beide mogelijkheden in de praktijk te toetsen wordt voorgesteld pas tot een definitieve uitvoeringsorganisatie te besluiten na een proefperiode van enkele jaren.

1. 2. 3.

Het stelsel van kinderbijslag en kinderaftrek bij de loon- en inkomstenbelasting moet worden vervangen door één regeling van gezinssubsidie met gelijke rechten voor werknemers, ambtenaren en zelfstandigen. De gezinssubsidie zal per kind onafhankelijk zijn van het rangnummer in het gezin of van het inkomen van de ouders. Om beter rekening te houden met de werkelijke behoeften kan de hoogte eventueel afgestemd worden op de leeftijd van de kinderen. Het bestaande

stelsel van kinderbijslag en kinderaftrek moet zodanig worden afgebouwd, dat de lagere inkomensgroepen er niet in inkomen op achteruitgaan. De subsidie zal gemiddeld gelijk zijn aan het gemiddelde netto-effect van kinderbijslag en kinderaftrek voor het tweede kind thans. De noodzaak van gezinssubsidies wordt zoveel mogelijk beperkt door het tot standkomen van gratis voorzieningen rechtstreeks ten behoeve van het kind (crèches bij voorbeeld).

1. 2. 4.

ZW en WAO enerzijds en WW en WWV anderzijds behoren samengevoegd te worden tot één inkomendervingsverzekering met regionale uitvoeringsorganen. Deze inkomendervingsverzekering dient uiteindelijk met de AAW omgevormd te worden tot een volksverzekering, waardoor in principe de uitkeringsrechten bij arbeidsongeschiktheid en werkloosheid voor zelfstandigen gelijk getrokken worden met die voor werknemers.

1. 2. 5.

Een minder beroep op sociale voorzieningen kan verkregen worden door:

- a. verbeterd onderzoek naar en controle op misbruik;
- b. uitbreiding van het begrip passende arbeid;
- c. een andere beloningsstructuur waardoor landgenoten weer het werk van buitenlandse werknemers gaan overnemen;
- d. betere spreiding van werk door arbeidstijdverkorting.

Fiscaal beleid

1. 3.

Naar de opvatting van D'66 moeten met het instrument van de belastingen de volgende doeleinden worden nagestreefd:

- a. de financiering van de overheidsuitgaven;
- b. het dienen van de sociale rechtvaardigheid door heffing volgens het draagkrachtbeginsel;
- c. de beheersing van de conjunctuurfluctuaties;
- d. de beïnvloeding van het bestedingspakket;
- e. de beïnvloeding van het ondernemingsbeleid (b.v. heffingen voor milieuvervuilende industrieën).

Het instrument van de belastingen moet daarbij een logisch en samenhangend geheel vormen met het systeem van de sociale premieheffing, en zijn afgestemd op gewenste of op gewenste of zich voordoende maatschappelijke ontwikkelingen.

1. 3. 1.

Aan verhoging van de indirecte belastingen zal in de komende jaren niet zijn te ontkomen. Enerzijds in het kader van de EEG-harmonisatie, anderzijds omdat in de directe sfeer de premieheffing zijn tol eist. Bij verhoging van de indirecte belastingen zal met name het effect op het milieu moeten worden gezien. Nodig zijn: een nieuw BTW-tarief op luxe goederen en op milieuvervuilende en grondstoffen en energie-verkwistende producten.

Bij verhoging van de BTW worden primaire levensbehoeften ontzien, mede om inflatoire impulsen te onderdrukken. Uiteindelijk zal de belastingopbrengst ongeveer gelijk uit directe en indirecte belastingen moeten komen.

1. 3. 2.

Aandacht is nodig voor de tarieven van loon- en inkomensbelasting, welke in

samenhang met de premies bij de lagere middengroepen al tot een zeer grote marginale druk leiden. Verhoging van de belastingvrije voet zal dan ook in de komende jaren gepaard moeten gaan met verlichting van de druk in de middengroepen.

Hoewel D'66 voorts in principe voorstander is van een fiscaal vastgelegd maximum-inkomen, zal invoering daarvan slechts mogelijk zijn als ook in internationaal verband de nodige maatregelen zijn genomen tegen belastingvlucht. In elk geval is een dergelijk maximum-inkomen niet te bereiken via domweg doortrekken van het tarief.

1. 3. 3.

De belastingvrije voeten in de vermogensbelasting van-thans- f 43.000.- voor ongehuwden tot 35 jaar en van f 59.000.- voor andere categorieën, worden verhoogd tot resp. f 60.000.- en f 100.000.-; Een eventuele wijziging van de structuur zal nader worden bestudeerd.

Bij deze belasting wordt invoering overwogen van een progressie in het tarief oplopend van 0,8% tot 1,2%.

De successie- en schenkingsrechten worden boven de bestaande vrijstellingen aanzienlijk verhoogd; er wordt een derde progressie in de tarieven ingevoerd, waarbij rekening wordt gehouden met de vermogenspositie van de verkrijger. Toepassing van een speciale regeling hierbij waardoor de voortzetting van kleine bedrijven, bijvoorbeeld in de land- en tuinbouw, niet in gevaar komt. Noot: Ten aanzien van de successierechten moet een duidelijk onderscheid worden gemaakt tussen vermogen in de onderneming waar managers aan de top staan, die in loondienst zijn en ondernemers die een eigen familiebedrijf leiden.

1. 3. 5.

Er komen stringenter bepalingen inzake de zogenaamde aftrekposten voor de belastingen, onder meer voor representatie en reiskosten. Nagegaan zal worden of door afschaffing van vele aftrekposten met gelijktijdige aanpassing van de tarieven op billijke wijze een belangrijke belastingvereenvoudiging kan ontstaan.

Teneinde het onderhoud te stimuleren en zwart-werken tegen te gaan, zullen bepaalde onderhoudskosten, voor het door de eigenaar bewoonde huis, weer fiscaal aftrekbaar worden gemaakt, zij het met een beperkte verhoging van het huurwaarde-fortfait. Er zal in het algemeen geen wijziging komen in de aftrekbaarheid van hypotheekrente; voor tweede woningen wordt deze echter afgeschaft.

1. 3. 6.

De afzonderlijke premieheffing voor de volksverzekeringen moet worden afgeschaft; deze premies behoren te worden opgenomen in de tarieven van de loon- en inkomstenbelasting en in de bedrijfsbelastingen.

Loon- en prijsbeleid

1. 4.

De uitgangspunten van het te voeren loon- en prijsbeleid liggen in de volgende punten besloten:

- a. Beteugeling van de inflatie is een strikte voorwaarde om het verworven welzijn niet ernstig in gevaar te brengen. Daarbij dient gedacht dat juist de zwakkere groepen het sterkst van inflatie lijden.
- b. Waar mogelijk moet decentrale besluitvorming plaatsvinden en moet de centrale overheid niet verder gaan dan de grenzen aan te geven waarbinnen

lonen en prijzen zich kunnen bewegen.

- c. Lonen en prijzen moeten steeds in onderling verband, dus samen met winst-inkomens, honoraria en door de overheid gevraagde tarieven worden gezien. Ook moet er wat dit betreft geen onderscheid zijn tussen lage (gebonden) inkomens en hoge (vrije) inkomens.

1. 4. 1.

Bij het inkomensbeleid voor de komende jaren zal moeten worden gerekend met slechts een zeer geringe stijging van het door consumenten vrij besteedbaar inkomen.

Noot: Er zullen duidelijke beperkingen ontstaan ten aanzien van de groei van het nationaal inkomen. Allereerst zal het nodig zijn om de structurele werkloosheid te bestrijden door uit de potentiële groei van het nationale inkomen jaarlijks een bepaald percentage extra te reserveren voor arbeidstijdverkorting in enige vorm.

Om de structurele werkloosheid te bestrijden zal jaarlijks uit de potentiële groei van het nationale inkomen een gedeelte gereserveerd moeten worden voor extra arbeidstijdverkorting in enige vorm (verkorting werkweek of werkdag, wederkerend onderwijs, vervroegde pensionering). Hiermee moet begonnen worden in de bedrijfstakken met de grootste werkloosheid, uiteindelijk leidend tot algemene arbeidsverkortingen.

Voorts moet naast de sterke stijging van grondstoffenprijzen ook rekening worden gehouden met de zorg die in de komende jaren nodig is voor herstel van het milieu en het terugdringen van de vervuiling van lucht en water. Tenslotte zullen ook offers gevraagd worden voor de ontwikkelingslanden (betere internationale arbeids- en welvaartsverdeling).

Daarnaast vragen de vele, noodzakelijke collectieve voorzieningen een nog steeds groeiend deel van ons nationaal inkomen (zie 1. 1.).

De volgens punt 1. 1. 4. tenminste vrijkomende 25 cent van iedere gulden welvaartsgroei zal grotendeels nodig zijn voor de zogenaamde incidentele loonsverhogingen (promoties periodieken etc.) en voor verbetering van de bedrijfsrendementen. Het dringend noodzakelijke herstel van de bedrijfsrendementen zal alleen mogelijk zijn wanneer het stelsel van de incidentele loonsverhogingen over de gehele linie ter discussie wordt gesteld.

Ook voor C. A. O. -stijgingen blijft heel weinig of helemaal niets meer over. Wanneer men onrechtvaardig lage inkomens van verschillende groepen wil laten stijgen betekent dit dat andere bevolkingsgroepen geen volledige prijscompensatie kunnen krijgen en een zekere welvaartsdaling moeten accepteren. Als de economische groei lager uitvalt dan $3\frac{1}{2}$ à 4% zal zelfs rekening moeten worden gehouden met een daling over de gehele linie van het vrij besteedbare (reële) inkomen van de werkende bevolking.

1. 4. 2.

Noodzakelijk is een stringente prijsbeheersing op basis van prijscalculatievoorschriften.

1. 4. 3.

De wettelijke regeling voor gelijke beloning voor mannen en vrouwen bij gelijke arbeid dient van tiepassing verklaard te worden op de totale arbeidsbeloning, dat wil zeggen inclusief de pensioenkosten.

Noot: In de huidige wettelijke regeling zijn de pensioenkosten, die soms een belangrijk percentage van de totale arbeidsbeloning uitmaken, uitgezonderd. Hiertoe kunnen vrouwen toch nog belangrijk minder verdienen dan mannelijke collega's.

Er dient een heroriëntatie plaats te vinden ten opzichte van het arbeidsvoorwaardenbeleid bij de overheid. Er behoort een evenwicht te ontstaan tussen de arbeidsbeloning van ambtenaren en die van de min of meer vergelijkbare func-

tionarissen bij het particulier bedrijfsleven. De trendberekening moet daarom niet zoals thans voornamelijk plaatsvinden voor de primaire-arbeidsinkomens (de salarissen), maar voor de totale arbeidsbeloning: de som van primaire en secundaire arbeidsbeloning samen (d. w. z. voor de salarissen, de pensioenkosten en andere voorzieningen).

Noot: Momenteel blijft bij de trendberekening een groot deel van de secundaire arbeidsvoorwaarden, waaronder de pensioenkosten, die voor de hogere functionarissen zeer aanzienlijk zijn, buiten beschouwing. Door de verschillen van werkgeversbijdragen en overheidsbijdragen hierin wordt de vergelijking overigens ernstig bemoeilijkt (zie 1. 1. 1.). De trendberekening behoort in principe per functieniveau te geschieden. Bij een goede toepassing van het trendbeleid zal waarschijnlijk blijken dat vele ambtenaren een hogere totale arbeidsbeloning verkrijgen dan vergelijkbare functionarissen uit het bedrijfsleven. Een geleidelijke correctie is dan op zijn plaats.

1. 4. 5.

Speciaal nu de mogelijkheden voor reële inkomensverbetering in het algemeen zeer beperkt zijn moet worden gestreefd naar:

- a. verbetering van arbeidsvoorwaarden in de secundaire sfeer zoals op het gebied van spaarloon/vermogensaanwasdeling/pensioen.
De regelingen hiervoor moeten bijdragen aan de totstandkoming van goede pensioenvoorzieningen en vermogens- en machtsspreiding en behoren te passen in het pensioen/woningplan. Beheer in één centraal mammoetfonds wordt afgewezen;
- b. verbetering in de immateriële sfeer (democratisering, arbeidstijdverkorting, scholing/opleiding).

Werkgelegenheid

1. 5. 1.

Werkloosheid is een structureel probleem geworden. Dit probleem kan alleen worden opgelost door maatregelen die de structuur van de maatschappij veranderen. Het vereist een herverdeling van de werkgelegenheid die zowel mannen als vrouwen en zowel het "schone" als het "vuile" werk omvat. Het vereist bovendien, dat het relatief dalend aantal arbeidsplaatsen in de productiesector wordt gecompenseerd door het scheppen van meer werkgelegenheid in de (naar zijn aard arbeidsintensieve) sociaal-culturele sector. Ook de verdeling tussen werken, scholing, opleiding en ontspanning in ieders leven zal hierbij moeten worden herzien.

1. 5. 2.

Deze structurele veranderingen kunnen niet op korte termijn worden gerealiseerd. Er moet echter wel reeds nu een begin worden gemaakt. Dit is in de eerste plaats nodig om het structurele werkgelegenheidstekort waarmee wij nu kampen niet verder te laten toenemen en om te voorkomen dat maatregelen tot behoud van bestaande werkgelegenheid ons vermogen aantasten om nieuwe werkgelegenheid te scheppen.

1. 5. 3.

Om de structurele werkloosheid te bestrijden zal jaarlijks uit de potentiële groei van het nationale inkomen een gedeelte gereserveerd moeten worden voor extra arbeidstijdverkorting in enige vorm (verkorting werkweek of werkdag, wederkerend onderwijs, vervroegde pensionering). Hiermee moet begonnen worden in de bedrijfstakken met de grootste werkloosheid, uiteindelijk leidend tot algemene arbeidsverkortingen.

1.5.4.

Werkloosheid betekent behalve verlies van werk en achteruitgang van inkomen een gevoelig verlies aan sociale contacten en maatschappelijk aanzien.

Deze gevolgen drukken op het hele gezin. Zij werken ook nog door, nadat men weer werk heeft gevonden.

De overheid moet, naast maatregelen tot bestrijding van de werkloosheid zelf, op korte termijn in overleg met en met inschakeling van de betrokkenen wegen zoeken waarlangs deze sociale en psychische effecten van werkloosheid kunnen worden verminderd.

Verlies van arbeidsplaats behoort niet automatisch verbreking van het dienstverband mee te brengen. De werknemer die werkloos wordt behoort gedurende een bepaalde termijn zijn dienstverband te kunnen behouden om met voorrang weer bij zijn werkgever in het arbeidsproces te kunnen worden opgenomen en met de mogelijkheid van inschakeling in bedrijfs-maatschappelijk werk zonder verlies van zijn uitkeringen.

1.5.5.

De mogelijkheid moet worden onderzocht van de invoering van een "sociaal-pensioen" waarbij een oudere werknemer een uitkering krijgt wanneer zijn plaats geheel of gedeeltelijk wordt ingenomen door een jeugdige werknemer. Dwang of morele druk tegenover de oudere werknemer moet hierbij worden vermeden.

1.5.6.

Verder moet de mogelijkheid worden geschapen voor man en vrouw om samen een volledige baan te vervullen zonder dat zulks tot een gemeenschappelijk netto-salaris leidt dat lager is dan het netto-salaris voor dezelfde baan vervuld door één werknemer. Ook t. a. v. de sociale verzekeringsuitkeringen dient geen discriminatie te bestaan ten nadele van hen die een gemeenschappelijke baan vervullen of vervuld hebben.

1.5.7.

Het begrip "passende arbeid" moet worden herzien. Het moet niet zozeer slaan op arbeid in hetzelfde beroep als op werk dat past bij het opleidings- en kennisniveau van de betrokkene. Opleidingsinstituten moeten worden ingesteld waar de gehandicapte keuze heeft uit een veelheid van mogelijkheden voor aangepaste scholing waardoor hij grotere kans krijgt op plaatsing in het bedrijfsleven.

1.5.8.

Het is zowel menselijk als economisch onaanvaardbaar dat het zgn. "vuile werk" blijvend wordt afgewenteld op "gastarbeiders", ongeschoolden en vrouwen. De overheid moet de mogelijkheid onderzoeken van de invoering van een sociale dienstplicht voor 18-jarigen, waarin vervulling van de militaire dienstplicht wordt opgenomen als een keuze-mogelijkheid.

Jeugdwerkloosheid.

1.6.1.

Er moet hoge prioriteit worden gegeven aan maatregelen tot het opheffen van de jeugdwerkloosheid.

1.6.2.

Schoolverlaters hebben zowel recht op een materieel bestaansminimum als de

mogelijkheid zinvolle activiteiten te verrichten. Voor de werkloze schoolverlaters ontbreekt in de meeste gevallen dit laatste. Daardoor wordt niet alleen hemzelf schade toegebracht, ook de samenleving als geheel ondervindt hiervan de ontwrichtende effecten.

Ter bestrijding van dit tweevoudige kwaad moet op korte termijn worden onderzocht op welke manieren de werkloze schoolverlaters mogelijkheden kunnen worden geboden om maatschappelijk zinvolle activiteiten te gaan verrichten zonder dat deze activiteiten het karakter krijgen van werkverschaffing of de betrokkenen hun recht op uitkeringen verspelen. Bij het opsporen en ontwikkelen van maatschappelijk zinvolle projecten (zoals stadsvernieuwingsprojecten, de aanleg van leefstraten e. d.) moeten zoveel mogelijk jeugdige (en anderen) werklozen zelf worden betrokken. De overheid moet particuliere initiatieven tot het opsporen van zulke projecten stimuleren en steunen.

1. 6. 3.

Op langere termijn moet vooral aandacht worden gegeven aan een betere afstemming van het onderwijs op de maatschappelijke mogelijkheden en van het verwachtingspatroon van jongeren op de maatschappelijke realiteit.

1. 6. 4.

Het onderwijs moet zich niet alleen richten op het aanleren van technische en intellectuele vaardigheden maar ook op het ontwikkelen van capaciteiten die in een samenleving waarin de traditionele werkgelegenheid steeds beperkter zal worden, een zowel individueel als maatschappelijk zinvol bestaan mogelijk helpen maken.

1. 6. 5.

In aanmerking genomen het feit dat tal van bedrijven kampen met een groot gebrek aan vaklieden, waartegenover staat dat duizenden schoolverlaters geen gelegenheid vinden om tot vakman te worden opgeleid, zal D'66 bevorderen dat leerovereenkomsten, welke betrekking hebben op één van de primaire opleidingen in het kader van de wet op het leerlingenwezen, worden gesloten tussen bedrijven en schoolverlaters, waarbij dan de minimum loonregelingen slechts gelden voor dat deel van de werktijd dat overeenkomt met de werkelijke bijdrage aan de productie.

HOOFDSTUK 2

Het economisch stelsel

Democratische markteconomie

2.1.

D'66 streeft naar een democratische markteconomie met de volgende kenmerken:

2.1.1.

De productie vindt plaats in gedemocratiseerde particuliere bedrijven. De essentie van de bedrijfsdemocratisering is dat de werknemersgroep (inclusief de werknemer-directeur) de ondernemersfunctie voor een groot deel overneemt en op grond daarvan het medebeslissingsrecht verkrijgt ten aanzien van alle belangrijke onderdelen van het bedrijfsbeleid (fusies, sluitingen, verplaatsingen, investeringen, directie-benoemingen). Zie 2.2.

2.1.2.

De productie wordt afgestemd op de consumentenvoorkeur door middel van een verbeterd marktmechanisme. In de prijzen worden zoveel mogelijk de totale maatschappelijke kosten opgenomen, inclusief de effecten ten aanzien van de vervuiling en de uitputting. Hierdoor zullen producten en productieprocessen die vuil zijn of tot uitputting leiden, worden tegengegaan. Daarnaast vindt een verscherping van de anti-kartelwetgeving plaats naar Amerikaans model, waardoor monopolievorming en bepaalde fusies kunnen worden bestreden en concurrentie wordt bevorderd.

2.1.3.

De overheersende positie van de producent op de markt en op verschillende andere terreinen en niveaus is weggenomen door een versterking van de positie van de consument (zie 2.3.). Hierdoor is een werkelijke invloed van de consument ontstaan op de hoeveelheid en aard van de productie van goederen en diensten.

2.1.4.

Het sociaal-economisch beleid wordt ontwikkeld door middel van een democratische meerjarenplanning. De meerjarenplannen die betrekking hebben op een aantal hoofdzaken van het beleid voor verschillende sectoren van het maatschappelijk leven worden opgesteld in overleg tussen de overheid, het bedrijfsleven en de andere betrokken maatschappelijke organisaties (waaronder die van de niet-actieve bevolking en van de consumenten); ze worden aan het parlement voorgelegd. Hieronder valt ook de verdeling van het nationaal inkomen over de collectieve en de particuliere sector. De plannen zijn bindend voor de overheidssector; voor het particuliere bedrijfsleven en de overige maatschappelijke organisaties geldt dat in principe alleen als zij dit zijn overeengekomen. Het sociaal contract (zie 1.1.5.) vormt een bijzondere uitwerking hiervan.

2.1.5.

De overheid stelt, onder controle van het parlement, de collectieve sector veilig. Dit wil overigens niet zeggen dat de overheid daarbij ook overal zelf de uitvoering van de collectieve voorzieningen moet verzorgen.

Zorgvuldig dient te worden nagegaan welke van deze voorzieningen evengoed of beter uitgevoerd kunnen worden door instellingen, welke door de burgers zijn opgezet. Voor de voorzieningen waar dit het geval is, behoort daartoe de mogelijkheid te bestaan (bijzonder onderwijs, aanvullende pensioenplicht). De overheid stelt daarbij normen voor doelmatigheid en beheer en controleert de kwaliteit der voorzieningen.

2.1.6.

De overheid vult, onder controle van het parlement, waar nodig de particuliere activiteiten aan door middel van eigen bedrijven of deelneming in bedrijven (b. v. via landelijke of regionale ontwikkelingsmaatschappijen). De overheidsdeelneming zal dan later weer afgesloten worden wanneer deze voor de voortzetting van de desbetreffende bedrijven niet meer vereist is. Daarnaast kan de overheid waar dit van vitale betekenis wordt geacht de concurrentie bevorderen door in bepaalde sectoren (b. v. in het bankwezen en het levensverzekeringsbedrijf) zelf een staatsbedrijf te stichten. D'66 vindt de oprichting gewenst van een Nederlandse Industriële Vernieuwingsmaatschappij (NIVM) onder bestuur van vertegenwoordigers van werkgevers, werknemers, wetenschap en overheid, welke tot taak krijgt: het bestuderen en bevorderen van de industriële vernieuwing o. m. wat betreft de financiering, technologische kennis en marktinformatie.

2.1.7.

De overheid stelt, onder controle van het parlement, het kader vast waarbinnen de productie en consumptie moet plaatsvinden (randvoorwaarden). Daartoe moeten voldoende wettelijke bevoegdheden gegeven worden b. v. met betrekking tot: milieubeleid (verbod schadelijke productieprocessen en stoffen); energieverdeling; beleid ruimtelijke ordening; investeringsbeleid (beleggingsvoorschriften, meldingsplicht investeringen); inkomens- en prijsbeleid (loon-, honoraria- en prijsbeheersing). Op de verschillende terreinen zal de overheid echter zeer spaarzaam van haar bevoegdheden gebruik moeten maken om de vrijheid van de burgers zo min mogelijk aan te tasten. Zo zal het gebruik van loon- en prijsmaatregelen en van beleggingsvoorschriften alleen als uiterste noodzaak bij hoge uitzondering gehanteerd mogen worden wanneer overleg met de sociale partners resultaat of onvoldoende praktisch effect heeft gehad.

Democratisering arbeidsverhoudingen

2.2.

Er moet een democratisering van de arbeidsverhoudingen plaatsvinden waarbij de traditionele scheiding van werelden tussen arbeid en kapitaal structureel wordt doorbroken, de vitaal-belanghebbende groeperingen middels democratische spelregels tot gezamenlijke besluitvorming en maatschappelijke verantwoordelijkheid komen en het traditionele beginsel van de ondergeschiktheid in de arbeidsverhoudingen wordt afgeschaft.

2.2.1.

In middelgrote en grote ondernemingen behoort de democratisering vorm te krijgen volgens onderstaande nieuwe wettelijke regeling.

- a. in ondernemingen waar de meerderheid van de werknemers zich hiervoor uitspreekt moet een personeelsvertegenwoordiging (PV) ingesteld worden, uitsluitend bestaande uit door het personeel gekozen leden met een gekozen voorzitter. Toekenning medebeslissingsrecht (vetorecht) aan de PV voor

alle ingrijpende besluiten met betrekking tot het ondernemingsbeleid; uitoefening van deze bevoegdheid deels zelfstandig b. v. ten aanzien van het personeelsbeleid, deels in het kader van de raad van de onderneming (zie c.). Toekenning van de bevoegdheid aan de PV om met het ondernemingsbestuur over arbeidsvoorwaarden zelfstandig overeenkomsten aan te gaan, met inachtneming van landelijke of bedrijfstakgewijs vastgestelde, bindende normen. Toekenning aan de PV van het enquêterecht.

- b. alleen aandeelhouders die zich met een financieel belang gedurende langere tijd contractueel aan de onderneming verbinden kunnen regelmatig invloed op de besturing van de onderneming uitoefenen; wanneer een belangrijk deel van deze groep zich hiervoor uitspreekt moet uit hun midden een aandeelhoudersraad (AR) worden ingesteld. Toekenning aan de AR van overeengekomen bevoegdheden ten aanzien van bepaalde onderwerpen, b. v. de winstverdeling. Toekenning aan de AR van het enquêterecht.
- c. personeelsvertegenwoordiging en aandeelhoudersraad vormen samen de raad van de onderneming (RO), welke het hoogste orgaan van de onderneming is, waartegenover het ondernemingsbestuur verantwoording verschuldigd is over zijn beleid. Alle essentiële beslissingen van ondernemingsbeleid (fusie, sluiting, verplaatsing, investeringen, grote productieveranderingen) en benoeming/ontslag van leden van het ondernemingsbestuur, behoeven de goedkeuring van de RO. Voor de goedkeuring is een gekwalificeerde meerderheid vereist waaronder in het algemeen de meerderheid van de PV-leden. In principe is zowel het aantal leden als het totale gewicht van de stemmen van de PV en de AR even groot; afwijking daarvan is onder bepaalde voorwaarden mogelijk, b. v. bij overwegend arbeidsintensieve of kapitaalintensieve ondernemingen.
- d. het ondernemingsbestuur bestaat uit de directie (het dagelijks bestuur) en de raad van commissarissen, welke laatste dienen om bepaalde deskundigen in het bestuursbeleid op te nemen; 1/3 van de commissarissen dient uit deskundigen te bestaan, aangewezen door de PV; 1/3 door de AR; en 1/3 door de RO op voordracht van de directie in het bijzonder om toe te zien op algemeen maatschappelijke belangen (consumenten, publiek, overheid).

2. 2. 2.

Invoering van gekozen personeelsvertegenwoordigingen bij de overheidsdiensten en -bedrijven, met aan de overheidstaak aangepaste bevoegdheden. Totstandkoming van een wettelijk kader voor aangepaste vormen van bedrijfsdemocratie in de kleine bedrijven (bijvoorbeeld door middel van een personeelsvergadering of aanwijzing van een vertrouwensman of vakorganisatie).

2. 2. 3.

Invoering van een wettelijke regeling die aan werknemers binnen het bedrijf het recht op vrijheid van vereniging en het recht op vrijheid van meningsuiting garandeert en waarbij de rechten van de werknemersvakverenigingen voor het bedrijvenwerk ten behoeve van hun leden worden aangegeven. Volgens deze regeling zullen organisaties die op grond van hun ledental binnen het bedrijf representatief moeten worden geacht voor één of meer groepen van het personeel met name het recht hebben: binnen het bedrijf met hun ledengroep te vergaderen en interne communicatiemiddelen te gebruiken.

Hierbij kunnen de vakverenigingen op ondernemingsniveau hun leden vertegenwoordigen, terwijl het personeel als geheel wordt vertegenwoordigd door de PV.

2. 2. 4.

Bevordering van experimenten met alternatieve werkorganisatie-vormen op ba-

sis van zo groot mogelijke individuele en groepszelfstandigheid, zowel in het bedrijfsleven als bij de overheid.

2.2.5.

Wettelijke regeling van de vrijheid van vakvereniging, onder meer in verband met de vertegenwoordiging van organisaties van middelbaar en hoger personeel bij het overleg over centrale accoorden of sociale contracten en bij het afsluiten van CAO's; bepaling van de representativiteit op grond van getalsverhoudingen. Waarborging van rechtstreekse vertegenwoordiging van organisaties van gehandicapten en gepensioneerden in voor hen van belang zijnde advies-, overleg- en bestuursorganen.

Consumentenbeleid

2.3.

Voorziening van de gemeenschap met goederen en diensten waarvan hoeveelheid, samenstelling en productiewijze zoveel mogelijk aansluiten bij de wensen van de burgers is alleen mogelijk als de verlangens van diegenen die deze goederen moeten consumeren zo goed mogelijk tot uiting worden gebracht, en ook daadwerkelijk van invloed kunnen zijn op wat, en hoe er wordt geproduceerd. Daartoe is versterking nodig van de positie van de consument, die nog te zeer in de situatie verkeert dat er wordt beslist vóór hem, over hem en zonder hem. Op nationaal niveau, bij het nemen van de belangrijke economische beslissingen, moeten geïnstitutionaliseerde wegen worden geschapen om de verlangens van de consumenten als groep tot uiting te brengen. Op het niveau van de productie moet de overheersende rol van de producent worden weggenomen ten gunste van een grotere invloed van de verlangens van de consumenten, of die nu zijn van materiële aard (betrouwbaarheid, prijs), of van immateriële aard (veiligheid, gezondheid, milieu). Op het niveau van de individuele consument moet aandacht worden besteed aan versterking van diens (rechts) positie tegenover de economisch sterkere producent of leverancier, en aan diens bescherming tegen schadelijke, gevaarlijke of ondeugdelijke producten. Versterking van de positie van de consument dient langs drie lijnen te geschieden:

1. De positie van de consumenten als groep dient te worden versterkt. Dat betekent: een grotere rol voor de consumentenorganisaties. Zij kunnen fungeren als tussenschakel bij het opnemen of versterken van de consumentenvertegenwoordiging in beleidsbepalende instanties als de S. E. R. , of, op Europees niveau, het Economisch en Sociaal Comité. Aan consumentenvertegenwoordigers moet ook een stem worden gegeven in het landbouw-, milieu-, vervoers- en conjunctuurbeleid. Effectieve inspraak van de consument moet er zijn in de nieuwe structuren van gezondheidszorg. Aan consumentenorganisaties kan een rol worden gegeven in wettelijke regelingen, bijvoorbeeld door hen de bevoegdheid te geven minimum kwaliteitseisen vast te stellen en leveringsvoorwaarden, verzekeringspolissen en huurcontracten aan hun goedkeuring te onderwerpen. Waar nodig dient aan consumentenorganisaties de mogelijkheid te worden gegeven om in rechte op te treden ter bescherming van algemene consumentenbelangen, zoals dat is gebeurd in de Ontwerp-wet Misleidende Reclame. Dat laatste ontwerp dient overigens zodanig te worden gewijzigd, dat de bewijslast met betrekking tot de gedane mededelingen geheel aan de kant van de producent komt te liggen.

2.3.2.

Ook de positie van de individuele consument dient te worden versterkt. Daarbij is in de allereerste plaats te denken aan verbetering van klachten- en

beroepsprocedures bij geschillen tussen consument en leverancier. In het burgerlijk recht moeten voorzieningen voor de consumentenkoop worden opgenomen, zoals bij voorbeeld de mogelijkheid om tē belastende bepalingen uit standaardcontracten te weren. De aansprakelijkheid van de producent voor geleverde goederen en diensten dient in de wet te worden geregeld. De consument moet worden beschermd tegen ondeugelijke producten door snelle herziening en actualisering van de Warenwet. Ter bescherming tegen misleiding dient er een Aanduidingenwet te komen, waarin het doen van onware mededelingen op de verpakking wordt verboden, en voor bijvoorbeeld voeding de opgave van houdbaarheid en de bestanddelen verplicht wordt gesteld. Ten aanzien van de prijzen moet verplicht worden gesteld: specificatie van rekeningen in de dienstenverleningssector, prijsaanduiding per standaardhoeveelheid, en aanduiding van de werkelijke effectieve rente bij geldleningen. Bij de verkoop van onroerend goed mogen makelaars slechts van één der partijen courtage ontvangen.

2. 3. 3.

Overwogen moet worden de instelling van een centrale prijzenkamer ter coördinatie van het prijzenbeleid. Het toezicht van de Economische Contrôledienst moet worden verscherpt. Daarnaast heeft de overheid als aanvulling op de consumentenorganisaties een taak op het gebied van de consumentenvoorlichting, die kan geschieden door middel van radio en televisie, op de scholen en door het verspreiden van folders. Daarbij valt ook te denken aan voorlichting over kunst en cultuur. Wanneer namens de overheid onderzoeken worden gedaan op consumentengebied, moet aan de resultaten daarvan openbaarheid worden gegeven. De overheid dient bepaalde vormen van consumentenonderzoek, zoals naar milieu- en gezondheidsaspecten van producten, te subsidiëren. Aandacht moet worden besteed aan de voorlichting en klachtenbehandeling door overheids- en semi-overheidsbedrijven, zoals de belastingdienst en de openbare nutsbedrijven.

2. 3. 4.

Naast maatregelen ter versterking van de structurele positie van de consument dient in grotere mate aandacht te worden gegeven aan de vorming van een consumptiebeleid, in de zin van aanbevelingen voor verantwoorde consumptie, de grondstoffenpositie en de positie van de derde wereld.

HOOFDSTUK 3

Ruimtelijke inrichting en volkshuisvesting

Ruimtelijke ordening

3.1.

Doelstellingen van het ruimtelijke orderingsbeleid zijn:

- een betere regionale spreiding van bevolking, werkgelegenheid en welzijnsvoorzieningen;
- bundeling van de stedelijke bebouwing; handhaving van open ruimten;
- een grotere integratie van woon-werkgebieden, behalve waar sprake is van bedrijven die overlast kunnen veroorzaken;
- veiligstellen van natuurgebieden, o. a. de Veluwe, Mergelland, IJsselmeer, Wadden, en van gebieden met hoge landschap-ecologische waarden, o. a. Eemland, Purmer.

3.1.1.

Invoering van de verplichting de bevolking inspraak te geven bij de beleidsvoorbereiding van ruimtelijke plannen met name bij stadsvernieuwing (geen beslissing door colleges van burgemeester en wethouders en door gemeenteraden over sloopplannen zonder inspraak van de wijkbewoners vooraf). De huidige inspraakmogelijkheden achteraf (bezwaarschriften, beroep, hoger beroep) zijn onvoldoende en niet altijd effectief. Bovendien moet worden voorgeschreven dat bij belangrijke ruimtelijke projecten (b. v. bedrijfsvestigingen) de milieueffecten openbaar worden gemaakt. Daarnaast moeten methoden gevonden worden om het zich vestigen van deze belangrijke projecten beter te "sturen".

3.1.2.

Verdere aanvulling van de wettelijk voorgeschreven procedures bij streek- en bestemmingsplannen teneinde de inspraak van de gekozen volksvertegenwoordigers en de burgers te garanderen. Dit geldt met name ten aanzien van de voorschriften met betrekking tot:

- de te stellen kwalitatieve eisen aan de plannen;
- de openbaarmaking der plannen;
- het anticiperen;
- de beroepsprocedures.

(Daarom geen afschaffing beroep op de Kroon voor iedereen !).

3.1.3.

Wettelijke regeling van de procedures voor plannen die van zwaarwegende betekenis zijn voor het landelijk beleid inzake de ruimtelijke ordening (b. v. ten aanzien van lucht- en zeehavens, industrie-spreiding, openbaar vervoersnet, militaire oefenterreinen, leidingtracés) teneinde de centrale overheid op dit gebied de vereiste bevoegdheden te geven en de inspraak van de gekozen volksvertegenwoordigers en de burgers daarbij te waarborgen (planologische kernbeslissingen/nationale bestemmingen).

3.1.4.

Bundeling van stedelijke bebouwing mag nooit ten koste gaan van reeds bestaande kleine dorpen. D'66 ziet het zgn. kleine dorpen probleem als een principieel probleem op het gebied van individuele ontplooiing.

Volkshuisvesting

3.2.

Het volkshuisvestingsbeleid dient er op gericht te zijn de nog bestaande kwantitatieve en kwalitatieve woningnood op te heffen en de kwaliteit van het woonmilieu te verbeteren.

3.2.1.

Invoering van het 'pensioen/woningplan D'66' (zie 1.2.1.).

3.2.2.

Bevordering van het eigen woningbezit en het gemeenschappelijk bezit van woningen o. a. door:

- het pensioen/woningenplan, dat door financiering met hypotheken op index-basis tot lage aanvangskapitaalslasten leidt;
  - ruime verlening van hypotheekgaranties door de overheid voor de aankoop van nieuwe en bestaande woningen;
  - invoering van individuele woonsubsidies voor eigenaar-bewoners;
  - opening van de mogelijkheid woningbouwstichtingen, woningbouwverenigingen en particuliere huurverhoudingen om te zetten in coöperatieve verenigingen van eigenaar-bewoners. Daartoe dienen groepen van huurders een aankooprecht te krijgen. De bewoners zijn bij deze vorm van bewonerszelfbestuur eigenaar van hun woning en betalen geen huur, maar een maandelijkse servicevergoeding voor de kapitaalslasten en het gezamenlijk onderhoud. Voor de inkomstenbelasting worden de bewoners gelijkgesteld met de afzonderlijke eigenaar-bewoners, zodat zij voor dezelfde faciliteiten in aanmerking komen. Bij verhuizing is de vereniging verplicht tegen taxatiewaarde het te verlaten huis te kopen. Voor het huis waarheen verhuisd wordt krijgt men met hypotheekgarantie van de overheid automatisch 100% financiering waarvoor de nieuwe vereniging zorgt.
- Noot: De eigenaar-bewoner beslist zelf over de indeling, afwerking en aankleding van zijn woning. De eigen woning kan hierdoor door de bewoners zelf beter aan de speciale gezinsbehoeften worden aangepast. Dit biedt ook meer mogelijkheden voor eigen creativiteit. De eigenaar-bewoner is daarbij niet, zoals de huurder, afhankelijk van een huisbaas. Hij kan als regel niet tegen zijn wil uit zijn huis gezet worden. Hij beslist in principe zelf over het wel of niet slopen. Dit alles geeft een sterke vrijheidsbeleving, een grotere woonvrijheid. Daarnaast vormt de eigen woning een belangrijke bijdrage aan de bezitsvorming en vermogensspreiding.
- Bij huurders bestaat deze woonvrijheid in het algemeen veel minder. Daarom moet de afhankelijkheid van de bewoners door de huurverhouding zoveel mogelijk worden verminderd door invoering van een beheersstructuur waarin de voordelen van het persoonlijk eigenwoningbezit tot hun recht komen, n.l. een vorm van bewonerszelfbestuur.
- De nieuwe verenigingen van eigenaar-bewoners behoren - in tegenstelling tot de meeste woningbouwcorporaties thans - ieder slechts een beperkt aantal woningen te omvatten (enkele blokken huizen; kleinschaligheid). Ze kunnen ook in stads- vernieuwingsgebieden een belangrijke rol spelen.

In deze visie past het tevens wettelijk te bepalen dat wanneer de huurders zich in meerderheid bij een huurdersstemming hiertoe uitspreken, een woningbouwstichting omgezet moet worden in een woningbouwvereniging.

Stadsvernieuwing in principe ten behoeve van de huidige bewoners van de betrokken wijken; inschakeling van de bij hen in ruime mate aanwezige creativiteit.

Versnelling van het tempo van herstel en vernieuwing van woonhuizen in oude

stadsdelen; onderzoek naar de wenselijkheid de vernieuwing meer bescheiden te doen plaatsvinden, eventueel in twee of meerdere verbouwingsgronden. Daarbij zal zoveel mogelijk acht geslagen moeten worden op de individuele woonwensen van de bewoners; tevens dient een beter systeem voor waardering van oude woningen ontwikkeld te worden (i. p. v. van ANTRIVS-systeem).

Ondersteuning van de acties van bewonersgroepen tegen de sloop van goede of goed verbeterbare woningen. De afbraak van deze woningen moet tot het uiterste worden beperkt. Stopzetting van vestiging van grootschalige, omvangrijke, veel verkeer aantrekkende bedrijven in de centra van grote steden; versterking van de woonfunctie in de stads- en dorpscentra.

3. 2. 4.

De kosten die voortvloeien uit de gemeenschappelijke voorzieningen ten behoeve van de stedelijke infrastructuur en het woonmilieu, komen in principe ten laste van de algemene middelen en mogen slechts in zeer beperkte mate in de grondprijzen voor de woningbouw doorberekend worden.

De waardestijging van onroerende goederen die het gevolg is van de overheids-activiteiten valt toe aan de gemeenschap. De waardering bij onteigening gebeurt in principe op basis van de gebruikswaarde.

3. 2. 5.

Zo volledig mogelijke vervanging van het bij nieuwbouw bestaande stelsel met (objectieve) subsidies per woning - die vaak bij de verkeerde mensen of instellingen terecht komen en uniforme massabouw bevorderen - door een stelsel met individuele woonsubsidies afhankelijk van het inkomen zowel voor huurders als eigenaar-bewoners. Daarnaast dient evenwel de mogelijkheid te blijven bestaan bij hoge kosten voor verwerving en bouwrijp maken van gronden, b. v. meer dan 25% van de stichtingskosten, speciale (objectieve) subsidies per woning te verlenen (locatie-subsidies).

Noot: De nog toe te kennen objectieve subsidies (locatie-subsidies) moeten zoveel mogelijk in de vorm van eenmalige bijdragen verstrekt worden, zodat geen subsidiëring meer plaatsvindt tijdens de exploitatie. De verenigingen van eigenaar-bewoners zijn dan gedurende de exploitatieperiode in beginsel niet afhankelijk van overheidssubsidies, zodat zij een eigen woonbeleid kunnen voeren.

3. 2. 6.

Vaststelling van een woningbouw-programma (nieuwbouw en woningverbetering) op een zodanig niveau dat in alle sectoren en regio's van de woningmarkt een reserve van ongeveer 2% wordt verkregen. Betere afstemming van de woningbouw op de door verbeterd woningbehoefte-onderzoek aan te tonen behoeften. Dit betekent: een extra inspanning in de grote bevolkingscentra, meer ééngezinshuizen en meer woningen voor alleenstaanden, bejaarden, gehandicapten, onvolledige gezinnen en personen met bijzondere woonbehoeften. Aanpassing van woningen voor personen met bijzondere woonbehoeften ook voor gezinnen.

Bevordering van een grotere variatie in woonvormen en woonmilieu, o. a. door een betere aanpassing aan karakteristieke verschillen tussen steden en dorpen.

3. 2. 7.

Op korte termijn: onderzoek naar de werking van de landelijke richtlijnen voor een vrije vestiging (thans boven f 470. - huur, resp. f 160.000. - koop) om na te gaan of deze bijdragen aan de leniging van de woningnood.

Op grond van deze gegevens dient bezien te worden in hoeverre deze maatregel gehandhaafd c. q. gedifferentieërd per regio bijgesteld zal moeten worden, teneinde het beoogde doel te bereiken.

3.2.8.

Op korte termijn: onderzoek naar alle facetten van de z.g. overloop problematiek, omdat een onjuist beleid, met name op Rijksniveau, zeer ernstige ruimtelijke gevolgen zal hebben.

3.2.9.

Vervanging van de bestaande regelingen voor jaarlijkse huurverhogingen, huurharmonisatie en huurliberalisatie door één regeling waardoor de Minister van Volkshuisvesting de bevoegdheid krijgt om de huurverhogingen landelijk, per regio, of per woningcategorie aan een maximum te binden. Invoering voor de huur- en koopprijzen van onroerende goederen in het algemeen (huizen, bedrijfspanden, grond) van een wettelijke regeling zoals de prijzenwet; in dit kader kan dan ook de voorgestelde nieuwe huurberekening voor woningen worden voorgeschreven.

3.2.10.

Invoering van een Wet op de Stadsvernieuwing die o. a. leidt tot extra financiële steun aan de gemeenten i. v. m. de hoge kosten van verbetering of sanering van oude wijken en die goede inspraak- en beroepsprocedures voor de wijkbewoners garandeert. De wijkbewoners behoren daarbij het recht te krijgen om zich door onafhankelijke deskundigen te laten bijstaan.

Verkeer en vervoer

3.3.1.

Het verkeer- en vervoersbeleid moet een integrerend onderdeel uitmaken van het ruimtelijk beleid. Bij het planologisch beleid moet de nadruk liggen op het terugdringen van het woon-werkverkeer waardoor naast vermindering van de investeringen ten behoeve van de infrastructuur ook een halt wordt toegeroepen aan het steeds stijgend percentage van het nationaal inkomen dat in Nederland wordt uitgegeven aan verplaatsingsbehoeften.

3.3.2.

Prioriteit moet worden toegekend aan verbetering van bestaande en aanleg van nieuwe voorzieningen voor het openbaar vervoer. Uitgaande van het optimaal functioneren van het openbaar vervoer moet het overige verkeer zo effectief mogelijk worden geregeld binnen de overblijvende ruimte.

3.3.3.

Het openbaar vervoer in agglomeraties moet zich aan de gebruiker presenteren als één geheel. Integratie van buslijnen (streekvervoer en stadsbus), coördinatie van railvervoer (gemeentelijke vervoersbedrijven en Nederlandse Spoorwegen) en gelijkschakeling van tariefstelsel en overstapfaciliteiten zijn hiertoe de belangrijkste middelen.

Voor gehandicapten dienen er vervoersvoorzieningen te komen.

3.3.4.

De mogelijkheid moet worden onderzocht of taken en bevoegdheden van de centrale overheid, thans in handen van de commissie vervoersvergunningen, kunnen worden gedelegeerd aan nieuw in het leven te roepen beheerslichamen in handen van de agglomeratie-gemeenten. Deze beheerslichamen dragen het openbaar vervoer op aan die ondernemingen die het meest efficiënt werken.

3.3.5.

De exploitatiekosten van het openbaar vervoer moeten door de rijksoverheid worden gedragen aan de hand van nader vast te stellen normen. Deze normen moeten een optimaal functionerend openbaar vervoer garanderen en het bedieningsniveau niet aantasten.

3.3.6.

De taxi moet worden erkend als openbaar vervoermiddel. Deze erkenning houdt in enerzijds versterkte overheidsinvloed op het taxiwezen, anderzijds het verlenen van ruimte faciliteiten. Experimenten met alternatieve vervoersmiddelen, zoals de taxi-bus, dienen te worden bevorderd.

3.3.7.

Zolang nog geen Algemeen Verkeersfonds is opgezet ter financiering van de hele infrastructuur moet thans worden overwogen om aan het Rijkswegenfonds middelen te onttrekken ten behoeve van de financiering van investeringen van parkeeraccommodaties voor personenauto's aan de rand van steden die door parkeeroverlast worden gekweld. De huidige gemeentelijke financiën zijn niet toereikend om die voorzieningen te financieren. De voeding van het Rijkswegenfonds moet daartoe worden aangepast. Gemeenten moeten hun parkeerbeleid op die accommodaties afstemmen. Lang parkeren in binnensteden moet sterk worden teruggedrongen.

3.3.8.

Er moet een zodanige kentekenregistratie komen dat afgifte van kentekenbewijzen slechts dan plaatsvindt indien gebruiker aantoont dat zowel aan de plicht tot volvoering van de motorrijtuigenbelasting als aan het sluiten van de benodigde assurantien is voldaan (Engels, Zwitsers of Spaans systeem).

3.3.9.

Erkenning van de voetganger als belangrijkste weggebruiker vereist dat de drie aspecten: veiligheid, bewegingsruimte en stadsbeleving ten grondslag moeten liggen aan voorzieningen zoals bijvoorbeeld voetgangersgebieden.

3.3.10.

De mogelijkheid om per (brom)fiets door te dringen tot in het hart van de steden moet behouden blijven. Wielrijdersroutes moeten worden aangelegd waarbij rekening moet worden gehouden met de grote 'omrij-gevoeligheid' van dit vervoermiddel.

3.3.11.

Ten aanzien van het nationale en internationale goederenvervoer over de weg moeten maatschappelijke factoren als milieu, veiligheid, energiekosten en ruimtegebruik in het beleid worden betrokken. Vervoersverboden moeten worden overwogen voor die goederen die om eerder bedoelde redenen niet via de weg behoeven te worden getransporteerd. Invoeren van prijsmechanisme ter bevordering van bijvoorbeeld de gewenste overheveling van de weg naar de rail impliceert het risico dat Nederlandse havensteden vervoersmogelijkheden gaan verliezen ten gunste van buitenlandse EEG-havens.

3.3.12.

De verkeersveiligheid in Nederland laat nog veel te wensen over. Vooral de positie van de zwakste weggebruikers, voetgangers en brom-/fietsers, behoeft nog veel verbetering.

Ter verhoging van de verkeers-veiligheid acht D'66 het noodzakelijk veel aandacht te geven aan verkeersonderwijs op kleuter- en basisscholen en instellingen van voortgezet onderwijs.

Voorts moet hoge prioriteit verleend worden aan het verrichten van onderzoek naar de niet-technische aspecten van de verkeersveiligheid, zoals de sociale aspecten van het weggedrag.

HOOFDSTUK 4

Milieubeheer

Algemene uitgangspunten

4.1.

Betekenis en plaats van het milieubeheer.

Milieubeheer omvat meer dan een zekere milieuhygiëne en het omheinen van bijzondere natuurgebieden.

De mens heeft door de eeuwen heen de ongeremdheid van zijn materiële verlangens botgevierd op de eindigheid van de aarde. In het verleden bracht dat hem vooral in conflict met zijn medemens: het ging om relatieve schaarste, om het in evenwicht brengen van de verlangens van de verschillende mensen onderling. Met het explosief toegenomen gebruik dat de mens van de mogelijkheden van de aarde maakt komen echter de grenzen van die mogelijkheden in zicht. Daarmee doet het probleem van de absolute schaarste zijn intrede, een fysieke schaarste gevormd door de uitputbaarheid van de mogelijkheden van de aarde.

Deze schaarste dwingt tot het herstellen en handhaven van de evenwichten binnen het gehele ecosysteem waarvan de mens deel uitmaakt.

Het handhaven van die evenwichten is een noodzaak: met al zijn technische vernuft is de mens niet meer dan een onderdeel van het grote geheel van deze aarde; als dat geheel blijvend uit balans raakt, zo niet ten onder gaat, dan gaat de mens van morgen daarin mee. Maar niet alleen het eigen belang van de mens maakt het in stand houden van het ecosysteem noodzakelijk. Deze noodzaak vloeit evenzeer voort uit de verantwoordelijkheid van de mens - en daarmee van de maatschappij - voor de kwaliteit van zijn omgeving omwille van de eigen waarde van die omgeving. Het op kwantitatieve groei gerichte streven naar een welvaartsstaat in de laatste decennia hield met de absolute schaarste geen rekening.

Nog steeds zijn economisch-politieke doelstellingen vooral afgestemd op de relatieve schaarste. Het is hoog tijd, dat deze groei-economie wordt omgevormd tot een schaarste-economie, die gebaseerd zal moeten zijn op een zo doeltreffend en spaarzaam mogelijk gebruik van grondstoffen en een zo terughoudend mogelijk hanteren van milieu-verstorende processen.

De absolute schaarste is geen Nederlandse aangelegenheid, maar een mondiaal probleem. Nationaal economisch eigenbelang zal dan ook - óók in ons eigen belang op langere termijn - plaats moeten maken voor een internationaal streven naar verantwoord grondstoffenbeheer, bescherming van oceanen en natuurgebieden en terugdringen van vervuiling. Hierbij zal het onevenredig geringe aandeel dat de ontwikkelingslanden nu nog hebben in het totaal aan mogelijkheden, moeten worden herzien. Ondertussen kunnen we niet volstaan met te proberen de internationale ontwikkelingen in deze richtingen te sturen. We zullen ook op kleinere schaal, binnen Nederland, onze belangenafweging moeten gaan afstemmen op het model van een schaarste-economie.

Het voorgaande wil nog niet zeggen, dat ons niets anders rest dan een soort "milieu-calvinisme" waarin alle welvaart wordt afgezworen. Voorop staat dat we zullen moeten blijven binnen de randvoorwaarden, die nu eenmaal uit de absolute schaarste voortvloeien. Binnen die grenzen kan gestreefd worden naar een aangenaam bestaan, maar daarbij moet het accent dan wel verlegd worden van kwantiteit naar kwaliteit. Daarbij kan een herbezinning op de werkelijke waarde van onze verworvenheden heel wat wegnemen van een schijnbare tegenstelling tussen milieubeheer en welvaart. Die tegenstelling wordt de laatste tijd vooral benadrukt in verband met de werkgelegenheid.

Met alle onderkenning van het werkgelegenheidsprobleem zal - omwille van een menswaardig bestaan nu én in de toekomst - het milieubelang niet zonder meer mogen en niet behoeven te wijken voor de roep om meer werk. Er zal gezocht moeten worden naar een aanvaardbaar evenwicht tussen milieueisen en het honoreren van ieders recht op inkomen en op zinvolle bezigheid. Dat laatste is, uit een oogpunt van kwaliteit van het bestaan, niet zonder meer gelijk te stellen aan de betaalde-arbeid-zonder-meer die doorgaans bepalend wordt geacht voor het werkgelegenheidsprobleem. Veel maatschappelijke-zinvolle taken vinden in het huidige arbeidsmarkt-mechanisme geen of onvoldoende vervulling, terwijl het uitbreiden van (vaak milieu-vijandige) productie van onnutte producten wordt bepleit om arbeidsplaatsen te creëren.

Het veranderen van deze wanverhouding zal het nodige kunnen bijdragen aan het samengaan van een zinvol bestaan met een leefbare omgeving. Het milieubelang bij uitstek: een belang waarin weliswaar iedereen deelt - uit een oogpunt van eigen belang zowel als van verantwoordelijkheid-, maar dat niet als specifiek belang aan een bepaald individu of een bepaalde groep is toe te rekenen. Daardoor wordt het, in tegenstelling tot belangen waarmee men zich meer direct identificeert, niet als vanzelf in de maatschappelijke belangenafweging tot gelding gebracht. Men kan er dus niet op vertrouwen, dat het milieubelang zonder speciale maatregelen voldoende aan zijn trekken komt. Hier komt bij, dat milieubeheer te maken heeft met alle menselijk handelen dat de samenhang met de onderdelen van het leefmilieu kan verstoren. Dit betekent dat milieubeleid niet zomaar een zoveelste beleidsonderwerp erbij is, maar bevoegdheden vraagt die dwars door de gebruikelijke indeling in beleidssectoren heenlopen. De speciale positie van het milieubelang maakt dan ook, dat er op verschillende punten in de maatschappij veranderingen nodig zijn, wil een effectief milieubeheer kunnen worden gerealiseerd. De belangrijkste maatregelen die daarvoor nodig zijn, worden hieronder puntsgewijs aangegeven. Goed milieubeheer vereist vóór alles aanpassing van onze houding aan de grote maar begrensde mogelijkheden van het ons omringende milieu. Binnen deze mogelijkheden heeft iedereen een gelijk recht op een goed leefmilieu.

4. 2.

Hoofddoel van het milieubeleid dient te zijn het voorkómen van verdere milieu-aantasting en het terugdringen c. q. herstellen van reeds veroorzaakte schade. Voor het milieu schadelijke activiteiten die om dringende redenen (nog) niet kunnen worden gestaakt mogen alleen worden voortgezet onder voorwaarde van het waar mogelijk herstellen der aan te richten schade en het met prioriteit zoeken naar minder schadelijke alternatieven.

Milieu en economie

4. 2. 1.

Het terugdringen van schaarste dient zich uit te strekken tot de absolute schaarste aan grondstoffen en natuur. Zuiverheid van water, lucht en bodem dient zoveel mogelijk als economisch goed te worden behandeld.

4. 2. 2.

De kosten ter bestrijding van door een activiteit of produkt veroorzaakte maatschappelijk-schadelijke neveneffecten, als milieu-aantasting, dienen in de prijs te worden doorberekend. De vervuiler die moet betalen is niet identiek met de fysieke vervuiler, maar omvat i. h. a. degene die het economisch voortbestaan van de vervuilende activiteit mogelijk maakt.

4.2.3.

Het economisch instrumentarium dient te worden toegesneden op de milieuproblematiek door combinaties van de volgende maatregelen: verbod van ernstig vervuilende produkten waarvoor een bruikbaar substituuut bestaat of die in een maatschappelijk negatief te waarderen behoefte voorzien; instelling van verplichte, periodiek te verlagen bovengrenzen aan het vervuilingsspeil; doorberekening van de kosten van herstel van milieu-aantasting door middel van bestemmingsheffingen waar en voorzover dat billijk en efficiënt te realiseren is (d. w. z. niet bij eerste levensbehoeften, niet voor inelastische goederen en niet bij onevenredig dure of ingewikkelde inning, zoals de particuliere heffing ex WVO); gericht hanteren van remmingsheffingen van voldoende hoogte om corrigerend te werken (ombuiging van VWO-heffingen voor bedrijven naar een remmingsfunctie); stimuleren en subsidiëren van research naar en gebruik van milieuvriendelijker alternatieven.

4.2.4.

Het werkgelegenheids- en industriebeleid moeten meer gericht worden op het samengaan van werkgelegenheid en goed milieubeheer door het accent te leggen op het scheppen en instandhouden van maatschappelijk zinvolle niet vervuilende arbeid. Voor bestaande zowel als voor op te richten bedrijven alsmede voor de overheid dient zo spoedig mogelijk de verplichting tot milieu-effectrapportering te worden ingevoerd in de zin van het daarover uitgebrachte advies van de Voorlopige Centrale Raad voor de Milieuhygiëne. De gegroeide praktijk dat alles is toegestaan waarvan niet gebleken is dat het onveilig is moet worden omgebouwd tot het uitgangspunt dat nieuwe producten en productieprocessen pas toegepast kunnen worden wanneer is aangetoond dat ze niet schadelijk zijn; daarnaast moet een effectiever beleid ter bevordering van veiligheid binnen en buiten de bestaande bedrijven worden opgezet (Hinderwet, wet LUVO, Veiligheidswet).

Zuinigheid in plaats van verspilling

4.3.1.

Zuinigheid t, a, v, het milieu dient los van enig financieel aspect te worden nagestreefd d. m. v. doeltreffend en spaarzaam omgaan met grondstoffen en zo terughoudend mogelijk gebruik van milieuverstorende procédés.

4.3.2.

Eerste doel dient te zijn terugdringing van verspilling en van het ontstaan van onbruikbaar of ongebruikt afval, onder meer door de volgende maatregelen: verplichte materiaal- en energie-boekhoudingen; strenge voorschriften voor warmte-isolatie, aanduiding rendement minima; verlenging van de gebruiksduur van duurzame consumptiegoederen, verbod van wegwerpartikelen, overtollige verpakkingen e. d.; terugdringing van gebruik en verbod van lozing van middelen die tot biologische accumulatie bij de mens of in het milieu leiden.

4.3.3.

Wat onvermijdelijk aan afval ontstaat dient zoveel mogelijk te worden herbenut; het residu dient verantwoord te worden verwerkt: geen storten van chemisch afval, afbouwen van het storten van stedelijk afval, spoedige sterke verbetering van de werkwijze van de VAM verbranding met goede rookgaszuivering en zoveel mogelijk warmtebenutting door koppeling met rioolwater-zuiveringsinstallaties of warmte-levering.

Energie problematiek

4. 4.

Onverminderd de onder de andere nummers vermelde punten die relevant zijn voor de energieproblemen, dient een ook op de langer termijn gericht energiebeleid te worden geëntameerd dat zich concentreert op het veilig stellen van de voorziening voor de toekomst en op het beperken van schade aan het milieu door matiging nu. Hiertoe dient te worden gestreefd naar drastische afremming van het verbruik, met name waar dat met geringe nadelige effecten voor onze economie mogelijk is, door onder meer: isolatie en rendementsverhoging, niet alleen in particuliere huishoudens maar ook in bedrijven, sterk progressieve tarieven boven basishoeveelheid voor huishoudelijk gebruik; verbod overtollige verlichting e. d. ; vergunningenstelsel voor energie-intensieve luxe apparaten; invoering zomertijd; meer toepassing van total energy systemen. Het operabel maken van alternatieve energiebronnen verdient hoge prioriteit; het gebruik van licht waterreactoren dient zoveel mogelijk en dat van snelle kweekreactoren geheel te worden vermeden.

Zolang verdere praktische toepassing van kernenergie niet nodig is (dankzij effectief en zuinig energieverbruik) en zolang de problemen rond veiligheid en radioactief afval niet volstrekt toereikend zijn opgelost, dient te worden afgezien zowel van verdere invoering als van activiteiten die, verdergaand dan strikte research, rechtstreeks kunnen leiden tot spoedige, toepassing op grotere praktische schaal; dus geen bouw van drie kerncentrales in de komende regeringsperiode en ook geen proefboringen voor opslag van radio-actief afval, zoals de voorgestelde boringen in het Noorden.

Er dient spoedig een algemene energie-wetgeving te komen met vooral bij de centrale overheid liggende zeggenschap.

Respect voor de beperkte mogelijkheden van onze omgeving

4. 5. 1.

Bij de besluitvorming op het gebied van de ruimtelijke ordening dienen bescherming van het natuurlijk milieu en verbetering van het leef-milieu zwaarder te wegen dan thans veelal het geval is. Dit betekent onder meer: volledig respecteren van natuurgebieden tenzij geen enkel alternatief bestaat, nog geen inpoldering van de Markerwaard, spoedige invoering van wettelijke maatregelen ter bescherming van het Waddengebied en het Dollardgebied, Oosterschelde.

Ofschoon een open Oosterschelde de voorkeur heeft, is een maximale doorlaat in de Oosterscheldedam een minimum eis.

Beperking van woon/werk- en woon/recreatie-verkeer door betere regionale spreiding van bevolking, werkgelegenheid en welzijnsvoorzieningen; tegengaan van natuur- en landschapsbedervende nieuwbouw aan de periferie.

4. 5. 2.

Met afwijzing van een eenzijdig produktiegerichte benadering van het grondgebruik, dienen landschapsschoon en natuureigen als aparte waarden te worden ingecalculleerd bij het al dan niet tot een produktiefunctie bestemmen van de grond.

Produktievergroting ten koste van alles dient met name in de landbouw te worden vermeden; dit betekent onder meer: beperking van het gebruik van chemische middelen; op korte termijn aanwijzen van bepaalde agrarische gebieden als beschermd landschapspark overeenkomstig de drie "Groene nota's" en met

goede regeling van beheersvergoedingen (zie hoofdstuk Landbouwbeleid) ter beloning van de boer in zijn functie van landschapsverzorger, evenwichtiger belangenafweging bij landinrichting (overeenkomstig de beleidslijnen van de interim nota Landinrichtingswet) door meer rekening te houden met landschappelijke gegevens en te streven naar ruil van bestaande percelen zonder aantasting van de landschappelijke indeling, met name in van oudsher kleinschalige gebieden.

4.5.3.

Er dient een milieuvriendelijk totaalbeleid t. a. v. het vervoer te worden ingesteld, dat capaciteitsvergroting van het wegennet afwijst en prioriteit geeft aan meer veiligheid en meer openbaar vervoer door onder meer: uitvoering nationaal fiets- en voetpadenplan; vrije banen voor het openbaar vervoer; weren van auto's uit binnensteden; tegengaan van van de auto afhankelijke voorzieningen aan de rand van of buiten de steden; frequent (rail) net in de steden, toereikend busnet in de regio; lage tarieven; handhaving van maximum snelheden.

4.5.4.

Het voorkomen van toekomstige en terugdringen van bestaande vervuiling van bodem, water en lucht dient krachtig te worden nagestreefd, met name (desnoods voorlopige arbitraire) grenswaarden waarboven vervuiling verboden is en heffingen op dicht onder de grenswaarde liggende vervuiling (b. v. voor zwavelhoudende brandstof, fosfaathoudende wasmiddelen, etc.). Verdere maatregelen (naast onder de andere nummers vermelde) onder meer: sterk versnelde bouw van waterzuiveringsinstallaties (inclusief derde trap); in één hand brengen van kwalitatief en kwantitatief waterbeheer; geen deep-well lozingen; geen aardolieboringen en gasboringen in Waddenzee of IJsselmeer; géén tweede luchthaven, verhogen bezettingsgraad van vliegtuigen; "statiegeld" op te regeneren afgewerkte smeeroilie.

4.5.5.

Ieders gelijk recht op een behoorlijk leef/woonmilieu dient beter te worden gewaarborgd, onder meer door: beter inpassen van de hinderwet in de milieuwetgeving; betere lawaaibestrijding, meer geluidsisolatie in de woningbouw; verbod van supersoon vliegen boven Nederland; bouwverboden binnen geluidstroggen van vliegvelden en binnen stankzones; meer aandacht voor leefkwaliteit en pluriformiteit bij nieuwbouw, renovatie, wijkplanning en -sanering; recreatie geen apart voorzieningenpakket, maar integreren in woon/leefmilieu.

Milieubeheer als grensoverschrijdende noodzaak

4.6.1.

De houding t. a. v. het milieu in eigen land dient ook richtsnoer te zijn voor het internationaal gedrag. Dit betekent onder meer; geen export van vervuiling naar buurlanden; verplaatsing van vervuiling naar ontwikkelingslanden bestrijden; bij ontwikkelingshulp propageren van "schone" methoden; in eigen land geldende produktievoorschriften ook bij fabricage voor export.

4.6.2.

Het nog niet gereed zijn van internationale afspraken mag geen excuus zijn voor het uitstellen van maatregelen in eigen land; daarnaast dient harmonisatie m. n. in EEG-verband van milieubeschermdende maatregelen met prioriteit te worden nagestreefd. Nederland dient zich onder meer in te zetten voor; meer bevoegdheden voor de Europese Commissie op milieugebied; instelling van een overkoepeld EEG-milieu orgaan met bovennationale bevoegdheden;

Instelling van internationale autoriteiten voor kwalitatief waterbeheer van grensoverschrijdende rivieren en Waddengebied en Noordzee, geharmoniseerde vestigingseisen voor sterk vervuilende industrieën en op korte termijn overeenkomsten met Duitsland en België dat bij bedrijfsvestiging in de gemeenschappelijke grensgebieden aan de voorschriften van beide landen moet worden voldaan; aanwijzingen van gebieden in de hele EEG tot beschermd Europees natuurgebied, op kortere termijn met name van Waddengebied en Dollard-estuarium; tegengaan vervuiling Noordzee en Wad.

Bestuur en wetgeving

4.7.1.

De bestaande fragmentarische milieu-wetgeving dient te worden herzien tot een gefintegreerd geheel op basis van een overkoepelende milieu-wet, die inhoudelijke, bestuurlijke en juridische verbanden legt tussen alle wettelijke regelingen die het milieubeheer raken; in anticipatie hierop spoedige invoering van voorlopige wetten op nog niet geregelde gebieden en versnelde invoering van alle uitvoeringsbesluiten der reeds geldende raamwetten en instelling van een Wet delicten tegen het milieu (naar analogie van de Wet economische delicten).

Het ministerie voor milieuhygiëne dient te worden uitgebouwd tot een algemeen ministerie voor milieubeheer met coördinerende taak en met bevoegdheden ook t. a. v. de voor het milieu relevante bevoegdheden en activiteiten die onder andere departementen ressorteren (met periodieke totaal-planning van die activiteiten). Voorts dient een bestuurlijke structuur te worden geschapen die het mogelijk maakt te komen tot een betere coördinatie van het gehele milieu-beleid van de lagere overheden (met inbegrip van vergunningbestanden en gefintegreerde vergunningverlening) op basis van een nationaal "Milieuplan".

Burger en milieu

4.8.1.

Milieu-educatie in de ruimste zin zowel als gericht vakonderwijs op het gebied van milieubeheer, dient sterker te worden bevorderd, met name van overheidswege; voorts heeft de centrale overheid een taak op het gebied van voorlichting over en het bevorderen van vrijwillige afremming van de bevolkingsgroei. Er dienen meer mogelijkheden te worden geschapen voor een herbezinning door de consument op de consequenties van zijn behoeften, teneinde te kunnen komen tot milieubewust consumptiegedrag.

4.8.2.

Het mee-beslissen t. a. v. maatregelen betreffende het milieu dient beter te worden gewaarborgd, onder meer door: inspraak in een vroeger voorbereidend stadium van de besluitvorming, met verplichte openbaarheid van gegevens als meetresultaten van meld- en regelkamers en van voorzienbaar nadelige effecten voor milieu en gezondheid van produkten, produktiemethoden en bedrijfsvestiging of-uitbreiding; opschortende werking van het instellen van beroep gekoppeld aan sterke vereenvoudiging en versnelling van beroepsprocedures; uitbreiding van het begrip "belanghebbende" i. v. m. beroeps-ontvankelijkheid tot niet-economisch belanghebbenden als milieu-actiegroepen en natuurbeschermings organisaties.

HOOFDSTUK 5

Landbouwbeleid

Doelstelling

De Nederlandse landbouw heeft de volgende natuurlijke functies:

- a. Een doeltreffende agrarische productie
- b. Het instandhouden en verwerken van een aantrekkelijk landschap.

De agrariërs moeten op hetzelfde niveau kunnen deelnemen aan het maatschappelijke gebeuren als andere bevolkingsgroepen. Hiervoor is een voldoende inkomen en voldoende vrije tijd een voorwaarde.

Grondbeleid

Het grondbeleid moet gericht zijn op beheersing van prijzen van landbouwgrond, verhoging grondmobiliteit en instandhouding pacht. Dit is te bereiken door:

- a. selectief voorkeursrecht van overheid bij aankoop grond;
- b. als richtsnoer voor de grondprijs de gebruikswaarde te hanteren (verkeerswaarde naar potentiëel landbouwkundig gebruik);
- c. ruimer normenbesluit bij vaststelling pachtprijs; geleidelijke aanpassing pacht-prijs aan de prijs van landbouwgrond;
- d. activiteit van de grondbank te stimuleren om door uitgifte van grond in erfpacht aan de oorspronkelijke eigenaren een financiële sanering en stabilisering van de betreffende bedrijven te bevorderen; ruime verlengingsmogelijkheden bij deze uitgifte van grond in erfpacht;
- e. regeling waarbij actieve agrariërs voorrang hebben bij verkrijgen van landbouwgrond;
- f. zeer actieve voorlichting omtrent mogelijkheden om boer te worden in het buitenland met ruime mogelijkheid tot inschakeling van Borgstellingsfonds.

Structuurbeleid

De huidige landbouwpolitiek is bij uitstek afgestemd op de ontwikkeling van de zogenaamde levensvatbare bedrijven. Voorlichting en onderzoek zou mede gericht moeten worden op de problemen van de wip - overgangs - bedrijven en eventuele overgang daarvan naar nevenbedrijven.

In Nederland is ruim de helft van het aantal landbouwbedrijven (inclusief tuinbouw), met een bedrijfshoofd wiens hoofdberoep landbouwer is, kleiner dan 120 SBE (standdaard bedrijfseenheden). Een rationeel bedrijf tenminste 120 SBE te omvatten wil het een volledige taak aan één arbeidskracht geven. Bedrijven kleiner dan 120 SBE staan voor de keuze te vergroten tot tenminste 120 SBE, te verdwijnen of om te bouwen tot nevenbedrijf. De bedrijven in overgangsfase dienen goed begeleid te worden voor overgang van wipbedrijf naar nevenbedrijf zonedig afbouwsubsidies verstrekken, zoals in West-Duitsland.

Voordelen nevenbedrijf:

- a. exentensiever bedrijfsvoering, daardoor produktiebeperking
- b. bestrijding werkloosheid
- c. nevenbedrijven passen in kleinschalig landschap
- d. nevenbedrijven zijn gunstig voor een gezonde plattelandssamenleving
- e. meer mogelijkheden tot welvaart, arbeidsvreugde, individuele ontplooiing en daardoor tot welzijn.

Ruimtelijke ordening

- a. Vergoeding van schade geleden tengevolge van beperking van gebruiks- en eigendomsrechten door ruimtelijke ordeningsmaatregelen dienen een betere wettelijke grondslag te krijgen; artikel 49 van de wet op de ruimtelijke ordening biedt hiertoe onvoldoende mogelijkheden.
- b. D'66 stemt in met de beleidslijnen als aangegeven in de interim-nota Landinrichtingswet.
- c. Het landschap in Nederland is door mens gevormd. Verstarring moet vermeden worden. Ook nieuwe ontwikkelingen kunnen leiden tot een aantrekkelijk landschap.
- d. D'66 onderschrijft de opzet betreffende de nationale parken en nationale landschapsparken als neergelegd in de drie "groene" nota's, onder voorbehoud van het vermelde onder 3a en van deugdelijke beheersvergoedingen.

Landbouwvoorlichting

De landbouwvoorlichting dient te worden uitgebreid, mede gezien de structuuroemoeilijkheden in de landbouw en de vele nog te verwachten ingrepen op het gebied van de ruimtelijke ordening. De laatste jaren is de landbouwvoorlichting voortdurend ingekrompen.

Het landbouwkundig onderzoek dient zich in meerdere mate te richten op "intermediaire" produktietechnieken die in gebieden met natuur- en landschappelijke waarde met zo gunstig mogelijk resultaat kunnen worden toegepast. Vindingen op dit terrein kunnen leiden tot betere bedrijfsuitkomsten.

Intensieve veehouderij (bio-industrie)

Uitwassen in de intensieve veehouderij moeten worden tegengegaan. Indien dit niet in EEG-verband mogelijk is, dan reeds beginnen in nationaal verband.

Hierdoor mogelijk aangetaste concurrentiepositie moet opgevangen worden door de overheid. Uitwassen zijn volgens D'66 onder meer legbatterijen, kistkalveren en koper in veevoer waardoor via mest vergiftiging van de bodem optreedt.

Gezondheidszorg dieren

De wettelijke regeling die het couperen van staarten bij paarden verbiedt, dient ook van toepassing te zijn op runderen. Het castreren van jonge mannelijke biggen (beertjes) dient niet slechts op ethische gronden te worden verboden, maar ook omdat deze zeer pijnlijke ingreep economisch gezien van geen belang is.

Bosbouw

Bossen en hout worden op deze wereld steeds schaarser. Nederland dekt uit eigen productie slechts tien procent van zijn houtbehoefte. Houtproductie is nationaal gezien één van de meest economische bedrijfstakken in de landbouw. Bovendien heeft zij een zeer gunstige energiebalans en een zeer gering gebruik van fossiele grondstof. De recreatieve en ecologische betekenis van bossen maakt uitbreiding van het bosareaal, juist in de nabijheid van grote bevolkingscentra, zeer gewenst. Elke mogelijkheid daartoe dient te worden gestimuleerd.

Rampenfondsen

Instelling van een rampenfonds of tenminste van fiscale regels voor rampen-

reservering door individuele bedrijfsgenoten is noodzakelijk. Als rampen van de laatste vier jaar kunnen aangemerkt worden: stormschade, wateroverlast en droogte. Een rampenfonds of fiscale regeling is goedkoper voor de overheid en rechtvaardiger voor bedrijfsgenoten dan de tot nu toe toegepaste regelingen.

Fiscale maatregelen

- a. afschrijving van inventaris op basis van vervangingswaarde;
- b. bestudeerd moet worden of regelingen kunnen worden getroffen waardoor eigen kapitaal dat gebruikt wordt als bedrijfsvermogen, vrijgesteld kan worden van de vermogensbelasting.

Bedrijfsverzorgingsdiensten

D'66 verwerpt afbouw van de subsidies voor de bedrijfsverzorgingsdiensten. Onder Nederlandse omstandigheden is een sociaal verantwoord bedrijf, waarop tenminste twee volwaardige arbeidskrachten een dagtaak hebben, zelden bereikbaar. Daarom zijn bedrijfsverzorgingsdiensten onmisbaar, en zullen, mede gezien het huidige inkomenspeil in de landbouw, door de overheid financieel gesteund moeten worden.

Waterschappen

De overheid dient de waterschappen financieel te steunen, mede omdat deze in toenemende mate taken vervullen ten behoeve van de gehele samenleving.

Visserij

Nu de instelling van tweehondermijszones alom een feit geworden is, zal een visserijbeleid slechts binnen de EEG kunnen worden gevoerd. Vangstregelingen in de vorm van quota en anderszins zijn onvermijdelijk geworden. Een rechtvaardige verdeling van de schaarste zal rekening dienen te houden met historische, economische en sociale belangen.

Binnen het kader van multinationale regelingen zal een verdere uitbouw van het totale visstandsbeheer dienen te worden nagestreefd evenals regelingen die een onverantwoorde vervuiling van het water, zowel van de zee als van de binnenwateren, voorkomt dan wel beperkt. Een gezonde visserij dient als basis te hebben schoon kustwater, de kinderkamer voor het leven der zee.

De sportvisserij zal als rustige massa-recreatie een volwaardige plaats naast de andere vormen van waterrecreatie dienen te krijgen dan wel te behouden.

EEG

- a. Slechts indien een vast afbraakschema van de monetair compenserende bedragen wordt aangehouden, kan de gemeenschappelijke markt voortbestaan.
- b. Per produkt moet worden gezien of evenwicht tussen vraag en aanbod kan worden bereikt door contingentering, markt- en prijsbeleid, subsidiebeleid of een combinatie daarvan. Steeds dient echter voorop te staan dat de landbouwer de mogelijkheid tot verwerven van een geëigend inkomen dient te hebben.
- c. Bij produktieoverschotten moet de voedselhulp aan hongerende gebieden verruimd worden.

HOOFDSTUK 6

Sociaal-cultureel beleid, algemene inleiding

Een van de voornaamste en tegelijk meest dringende problemen van sociaal-cultureel beleid is de noodzaak een stelsel van kostenbeheersing te ontwikkelen dat recht doet aan de specifieke aard en doeleinden van de activiteiten op dit gebied. De kern van dit probleem steekt in het feit, dat kosten en opbrengsten in deze sector niet op zo'n manier aan elkaar kunnen worden gekoppeld dat de netto-opbrengst (winst of verlies) kan dienen als een min of meer betrouwbare aanwijzing of indicator voor het nut van de geleverde diensten.

Dit hangt nauw samen met het feit, dat het in deze sector (anders dan in de productiesector) primair gaat om waarden die niet kunnen worden voortgebracht, geconsumeerd en in omloop gebracht los van de daarbijbetrokken personen en hun persoonlijke verhoudingen.

Pogingen om in deze sector een stelsel voor de beheersing van kosten en prijzen in te voeren dat een nabootsing is van het marktmechanisme, scheppen daarom het gevaar dat niet het maatschappelijk nut waarom het te doen is, maar heel andere motieven en overwegingen uitmaken wat voor activiteiten wel en niet worden ontplooid, hoe zij worden verricht en welke omvang zij aannemen.

Als men te sterk vaart op het kompas van het profijtbeginsel zal dat vooral in deze sector leiden tot schijn-doelmatigheid.

Deze bezwaren kleven o. a. aan stelsels van subsidiëring op basis van per verrichting of geleverd product vastgestelde tarieven. Het uit zich in exploitatievormen die zijn afgestemd op bedrijfseconomische doelmatigheid, maar die het maatschappelijk nut van de activiteiten verminderen of zelfs schade toebrengen. Voorbeelden hiervan zijn schaalvergrotingen om een betere kostendekking te bereiken in gevallen waarin kleinschaligheid gewenst is om de beoogde resultaten te verkrijgen of omzettingverhoging van de meest rendabele activiteiten terwijl beperking daarvan en uitbreiding van andere, bedrijfseconomisch gezien minder rendabele activiteiten gewenst is.

Deze beïnvloeding van het gedrag van de subsidie-ontvanger heeft zijn spiegelbeeld aan de kant van de subsidiegever. Deze zal in het kader van een dergelijk subsidiestelsel vanuit zijn kostenbewakende verantwoordelijkheid geneigd zijn de meest rendabele activiteiten en productie-eenheden (hospitalen, kindertehuizen, verpleeginrichtingen enz) het minst kritisch te bezien en de minder zichzelf bedruipende scherper aan de tand te voelen. Dit werkt niet alleen maatschappelijk ongewenste ontwikkelingen in de hand, het werkt ook verstarrend. Het staat nieuwe ontwikkelingen waarvan de kosten in het begin relatief groot en de baten nog onzeker zijn in de weg.

Er is nog een derde nadelig effect aan verbonden. Dit houdt verband met het feit, dat verschillende maatschappelijk gezien nauw met elkaar samenhangende activiteiten uit verschillende begrotingsposten worden gefinancierd en het beheer daarvan veelal aan verschillende departementen of verschillende afdelingen van een departement is opgedragen. Aangezien ieder van deze departementen en departementale afdelingen in dit stelsel de neiging zal hebben dezelfde redenering te volgen, zullen activiteiten die een relatief groot beslag (zouden) leggen op de begroting van de één maar waarvan de effecten de behoefte aan de activiteiten van een ander zouden verminderen slechts weinig kans maken de voor hun ontwikkeling nodige subsidies te verkrijgen, ook al zouden zij maatschappelijk gezien het hoogste nut opleveren.

Op basis van de heersende methodes van financiering en organisatie van activiteiten in de sociaal-culturele sector komen de curatieve en repressieve diensten en voorzieningen voortdurend het eerst en het meest aan bod, de positieve

en preventieve gezondheids-, veiligheids- en welzijnsdiensten en voorzieningen te weinig tot hun recht. Het eindeffect van dit alles is juist niet kostenbesparing maar integendeel kostenverhoging met een geringer maatschappelijk veiligheids-welzijns- en gezondheidseffect dan in een andere opzet mogelijk zou zijn.

Om al deze redenen is het dringend geboden de financiering en de organisatie van de sociale en culturele activiteiten in een andere vorm te gieten. De vorm die hiervoor het meest in aanmerking komt is die van subsidiëring op basis van begrotingen in het kader van regionalisatie, ondersteund door een centraal beheerde, maar regionaal en lokaal opgesplitste registratie van alle gegevens die voor een maatschappelijk gericht beleid noodzakelijk zijn en begeleid door centraal gepland meer gedecentraliseerd en onafhankelijk uitgevoerd onderzoek. Binnen iedere regio zal een zorgvuldige afweging moeten plaatsvinden tussen het bevorderen van pluriformiteit en coördinatie van de verschillende activiteiten.

Ouderen en gehandicapten in onze samenleving

Er zullen in het jaar 2000 ongeveer twee miljoen Nederlanders zijn, die de 65-jarige leeftijd hebben bereikt. Als wij tellen vanaf 60 jaar, dan zijn het er ongeveer 2,5 miljoen. Zij hebben hun werkzame leven achtereenvolgens volbracht en beschikken over veel vrije tijd. Maar tevens dreigt vereenzaming en komen met de kwalen van de ouderdom nieuwe problemen opdoemen.

De 65-jarige heeft gemiddeld nog 15 jaren voor de boeg. Zullen het gelukkige jaren worden? Dan moet de samenleving daar de mogelijkheden voor scheppen, ruimer dan tot nu geschiedt. Voor veel gehandicapten, en dan zijn er tussen de 600 en 800 duizend, gelden veelal gelijksoortige overwegingen. Zij worden daarom hier gelijk met de ouderen behandeld.

Het beleid moet erop gericht zijn, dat ouderen of gehandicapten zoveel mogelijk ingeschakeld blijven in het sociale leven. Daartoe zullen ook de mogelijkheden moeten worden ontwikkeld om oudere of gehandicapte mensen in hun omgeving nuttige en bevredigende bezigheid te bieden.

1. Het tijdstip van pensionering zouden wij verschuifbaar willen maken: vroeger voor wie het werk te zwaar wordt, later voor wie werklust over heeft. In beide gevallen blijve de mogelijkheid van part-time werk open.
2. In de eigen wijk of het dorp moeten voorzieningen zijn, die de oudere of gehandicapte in staat stellen zijn plaats te behouden, zodat hij midden in de samenleving in de vertrouwde omgeving kan blijven functioneren. Zolang hij kan en wil zal hij zijn eigen woning houden.
Waar mogelijk dient de vrijwillige wederzijdse hulp gericht gestimuleerd te worden en professionele hulp slechts aanvullend en begeleidend te werken. Hulpverlening mag geen inbreuk maken op zelfbeslissingsrecht. Ouderen en minder validen kunnen in hun wijk allerlei hulpdiensten verrichten, waarvoor moeilijk mensen te vinden zijn. Wij zijn tegenstanders van de verdere bouw van bejaardenoorden met de gebruikelijke geïsoleerde opzet en van de betutteling, die daar over de mens wordt uitgeoefend en het verlies aan vrijheid en beslissingsrecht dat ermee gepaard gaat.
3. Voor wie tijdelijk of langdurig niet in staat is zich in zijn huis te handhaven moet in wijk of dorp opvang geboden worden in de "wijkhof". In die wijkhof wordt de zorg van het bejaardenhuis, het verpleeghuis en het verpleeghuis voor psychisch gestoorde bejaarden geboden, zonder dat de mens geheel uit zijn omgeving wordt losgerukt.
Daar kan ook dagverzorging en -verpleging plaatsvinden.

Ook in de Wijkhof zullen privacy en het zelfbeslissingsrecht van de mens centraal staan en onaantastbaar zijn.

4. Het verschil in behandeling van mensen op grond van de verschillende wetten zoals de ZWBZ en de Alg. Bijstandswet is een onrecht, dat snel uit de weg geruimd moet worden.
Er zal ernst gemaakt moeten worden met de stroomlijning van het pakket sociale wetten en regelingen. Daarbij moet de zorg voor bejaarden of gehandicapten - of zij nu ziek zijn of slechts hulpbehoevend - uit hoofde van één wet en onder verantwoordelijkheid van één minister gebeuren. Wij denken aan een volksverzekering, die naast de gezondheidszorg ook de verzorgingsbehoefte van ouderen en gehandicapten dekt.
5. Voor wie zich slecht verplaatsen kan dienen voldoende betaalbare en aangepaste vervoersmiddelen te komen, zodat men niet om de kosten nog eens extra in zijn bewegingsmogelijkheden wordt beperkt en de mogelijkheden tot bezoek aan familie en vrienden, van deelnemen aan het verenigingsleven en bezoek aan concert en theater open blijven.
De besparing op het budget van de intramurale zorg besteden aan de extramurale voorzieningen.

HOOFDSTUK 7

Volksgezondheid

De mens in geestelijke of lichamelijke nood heeft er recht op zodanige hulp (niet meer maar ook niet minder) te krijgen, dat hij in staat is zich zo mogelijk in eigen verantwoordelijkheid, maatschappelijk als volwaardig burger te handhaven, met alle rechten en plichten daaraan verbonden.

7.1.

De zorg voor de gezondheid omvat:

- positieve zorg, die gericht is op het scheppen van gezonde levensomstandigheden, onder meer door middel van gezondheidsvoorlichting, opvoeding, milieubescherming en veiligheidsmaatregelen;
- preventieve zorg, die uiteenvalt in primaire preventie, gericht op het voorkómen van ziekte en stoornissen, en secundaire preventie, gericht op opsporing, vroegtijdige diagnostiek en behandeling;
- curatieve activiteiten, gericht op genezing en het verlichten van blijvende gevolgen van ziekte en ongevallen.

De toedeling van middelen en de organisatie van de gezondheidszorg moeten een optimale verhouding tussen deze drie aspecten van gezondheidszorg ten doel hebben. Op het ogenblik komen, vooral de positieve en preventieve gezondheidszorg in beide opzichten tekort. Bovendien moet het accent worden verschoven van intramurale naar extramurale zorg.

7.2.

Er moet een op elkaar afgestemd netwerk van gezondheidsvoorzieningen worden geschapen, in nauwe samenhang met de maatschappelijke dienstverlening, dat de positieve en preventieve gezondheidszorg versterkt en daardoor bijdraagt tot ontlasting van de curatieve gezondheidszorg. Hiertoe moeten in de eerste plaats goed geïntegreerde eerste- en tweedelijnsvoorzieningen worden opgebouwd. De taak van de overheid zal zich moeten beperken tot het opstellen van een voorwaardenscheppend beleid. Hiertoe is allereerst een functionele analyse van de uitgangspunten voor een regionalisatie van de gezondheidszorg noodzakelijk. Dit dient te geschieden in nauw overleg van de overheid met diverse vakorganisaties op het gebied van de gezondheidszorgen en met de medische faculteiten. Een goede integratie van gezondheidszorg en medisch onderwijs, zowel de opleiding als het voortgezet onderwijs, is daartoe onmisbaar. Een té centralistische aanpak dient hierbij te worden vermeden.

7.3.

De oprichting en het onderzoek naar het functioneren van regionale gezondheidsdiensten op het gebied van public health moet met kracht worden uitgebreid. Aan deze diensten moeten taken worden overgedragen van de GGD's, de school-geneeskundige diensten, de bureaus voor geestelijke gezondheidszorg, de jeugdtandverzorging, e. d.

7.4.

De experimenten met wijkgezondheidscentra en andere samenwerkingsverbanden dienen te worden voortgezet, geëvalueerd en gewijzigd tot een aanvaardbare opzet is gevonden, die per regio kan verschillen. De cliënten dienen bij de evaluatie in belangrijke mate te worden betrokken.

Het afdwingen van structuren zonder voorafgaande experimenten en het opleggen van samenwerkingsverbanden aan solitair werkende beroepsbeoefenaren dient zoveel mogelijk te worden vermeden. Een doelmatig subsidiebeleid van de overheid kan de ontwikkeling in belangrijke mate ondersteunen en dient in een duidelijk overleg met de beroeps-organisaties tot stand te komen.

7. 5.

De regionale gezondheidsdiensten dienen de taken van de wijkgezondheidscentra en de eerstelijns teams van huisartsen, wijkverpleegkundigen, maatschappelijk werkers e. a. te coördineren en te ondersteunen.

7. 6.

Er moet een tweedelijns net worden gevormd door de overheid op basis van behoeftenbepalingen. De ziekenhuizen zullen hun functies onderling per regio moeten verdelen en afbakenen. Onderzocht moet worden de vervanging van de huidige bestuursstructuur (gekenmerkt door volledige autonomie per inrichting) die niet meer voldoet, door een gemengd regionaal bestuur, samengesteld uit vertegenwoordigers van de overheid, de medewerkers en de cliënten. Deze regionale besturen zouden tevens kunnen worden belast met bestuursverantwoordelijkheid voor de regionale gezondheidsdiensten en het toezicht op de eerstelijns organisaties.

7. 7.

De verzekeringsinstellingen dienen, samen met de overheid, de artsorganisaties en andere bij de gezondheidszorg betrokken beroepsorganisaties, een instituut op te richten, dat tot doel heeft voor die regio een goed samenhangende, op hoog niveau staande en zo goed mogelijk bereikbare gezondheidszorg te ontwikkelen en te handhaven. Dit dient te worden nagestreefd onder voortdurende toetsing aan de richtlijnen van de overheid, met betrekking tot de organisatie en het kostenniveau van de gezondheidszorg.

7. 8.

Garanties dienen aanwezig te zijn dat binnen de kringen van artsen en anderen beroeps-beoefenaren op effectieve wijze de kwaliteit van de beroepsarbeid wordt bewaakt, zowel voor wat betreft het wetenschappelijk niveau, het evenwicht tussen zorgverlening en zorgbehoefte, als het gebruik van de middelen in de meest uitgebreide zin.

7. 9.

Het huidige systeem van psycho-sociale hulpverlening dekt vaak meer de behoefte van de hulpverlener dan van degene voor wie die hulp bedoeld is. In plaats van een funeste versnippering in de hulpverlening dient met kracht gestreefd te worden naar een betere coördinatie van welzijnszorg en geestelijke gezondheidszorg.

Op overheidsniveau dient dit te geschieden door het beter op elkaar afstemmen van de bemoeienissen der onderscheiden departementen (Volksgezondheid, CRM, Justitie, en mogelijk ook Binnenlandse Zaken). Betere samenwerking tussen intramurale en extramurale geestelijke gezondheidszorg dient eveneens bevorderd te worden. Van belang is, dat het gehele veld van hulpverlening - van een eerstelijns contact in de vorm van een enkel steunend gesprek tot aan de chronisch opgenomen patiënt met zijn specifieke behoefte - in één vloeiend organisatorisch systeem wordt ondergebracht. Hiertoe zal de regionale ordening van de geestelijke gezondheidszorg in de vorm van de ontwikkeling van een RI (A) GG zeker dienstig zijn. Tevens wordt hierdoor de multidisciplinaire aanpak van problemen op het gebied

van de geestelijke gezondheid bevorderd. Dan kan ook meer aandacht worden gegeven aan de versterking van het geestelijk evenwicht in de directe omgeving van de hulpbehoevenden.

De intramurale geestelijke gezondheidszorg is, zeker waar het het psychiatrisch ziekenhuis betreft, nog steeds een sterk achtergebleven gebied, een zwarte plek in de samenleving. Iedereen, die deze hulp nodig heeft, heeft recht op een goede en zorgvuldige begeleiding bij het oplossen van zijn problemen, als ook een menswaardig leefklimaat. Democratisering van de machtsverhoudingen in het ziekenhuis en een verbetering van de rechtspositie van de cliënt, thans nog veelal machteloos, kan hierin verbetering brengen en moet dan ook met kracht worden nagestreefd. Betere en daarop gerichte opleiding en begeleiding van medewerkers is hiertoe eveneens dringend gewenst.

7. 10.

Het onderzoek-beleid voor de gezondheidszorg moet worden gecentraliseerd en versterkt. Het in verhouding tot het zuiver medisch onderzoek sterk verwaarloosde onderzoek naar organisatie- en management-vraagstukken in de gezondheidszorg moet in het bijzonder ter hand genomen worden. Er moet daarom met spoed een onderzoek-instituut komen dat zich bezig houdt met vraagstukken op het gebied van: organisatie, planning, evaluatie, personeelsvoorziening, financiering, management en daarmee samenhangende problemen in de gezondheidszorg. Dit instituut zou tevens kunnen worden belast met de begeleiding van de herstructureringsprojecten.

7. 11.

Het onderzoek naar de mogelijkheden voor effectieve preventie dient met kracht ter hand genomen te worden. Daarbij dient centraal te staan, dat preventie een geïntegreerd geheel vormt met alle onderscheiden vormen van gezondheidszorg.

7. 12.

Het verzamelen, opslaan en bewerken van alle gegevens met betrekking tot de gezondheidstoestand van de bevolking en de gezondheidszorg (dat nu wordt uitgevoerd door teveel verschillende instituten waarvan de werkzaamheden niet op elkaar zijn betrokken) moet worden samengebracht in één nationaal instituut.

7. 13.

Het vestigingsbeleid en de vestigingsnormen van artsen moeten worden onderworpen aan een onderzoek op de vraag of zij een goed evenwicht opleveren tussen de belangen van de gezondheidszorg en die van de artsen.

7. 14.

Waar de basis voor de tandheelkundige gezondheid wordt gelegd vóór de volwassen leeftijd, dient de ontwikkeling van een sluitend systeem van georganiseerde volledige tandheelkundige verzorging van de jeugd zowel preventief als curatief een duidelijker prioriteit te krijgen. Van groot belang daarvoor is:

- versterking op korte termijn van de bestaande georganiseerde tandheelkundige jeugdzorg en uitbouw tot grotere regionale eenheden;
- financiering van deze zorg uit één bron, bij voorkeur de openbare middelen;
- opleiding en tewerkstelling van kindertandverzorgsters;
- een actief beleid ter beheersing c. q. verbetering van de kwaliteit van de zorg en de zorgverlening.

7. 15.

Voor de tandheelkundige verzorging van volwassenen zal, met het beschikbaar komen van grotere aantallen tandartsen, een betere bereikbaarheid van de zorg mogelijk worden. Met name voor de zgn. structurele noodgebieden zal echter een actief vestigingsbeleid onmisbaar zijn. Ook gaat voor de tandheelkundige zorg de voorkeur uit naar stimulering van samenwerkingsverbanden en integratie in wijkgezondheidscentra. Indien de situatie daartoe noopt verdient het voorkeur het verzorgingspakket voor volwassenen te beperken ten gunste van de goede verzorging van de jeugd.

7. 16.

De recrutering en opleiding van alle werkers in de gezondheidszorg moet als één complex ter hand worden genomen, waardoor deze werkers al in een vroeg stadium van de opleiding met elkaar in contact komen. De opleiding van verpleegkundigen moet worden losgemaakt van de instellingen. De A-, B- en Z-opleidingen moeten samen worden ondergebracht in scholen. Bij de opleiding van artsen moeten de niet-academische ziekenhuizen zoveel mogelijk worden ingeschakeld.

7. 17.

Naast de opleiding tot huisarts en tot klinisch specialist vraagt de opleiding tot sociaal-geneeskundige en de voorbereiding op leidinggevende functies in de gezondheidszorg om een meer professionele aanpak. Deze opleidingen moeten worden geconcentreerd in een "School of Public Health".

7. 18.

Taak en functie van de apotheker moeten opnieuw worden geformuleerd met het oog op een betere geneesmiddelen voorziening (in het bijzonder buiten de intramurale instituten). De apotheker zal nauwer moeten worden betrokken bij de farmaco-therapeutische behandeling van de patiënt.

7. 19.

Het onderzoek naar overconsumptie en misbruik van geneesmiddelen en naar toepassing en effectiviteit van geneesmiddelen, dient voorrang te hebben zowel in het belang van de consument en van de artsen die de recepten schrijven, als van de noodzakelijke kostenbewaking. Er moet meer en betere voorlichting komen op scholen, clubhuizen e. d. over druggebruik en zijn gevolgen. Vroegtijdige signalering die tot druggebruik kan leiden en betere opvang van verslaafden.

7. 20.

Het verdient aanbeveling in de gezondheidszorg in het algemeen een ont koppeling te bewerkstelligen tussen het voorschrijven en toepassen van diagnostische of therapeutische middelen enerzijds en het inkomensbelang van de voorschrijver of toepasser anderzijds.

7. 21.

Bekeken dient te worden de instelling van een gehandicaptenraad, samengesteld door de direct betrokkenen die de overheid van advies moet dienen.

7. 22.

De impasse rondom de abortus provocatus moet worden doorbroken waarbij als uitgangspunt dient te worden genomen, dat de verantwoordelijkheid voor de beslissing bij de vrouw ligt en de taak van de overheid niet verder kan gaan dan

ervoor te zorgen dat zij hulp en raad kan krijgen als zij dit wenst.

Eveneens een onderdeel van het sociaal-cultureel beleid is de zorg voor een adequate rechts-hulpverlening voor iedereen. Het recht of rechtshulp dient gerekend te worden tot de sociale grondrechten, het is onmisbaar ter verwezenlijking van verkregen rechten en ter verwerving van nieuwe rechten.

HOOFDSTUK 8

Onderwijs

8. 7. 1.

Algemeen

- In het onderwijs, vormingswerk en andere educatieve activiteiten gaat het erom de aanwezige vermogens van ieder mens te activeren en te ontwikkelen en de mens in staat te stellen zich overeenkomstig eigen aanleg te ontplooiën. Onderwijs en vorming dienen de mens te helpen om zinvol te functioneren als individu en als volwaardig lid van een zich voortdurend veranderende samenleving. Uit dit hoofddoel vloeit voort dat het onderwijs een even wezenlijk als samenhangend onderdeel vormt van een veel breder opgezet en doelgericht educatiebeleid.

- Aan de doelstellingen van de diverse vormen van onderwijs moet een ontwikkelingsplan ten grondslag liggen.

- Het onderwijsbeleid dient - in nauwe samenhang met het beleid ten aanzien van vormingswerk en andere educatieve voorzieningen - voorwaarden te scheppen voor een voortdurende en evenwichtige ontplooiing van de persoonlijkheid, de sociale vermogens en vaardigheden en de ontwikkeling van inzicht in de cultuur van de samenleving waar de mens mee verbonden is en deel van uitmaakt.

8. 7. 2.

De primaire verantwoordelijkheid van de opvoeding en vorming van jeugdigen berust bij de ouders. De organisatie-structuur van het onderwijs aan jeugdigen in de leerplichtige leeftijd dient te waarborgen dat deze verantwoordelijkheid tot uitdrukking gebracht kan worden. Een beter samenspel tussen besturen, onderwijsgevend en ouders moet worden gestimuleerd.

8. 7. 3.

-D'66 is tegen een centralistisch onderwijsbeleid. De mogelijkheden in de school zelf moeten worden vergroot, de verantwoordelijkheid voor de kwaliteit van het onderwijs dient primair bij de school zelf te liggen.

- Verrijking van het democratisch gehalte van de bestuursstructuren van het onderwijs is noodzakelijk. Het "bevoegd gezag" van onderwijsvoorzieningen moet reële mogelijkheden bieden voor democratische controle en beïnvloeding door direkt betrokkenen.

- Het beleid ten aanzien van beheer, exploitatie en gebruik van akkomodatie ten behoeve van onderwijs, vormingswerk en andere educatieve voorzieningen wordt zodanig herzien dat een doelmatiger en waar mogelijk meervoudig gebruik van deze voorzieningen voor educatieve doeleinden worden bevorderd.

8. 4.

- Het onderwijs moet zo worden ingericht dat de jeugdige steeds meer de ontwikkeling van zijn vermogens kan - en ook mag- bepalen. Daartoe moet de jeugdige in het basisonderwijs reeds gewend raken aan kiezen uit alternatieven (b. v. door middel van projektonderwijs). Naarmate de jeugdige verder in het opleidings- en vormingsproces vordert moet hij/zij meer invloed kunnen uitoefenen op de te kiezen ontwikkelingsrichting en zelf de leerweg mede mogen bepalen.

- Het ontwikkelen van de eigen vermogens is slechts mogelijk in wisselwerking met anderen.

Het ontwikkelen van de eigen persoonlijkheid is alleen mogelijk in persoonlijke relaties tot anderen, relaties met een of meer of minder duurzaam karakter.

Het onderwijs moet daarom niet alleen een aanbod van keuzemogelijkheden tot grondslag hebben, maar ook de vorming van groepsverbanden. Gestreefd moet worden naar overzichtelijke schoolverbanden waarbinnen relaties tussen lerenden en onderwijsgeevenden wezenlijke inhoud en betekenis kunnen krijgen.

8. 5.

Financiële en maatschappelijke omstandigheden, sekse, lichamelijke en geestelijke handicaps mogen geen belemmering zijn om aan onderwijs en vorming deel te nemen. De startkansen van jeugdigen en jongeren in bedreigde leefmilieu's moeten worden verbeterd. De strenge scheiding tussen het onderwijs en andere educatieve voorzieningen moeten worden opgeheven, opdat maatschappelijk en culturele belemmeringen bij het ontwikkelingsproces van jeugdigen en jongeren tijdig kunnen worden opgespoord en doelmatig kunnen worden teruggedrongen. Gehandicapten moeten - begeleid door daartoe gespecialiseerde instellingen - zo veel en zo lang mogelijk aan het onderwijs in al zijn vormen kunnen blijven deelnemen.

8. 6.

- Leerplicht stelt ouders en maatschappij verantwoordelijk voor de opvoeding en scholing van jeugdigen tot een bepaalde leeftijd. D'66 vindt dat het onderwijs meer moet worden gespreid over het hele leven in plaats van te worden geconcentreerd in de eerste levensfase. Zowel met het oog hierop, als in verband met de wenselijkheid een getrapte overgang in te voeren van minderjarigheid naar volle meerjarigheid dient de leerplicht te eindigen op 16 jaar en te worden aangevuld door een verruimd leerrecht.
- Onderwijs en andere educatieve voorzieningen moeten zo georganiseerd worden dat de mogelijkheid wordt geboden in iedere levensperiode te leven. Gebruikmakend van internationale ervaringen op dit terrein worden experimenten met open school/open universiteit in gang gezet en doelmatige vormen van part-time volwassenonderwijs ontwikkeld.
- De keuze van de ontwikkelingsrichting na het basisonderwijs moet mede geënt worden op een juiste en volledige voorlichting over de mogelijkheden in secundair en tertiair onderwijs. Een betere voorlichting van alle betrokkenen over de ontwikkelingsmogelijkheden in het beroepsonderwijs moet een herwaardering en reëler beeld van de toekomstperspectieven van dit onderwijs bevorderen. De relatief geringe deelname van vrouwen aan het beroepsonderwijs noodzaakt tot speciale aandacht voor deze categorie schoolverlaters.
- Aan ieder moet een recht worden toegekend om telkens na een aantal arbeidsjaren onderwijs te genieten.
- Met kracht dienen vormen van tweede weg onderwijs te worden ontwikkeld. Daarbij moet ook aandacht worden besteed aan opleidingen in de sfeer van het hoger beroepsonderwijs en het wetenschappelijk onderwijs.

8. 7.

- De toelating tot tertiair onderwijs moet niet uitsluitend afhankelijk zijn van een selectie door loting, schoolprestaties en examenresultaten. Zij die een aantal jaren arbeid hebben verricht dienen op grond daarvan beoordeeld te worden en met voorrang te worden toegelaten tot het onderwijs waarvoor zij zich hebben gequalificeerd. De effecten hiervan zullen zijn:
  - een billijker verdeling van onderwijskansen
  - een betere beroeps- en onderwijskeuze
  - beter inzicht bij de studerende in wat voor zijn werk en algemeen maatschappelijk relevant is
  - verhoging van de studiemotivatie.

De instelling van deze beter gemotiveerde studenten zal zijn weerslag hebben

op onderwijsgeveenden en ertoe bijdragen dat het onderwijs meer wordt afgestemd op de maatschappij.

- De selectieprocedures voor de toelating tot het hoger beroepsonderwijs dienen openbaar te zijn. Afwijzing kan alleen gemotiveerd zijn op basis van - eveneens openbare - toelatingsvoorwaarden.

- Voor alle vormen van onderwijs moet een samenhangende eindexamenregeling worden ontwikkeld.

8.8.

Onderwijsvernieuwing

- Onderwijs is een bindmiddel tussen generaties. Door veranderingen in een snelle opeenvolging door te voeren worden nieuwe generatiekloven geschapen. Onderwijsvernieuwingen dienen zorgvuldig te worden onderzocht op hun voor- en nadelen of er veranderingen moeten komen en zo ja, hoe die veranderingen moeten worden gerealiseerd. De hervormingen moeten niet overhaast, maar stap voor stap worden ingevoerd en met zorg worden begeleid. De resultaten moeten nauwkeurig worden geëvalueerd.

- Instellingen die vernieuwingsexperimenten voorbereiden en uitvoeren en instanties die deze experimenten begeleiden en evalueren moeten in een redelijk mate van onafhankelijkheid van elkaar hun bijdragen aan onderwijsvernieuwingen leveren.

- Naast een toegepast onderzoek gebaseerd op pedagogisch-didactische motiveringen moet ook een onderzoek naar de kosten ten grondslag liggen aan beslissingen over toekomstige onderwijsvernieuwingen op grote schaal.

Basisonderwijs

- In de komende regeringsperiode dient de gehele parlementaire behandeling van een nieuwe wet op het basisonderwijs plaats te vinden. Zo nodig moeten (controversiële) zaken als de stichtingsprocedure van nieuwe scholen en het eigendomsvraagstuk van de akkommodaties worden losgekoppeld van de onderwijskundige wetsartikelen. Bij de invoering van een integratie van kleuter- en basisonderwijs dient de vrijheid van inrichting van dit onderwijs gewaarborgd te blijven.

- Het speciaal onderwijs dient de mogelijkheden te krijgen door middel van experimenten te onderzoeken op welke wijze integratie met het regulier onderwijs mogelijk is.

- Zowel om onderwijskundige redenen als ten behoeve van de werkgelegenheid in het onderwijs dient ook in de volgende regeringsperiode de leerlingenschaalverlaging te worden voortgezet.

- De randvoorzieningen in scholen moeten worden versterkt b. v. door het scheppen van (part-time) functies ten behoeve van administratie en onderhoud, opdat de schoolleiding zich doelmatiger aan onderwijskundige en begeleidende taken kan wijden.

8.10.

Het speciale onderwijs dient zoveel mogelijk te worden geïntegreerd in het gewone onderwijs.

Secundair onderwijs

- De experimenten met de middenschool, waarbij een experiment met variabele studieduur dient te worden betrokken, moet worden voortgezet en kritisch worden geëvalueerd.

- Tevens dient onderzocht te worden in hoeverre de met een middenschool beoogde doelstellingen binnen de huidige vormen van onderwijs gerealiseerd kunnen worden.

- Toetsing van deze experimenten en dit onderzoek geschiedt zowel op kwaliteits - als op doelmatigheidsoverwegingen.
- Bij de mogelijke invoering van een middenschool dient uitgangspunt van het beleid te zijn dat de overheid de einddoelen vastlegt en de vrijheid van inrichting van dit onderwijs waarborgt.
- Verdergaande integratie van algemeen vormend en beroepsgericht onderwijs moet worden bevorderd.

Tertiair onderwijs

- De integratie van het Hoger Beroeps - Onderwijs en het Wetenschappelijk Onderwijs tot één Tertiair Onderwijs zal in de volgende kabinetsperiode op belangrijke punten geconcretiseerd dienen te worden. Pluriformiteit, samenhang en flexibiliteit dienen de voornaamste kenmerken van dat T. O. te worden; de kwaliteit ervan is van essentieel belang voor de verdere ontwikkeling en doorlopende vernieuwing van onze samenleving.
  - In het veld van het huidige wetenschappelijke onderwijs (en dus ook later binnen het toekomstige tertiair onderwijs) is het wetenschappelijk onderzoek onmisbaar; de kwaliteit ervan, alsmede de functie in het geheel van het T. O. , dient gewaarborgd te worden.
  - Bij de toewijzing van gelden voor onderzoekprojecten aan universiteiten en hoge scholen (en andere instellingen van T. O.) dient - naast de maatschappelijke relevantie - de kwaliteit van het project van doorslaggevende betekenis te zijn. Projecten, waarvan de maatschappelijke relevantie niet direkt aantoonbaar is, maar waarvan de kwaliteit aan de normen voldoet, dienen aanspraak te kunnen maken op een minimum percentage van de totale voor onderzoek bestemde geldstroom.
  - Doorzichtigheid en openbaarheid van de toewijzingssystemen en van de onderzoeksprojecten dienen voorop te staan.
  - De uniformerende werking van de cursusduur-fixatie kan strijdig zijn met het beginsel van student-gecentreerd onderwijs, veroorzaakt in plaats van een flexibel, een verstarde structuur van het T. O. en zal daarom de komende jaren een ernstige hinderpaal vormen bij de noodzakelijke inhoudelijke en onderwijskundige vernieuwing in het T. O.
- De voortgaande herstructurering en herprogrammering dienen daarom met de grootst mogelijke zorg te worden begeleid, ook al gezien de overwegingen onder 1. De door de minister van Onderwijs en Wetenschappen te volvoeren toetsing dient zich tot het uiterst marginale te beperken.
- In de conceptie van de permanente educatie (en ook van het wederkerend onderwijs) past wel een inschrijvingsduur-beperking. Hiermee hangt samen het recht van de student op een getuigschrift-diploma, op het moment dat hij verkiest of verplicht is de onderwijsinstelling te verlaten.
  - Ook moet hij het recht behouden de jaren die hij nog niet heeft verbruikt, later alsnog in het T. O. te mogen doorbrengen.
  - In de strijd tegen overspecialisering en verbrokkeling en vóór samenhang en vernieuwing, vormen de multi- en interdisciplinaire studies belangrijke instrumenten. Zij dienen met kracht bevorderd te worden en in soepele regelingen te worden georganiseerd. De bovenbouwstudies dienen in deze zin te worden uitgebreid.

Overwogen moet worden - mede in samenhang hiermee - de kandidaatsverklaring aan iedere student te verstrekken, direct nadat aan de onderwijsseisen dienaangaande is voldaan.

- Wetenschappelijk onderwijs is bedoeld om wetenschappelijk te leren denken en werken. Het wetenschappelijk onderwijs mag fundamenteel zijn; een open oog voor de toepasbaarheid van onderzoek moet worden bevorderd.

8.13.

Opleiding onderwijsgeevenden

- De eerste prioriteit van het onderwijsbeleid dient te liggen bij de vernieuwing van de opleidingen voor onderwijsgeevenden.
- Voorkomen moet worden dat de (experimentele) lerarenopleidingen in hun onderwijspraktijk nog verder uit elkaar groeien. De coördinatie van beroepsopleidingen voor onderwijsgeevenden moet doelmatig en doelgericht, in samenspraak met de betrokken onderwijsgeevenden, worden aangepakt en mede gericht worden op de te realiseren onderwijsvernieuwingen.

8.14.

Verzorgingsstructuur

- In de komende regeringsperiode moet met kracht de vorming ter hand worden genomen van landelijk gespreide schoolbegeleidingsdiensten.
- Coördinatie en rationalisering van onderzoek, leerplanontwikkeling, begeleiding en innovatie is dringend noodzakelijk.

HOOFDSTUK 9

Emancipatie van vrouw en man

Emancipatie is een maatschappelijk veranderings- en bewustwordings proces dat voortvloeit uit fundamentele veranderingen in samenleef- en samenwerkverbanden. Dit proces moet tenslotte medeleiden tot een optimale eigen ontplooiing van man en vrouw.

De mechanisering en automatisering, de veranderde woonsituaties, de geboorteperkende mogelijkheden, de verkorting van het totaal aantal arbeidsuren in woning en werk, het opleidingsniveau en vele andere factoren hebben de ruimte gemaakt voor een nieuwe maatschappelijke situatie. D'66 wenst juist hier vernieuwing te concretiseren o. a. door andere ontplooiings-mogelijkheden en rol- en taakverdelingen voor man en vrouw.

De rol van de overheid in het emancipatieproces moet beperkt blijven maar is niettemin van cruciaal belang; de overheid zal door een veelheid van maatregelen een voorbeeldfunctie moeten vervullen, maatregelen die het emancipatieproces bevorderen en maatregelen die remmende factoren moeten bestrijden.

Aangezien het emancipatieproces de gehele maatschappij aangaat, is D'66 van mening dat zoveel mogelijk de te nemen maatregelen betrekking zullen moeten hebben op de emancipatie van de vrouw en de man. Alleen onevenwichtige ontwikkelingen in het verleden en factoren die onvrijheden van man of de vrouw meer in het bijzonder in de hand hebben gewerkt, zullen specifiek op een van beide sexen gerichte maatregelen kunnen rechtvaardigen.

Zo zullen, doordat de positie van de vrouw ten opzichte van haar emancipatiemogelijkheden aanzienlijk ongunstiger zijn, die overheidsmaatregelen die meer in het bijzonder op de emancipatie van de vrouw gericht zijn voorsnog een grotere prioriteit hebben dan maatregelen betreffende de emancipatie van de man. Naast algemeen emancipatoire maatregelen die de gefixeerde rol- en taakverdeling tussen man en vrouw moeten wegnemen, zullen voor de vrouw de te nemen maatregelen gericht zijn op het wegnemen van direct en indirect discriminerende verschijnselen. De voor de man te nemen maatregelen zullen gericht zijn op de vergroting van de participatie in de persoonlijke levenssfeer en op een grotere vrijheid ten opzichte van de prestatiedwang, die de maatschappij hem opdringt.

ENKELE CONCRETE BELEIDSVOORNEMENS

- D'66 rekent het emancipatiebeleid tot een van haar prioriteiten waardoor dit onderdeel van het beleid opgenomen wordt in het kontinu proces van afweging van kosten en baten bij de bepaling van het totale beleid.
- D'66 wil alle overheidsmaatregelen, die direct of indirect het huwelijk als enige samenleef-vorm bevoorstellen, ombuigen naar maatregelen die de individuele keuzevrijheid van de leefvormen zoveel mogelijk onverlet laat. Met name wordt hierbij gedacht aan overheidsmaatregelen op het gebied van de sociale-en fiscale wetgeving en aan het woningbeleid.
- Mogelijkheden voor deeltijd-arbeid zullen sterk gestimuleerd worden, deels door het eigen overheidsbeleid met betrekking tot haar ambtenaren en werknemers, deels door opnemng van dit streven in de algemene werkgelegenheidspolitiek.
- Onderzoek naar knelpunten met betrekking tot de emancipatie zal gestimuleerd en waar nodig opgezet worden. Met name zal gestreefd worden naar centralisatie van dit onderzoek en zullen adviescolleges uitbreiding behoeven.
- Emancipatievoorlichting moet een belangrijke plaats krijgen op scholen en bij instellingen waar leerkrachten worden opgeleid.

Beroeps- en opleidingsvoorlichting mag niet op geijkte rol- en taakverdeling gericht zijn.

- De ontplooiingsmogelijkheden van vele ouders zijn gebaat bij de beschikbaarheid van kinderopvangverblijven.

D'66 zal streven naar een vergroting van deze opvangmogelijkheden, waarbij het belang van het jonge kind voorop moet blijven staan. Discriminatie tussen werkende en niet-werkende ouders moet hierbij voorkomen worden.

- Een hoge prioriteit zal gegeven worden aan de totstandkoming van de anti-discriminatiewet.

- Gepleit zal worden voor de totstandkoming van een vaste kamercommissie voor emancipatie-aangelegenheden en- na advies van de daartoe geeigende adviescolleges- voor de totstandkoming van een staatssecretariaat voor emancipatie-aangelegenheden.

HOOFDSTUK 10

Minderheidsgroepen

In een samenleving waarin ieder zich zo goed mogelijk kan ontplooiën zonder de medemens te schaden, levend in solidariteit met die medemens, dient het mogelijk te zijn dat ieder individu, maar ook iedere groep, de eigen identiteit kan ervaren.

Het identiteitsbeleven wordt bepaald door de historische geworteldheid, het zinvol functioneren in het geheel van de samenleving en het hebben van een perspectief voor de toekomst.

De Nederlandse overheid heeft veel zorg gehad voor minderheidsgroepen, vooral als deze in de verdrukking kwamen. Maar zorgen voor en regelingen treffen ten bate van, impliceerde dikwijls ook paternaliseren en bracht vaak mee dat onvoldoende aandacht werd besteed aan de specifieke belevingswereld van de minderheidsgroep en de eigen identiteit ervan.

- De zorg voor het maatschappelijk welzijn kon mede als compensatie voor het verbreken van beloften dienen en versluisde de historische problematiek;
- actief deelnemen aan de maatschappij werd zeker voorgestaan, maar op de Nederlandse wijze: "Al wie met ons mee wil gaan, die moet onze manieren verstaan".

Het proces van integratie (die sommige leden van minderheidsgroepen wilden) werd door het uitvoeren van het beleid en vooral door het tempo ervan, meestal een proces van geforceerde assimilatie;

- Het derde aspect van een normaal identiteits-beleven: zicht op de toekomst ontbeelden en ontberen veel minderheidsgroepen. Te vaak wordt die behoefte afgedaan door deze irrefeel en niet opportuun te verklaren of hem nauwelijks gemotiveerd te bestrijden.

Of de gedachten reëel zijn en hoe en wanneer deze gerealiseerd kunnen worden, is een zaak van de betrokkenen zelf. Zolang deze idealen niet rechtstreeks conflicteren met de Nederlandse wetgeving dienen zij gerespecteerd te worden ook door de overheid.

D'66 is van mening dat het toekomstige beleid van de Nederlandse overheid ten aanzien van minderheidsgroeperingen aan de teneur van bovengenoemde uitgangspunten getoetst dient te worden. Elke minderheidsgroep dient zijn eigen identiteit te kunnen behouden binnen onze samenleving. Zij zal daardoor meer oog krijgen voor de eigenheid en de waarde van de westeuropese leefsfeer. Als men op den duur zich wil integreren dan dient dit integreren bevorderd te worden, maar ook dan met volle aandacht voor de specifieke eigenheid van de betrokken bevolkingsgroep.

Onder de minderheidsgroepen in Nederland nemen de Zuid-Molukkers een specifieke plaats in. Het lijkt daarom zinvol bovenstaande opmerkingen exemplarisch ten aanzien van hen nader uit te werken op enkele beleidsterreinen. Gegeven hun aantal is het voor culturele minderheden veelal onmogelijk d. m. v. representatie hun opvattingen kenbaar te maken in de vertegenwoordigende organen van ons politiek bestel. Dit terwijl juist zij door hun positie problemen kunnen ervaren, die alleen door hen zelf verwoord kunnen worden. De Zuid-Molukkers zijn het voorbeeld van een minderheidsgroep wier representanten onvoldoende in de gelegenheid gesteld zijn hun problemen met leden van de regering te bespreken. Het is niet denkbeeldig dat zij de indruk hebben dat niet de juistheid of onjuistheid van hun visie telt, maar dat het aantal dat deze deelt of steunt daarvoor bepalend wordt geacht. Het is een tekort aan respect voor ingezetenen wanneer onvoldoende mogelijkheid geboden wordt tot direct overleg m. b. t. zaken die door betrokkenen als essentieel voor hun bestaan worden ervaren.

Het is eveneens een tekort aan respect wanneer zaken die hun rechtstreeks aangaan buiten hen om worden afgedaan. Zo is het b. v. méér dan alleen onverstandig met het land van herkomst te overleggen over de toekomst van betrokkenen zonder hen daarbij te betrekken of nog erger, zonder hen daarin te kennen. Het is begrijpelijk dat mensen afkomstig uit andere landen door vestiging in Nederland hun belangstelling voor het land van herkomst niet verliezen, dat zij zich betrokken voelen bij de omstandigheden waarin hun voormalige landgenoten zich bevinden. Omgekeerd blijkt het land van herkomst veelal geïnteresseerd te zijn in het reilen en zeilen van haar voormalige ingezetenen in Nederland. Wanneer deze situaties zich voordoen, dienen de betrokken culturele minderheden daarin zover als mogelijk gekend en betrokken te worden. Ook de buitenlandse politiek is in het belang van alle ingezetenen, inclusief de culturele minderheden.

Wonen

Overwegend zullen Zuid-Molukkers als groep bij elkaar wonen. Sommigen trekken er uit, maar willen vooreerst nog contact behouden met de groep (recreatie, kerkbezoek), en zich dus in de naaste omgeving van de leefgemeenschap vestigen. Dit vereist een woningtoewijzingsbeleid dat hiermee rekening houdt. Uiteraard gaat dit vooral de gemeenten aan. De landelijke overheid zou dit kunnen stimuleren. Woning-toewijzing in Nederlandse wijken hoeft nog niet te betekenen dat de minderheidsgroep "zich als Nederlanders dient te gedragen". Een zekere "eigen ruimte" moet mogelijk worden gemaakt. Nooit mag afwijkend gedrag - mits binnen wettelijk kader blijvend - afwijzingsgrond voor huisvesting betekenen. Waar mogelijk dient de regering eventuele negatieve tendenzen in deze te bestrijden.

Kinderbescherming

Als kinderen alleen achterblijven door overlijden of scheiden van de ouders vindt meestal plaatsing in tehuis of pleeggezin plaats. Dit moge adequaat beleid zijn in West-Europees opzicht, in andere culturen (b. v. de Zuid-Molukkers) vangt de hele gemeenschap dit verlies op. Inschakeling van c. q. overleg met familiebanden ligt dan ook voor de hand. Uiteraard dienen zekerheidsstellingen ten aanzien van de juiste omgeving van het betrokken kind te worden verkregen. Maar automatisch toepassen van Nederlandse wenselijkheden op andere samenlevingsvormen dient te worden tegengegaan.

Welzijnswerk

Het is goed dat de decentralisatie en netwerkvorming binnen de welzijnssector verder worden uitgebouwd. Het in dit kader stopzetten van het landelijke categorale welzijnswerk ten aanzien van minderheidsgroepen is echter een netelige zaak. Als dit noodzakelijk is dient dit uitermate voorzichtig en in overleg met de betrokkenen te geschieden

Onderwijs

Vrijwel alle kinderen afkomstig uit minderheidsgroepen komen op Nederlandse scholen terecht. Groot zijn de taalproblemen in de lagere klassen en treurig is het gesteld met de overdracht van de eigen historische en culturele achtergronden. Aanvullende voorzieningen in gebieden met concentraties van minderheidsgroepen zijn noodzakelijk. Dit betreft zowel het aspect van de schoolbegeleiding als de culturele vorming. Ook hier dient de acculturatie (indien gewenst) geleidelijk te geschieden en verantwoord te worden begeleid.

Werk

De werkgelegenheidsproblemen doen zich in versterkte mate voor bij minder-

heidsgroepen en wel heel in het bijzonder bij de jeugdigen onder hen. Een experiment om regionaal iemand aan te stellen met als specifiek aandachtsveld de tewerkstelling van leden van minderheidsgroepen dient te worden bewerkstelligd.

Buitenland

Ten aanzien van het buitenland en in het bijzonder ten aanzien van Indonesië kan van Nederlandse zijde, gelet op de historische verantwoordelijkheid het perspectief van de Zuid-Molukkers op de R. M. S. niet worden verzwegen, ook al wordt dit perspectief niet als reëel aanvaard.

Waar mogelijk dient hierop de aandacht te worden gevestigd. Het in contact blijven of geraken van de Zuid-Molukkers hier in Nederland met de Molukken bevordert het behouden of hervinden van de eigen identiteit. Nederland dient dit op alle mogelijke wijzen te steunen.

Uitgaande van de problemen van minderheidsgroepen in ons land komt ook in het algemeen de situatie van de z.g. "vierde wereld" in het beeld. Dat wil zeggen, de positie van die volken, die ook na afsluiting van het dekolonisatie-tijdperk nog niet in vrijheid leven in hun eigen land: bij voorbeeld Koerden, Basken, Eritreeërs, Zuid-Sudanezen, het volk van de West-Sahara, Oost-Timorezen, Zuid-Molukkers en Papoea's. Hun verlangens variëren van volledige zelfstandigheid tot economische en/of culturele autonomie. Gezien de uitgangspunten van D'66 dient hun problematiek voortdurend aandacht te ontvangen in het buitenlands beleid van de Nederlandse overheid.

HOOFDSTUK 11

Justitie

Rechtshulp

De zorg voor een adequate rechtshulpverlening voor iedereen is eveneens een onderdeel van het sociaal-cultureel beleid. Het recht op rechtshulp dient te worden gerekend tot de sociale grondrecht.

Overheid en volksvertegenwoordiging dienen het kader te scheppen waarin dit recht kan worden geëffectueerd: er moeten garanties komen dat niet alleen financieel maar ook daadwerkelijk het recht op rechtshulp kan worden gebruikt.

Ook hier geldt dat hulp geboden moet worden met de (potentiële) cliënt als uitgangspunt. Deze hulp moet inhouden preventieve en diagnostieke rechtshulp:

- preventief: het geven van informatie, voorlichting over het recht en over de rechtshulpverlening als voorwaarde voor het opheffen van juridische onmondigheid;
- diagnostiek: raadgeving in concrete situaties, juridische begeleiding, eenvoudige adviezen en uitleg van de rechtspositie in zich voordoende gevallen.

Juridische en feitelijke achterstanden door gebrek aan doorzichtigheid van het systeem voor de rechtshulpbehoevende, door drempelvrees en door hindernissen, die genomen moeten worden ter verkrijging van kosteloze rechtsbijstand onder de huidige regeling (discriminatie, vertraging) moeten worden weggewerkt. Er moet een eerstelijns opvang komen, gedecentraliseerd, gemakkelijk bereikbaar, als permanente instelling bijvoorbeeld gevestigd in een wijk- en dienstencentrum, en geïntegreerd in de gehele maatschappelijk dienstverlening.

De eerstelijns-jurist heeft behalve een begeleidende en adviserende functie tevens een doorverwijzende functie naar de tweede lijn waarin de proces-rechtelijke begeleiding gerealiseerd kan worden maar eveneens de meer ingewikkelde problemen op o. a. fiscaal- en administratiefrechtelijk gebied door specialisten behandeld kunnen worden. Daarnaast zou de mogelijkheid moeten worden geschapen om ook collectieve knelpunten en structurele problemen aan te pakken.

Rechtspraak

De leden van de rechterlijke macht dienen zoveel mogelijk de diverse maatschappelijke stromingen binnen de samenleving te vertegenwoordigen.

Daartoe moet de volksvertegenwoordiging meer direct invloed krijgen op de procedure t. a. v. de selectie, de opleiding en de benoeming. Het moet voor de burgers betrekkelijk eenvoudig zijn "hun recht te krijgen". Daarvoor moet de rechterlijke instantie, en vooral de rechter in eerste aanleg, zich niet te ver weg bevinden. Sterke concentratie van rechtsprekende instanties is ongewenst.

De bereikbaarheid van de rechter moet ook worden bevorderd door de psychische en de financiële drempels voor de rechtzoekenden zo laag mogelijk te maken.

Daarom moet de rechterlijke organisatie kleinschalig zijn. Het moet de mensen gemakkelijk gemaakt worden zelf hun belangen te verdedigen. De regeling van de rechterlijke bevoegdheden dient te worden herzien om de structuur van de rechtspraak overzichtelijker te maken.

De rechtshulp moet worden gericht op plaatsen waar de behoefte het grootst is. Er zal een voorziening moeten komen die tegengaat dat de kosten van degene die door de rechter in het gelijk wordt gesteld tot onaanvaardbare hoogte oplopen. De controle van de volksvertegenwoordiging op het vervolgingsbeleid van het Openbaar Ministerie moet een reële betekenis krijgen.

Criminaliteit en Straf

De gegevens over stijging van criminaliteit wekken in brede kring onrust. Intensievere voorlichting door de overheid moet deze onrust verminderen waar die door sensationele publiciteit is opgeschroefd en waar die met betrekking tot minderheden discriminerend werkt.

Overigens is ook inzake criminaliteit voorkomen beter dan genezen. Onvoldoende surveillance door tekort aan mankracht bij de politie moet worden opgeheven. Het instituut van de Wijk-agent moet worden bevorderd.

Wat het politiebestel betreft: de slepende competentie-conflicten moeten eindelijk worden opgelost.

De pogingen tot het terugdringen van de vrijheidsstraf verdienen te worden voortgezet. De laatste jaren lijkt een kentering in ongunstige zin te zijn ingetreden. De vrijheidsstraf is een hoge kostenpost voor de gemeenschap.

De baten zijn zeer twijfelachtig. Een goede resocialisatie is vrijwel onverenigbaar met het ontnemen aan de gedetineerde van iedere verantwoordelijkheid en met het afbreken van zijn toch al zwakke sociale contacten. Het is dringend nodig dat voor andere vormen van vrijheidsbeperkende straffen - zoals verplichte sociale dienst, huisarrest, e. d. - ruimte wordt geschapen tot het uitvoeren van geleide experimenten.

Hetzelfde geldt voor de preventieve hechtenis.

Voorzover de vrijheidsontneming noodzaak is dient de schaalvergroting der inrichtingen te worden stopgezet. De taakverzwaring van het personeel, mede veroorzaakt door het grote aantal buitenlandse gedetineerden, dient zowel in de opleiding als in de honorering tot uiting te komen.

De terugkeer van gedetineerden in de maatschappij dient vanaf de eerste dag van de detentie te worden bevorderd. Na de detentie is de grootste moeilijkheid voor de ex-gedetineerde veelal, dat hij geen werk kan vinden. De grootste werkgever in Nederland, de overheid, is één van de werkgevers die terughoudens is als het gaat om het in dienst nemen van ex-gedetineerden. Daarin moet verandering komen.

Vreemdelingenbeleid

Het toelatingsbeleid van vluchtelingen dient zo ruim te zijn als voor een klein en dichtbevolkt land als het onze mogelijk is.

In het bijzonder moeten lange periodes van onzekerheid voor de betrokkenen worden voorkomen.

Burgerlijk Recht

Indien de invoering van een geheel nieuw Burgerlijk Wetboek tot de voornemens blijft behoren, dan zijn aangepaste maatregelen nodig om dit project, waartoe de opdracht in april 1947 werd gegeven, aanmerkelijk te versnellen. De maatschappelijke ontwikkelingen voltrekken zich in zulk een tempo dat de nieuwe codex al bij zijn voltooiing deels verouderd zal zijn.

Er dient spoed te worden gemaakt met een nieuwe wettelijke regeling van de alimentatieverplichtingen na echtscheiding. Uitgangspunt moet daarbij zijn dat de ontplooiingsmogelijkheden van de ex-partners zoveel mogelijk worden ontzien. In het bijzonder moet rekening worden gehouden met de moeilijkheden die de vrouw dikwijls heeft bij heropneming in het arbeidsproces.

Minderjarigen

- Onze kinderen groeien op in een maatschappij die op steeds jongere leeftijd een steeds grotere zelfstandigheid van hen verwacht. Het huidige recht is voor een groot deel gebaseerd op een maatschappij waarin dat nog anders was. Er is behoefte het recht aan de veranderde maatschappij aan te passen. Daartoe zullen in het bijzonder de rechten van minderjarigen moeten worden uitgebreid.

- Deze uitbreiding van rechten, noodzakelijk vanwege een groeiende handelings-bekwaamheid, heeft echter een omgekeerde uitwerking op de rechtspositie van de handelings-onbekwame, het geestelijk gehandicapte kind. Brengt uiteindelijk de meerderjarigheid enerzijds een volledige rechtspositie met zich - in dit geval luidt deze het begin in van een volledige rechteloosheid, zowel van het kind, omdat deze geen gebruik kan maken van die rechten, als van de ouders, die van iedere zeggenschap worden beroofd, materieel als immaterieel. Afhankelijk van de graad van de handicap en de wens van de ouders staat D'66 vóór:

1. een mentorschap, met de ouders als eerst aangewezenen. Hierdoor kan de gehandicapte zo lang en zo veel mogelijk zijn burgerlijke bevoegdheden behouden.
2. een verlengde minderjarigheid. Hierdoor kunnen de ouders hun verantwoordelijkheid behouden en blijven opkomen voor de belangen van hun kind.

- De kindbescherming dient zoveel mogelijk te worden geïntegreerd met andere vormen van jeugdwelzijnszorg en te worden omgevormd tot samenhangende zorg voor ouders en kinderen.

- De schaalvergroting in de kind-beschermingstehuizen moet met kracht worden teruggedrongen.

- De noodzaak van uithuisplaatsingen moet zoveel mogelijk worden voorkomen, o. a. door het verbeteren van de hulpverlening aan ouders en gezinnen in de eigen dagelijkse leefwereld (zie ook Welzijnsbeleid) en de uitbouw van dagverblijven en andere semi-murale voorzieningen.

- Bij uithuisplaatsing dient de opvang te gebeuren in vormen die zo dicht mogelijk aansluiten bij die van andere kinderen. Zowel om stigmatisering tegen te gaan als om de kinderen die ervaringen te laten opdoen die voor hun eigen rol als ouder van belang kunnen zijn.

- Het voorzieningenbeleid van de kindbescherming moet met kracht worden ge-objectiveerd en geregionaliseerd.

Drugs

In toenemende mate komen aan drugs verslaafden in aanraking met de justitie en in de penitentiaire inrichtingen. Het criminele gedrag is in deze gevallen vaak een gevolg van de verslaving (verslaafd zijn kost veel geld en tenslotte vervalt men tot crimineel gedrag om aan dat geld te komen). Om de oorzaak van het criminele gedrag aan te pakken, moet dus de verslaving aangepakt worden. Daarvoor zijn de penitentiaire inrichtingen niet adequaat toegerust. De oplossing zou gevonden moeten worden in behandeling in bestaande klinieken of wel in een op te richten speciale afdeling van het penitentiaire ziekenhuis.

Gebruikers van drugs dienen niet strafbaar te zijn, handelaren wel.

Departement

- Het departement van Justitie moet worden gereorganiseerd.

Abortus

- De abortus-paragraaf moet uit het Wetboek van Strafrecht verdwijnen. Abortus is een medische ingreep die als zodanig met voldoende waarborgen is omringd.

HOOFDSTUK 12

Buitenlandsbeleid

Inleiding

Het buitenlands beleid van Nederland speelt zich hoofdzakelijk af op drie gescheiden gebieden: de Oost-West verhouding, de Noord-Zuid relatie en de Europese integratie. Vooral door de sterk toegenomen interdependentie tussen deze gebieden is deze scheiding niet langer houdbaar.

Het is nodig één centrale conceptie te ontwikkelen die meer samenhang kan brengen in ons buitenlands beleid. Deze conceptie moet gebaseerd zijn op de voortschrijdende Europese eenwording. Niet alleen neemt deze al een steeds grotere plaats in onze buitenlandse politiek in, maar zij biedt ook de beste mogelijkheid tot het aanpakken van een aantal voor ons belangrijke politieke problemen, zowel op het binnenlandse als op het buitenlandse vlak.

Een progressief binnenlands beleid zoals D'66 zich dat voorstelt is niet mogelijk zonder de totstandkoming van een democratisch Europa.

Met slechts nationale middelen is het onmogelijk de economische crisis te bestrijden, onze industrie te herstructureren, een effectief regionaal beleid te ontwikkelen, de monetaire onrust tegen te gaan, de multinationals te beheersen, etc. Hoewel een aantal van deze problemen op wereldschaal speelt, ontbreekt een mondiaal kader om hen gemeenschappelijk op te lossen. Het Europees kader is vooralsnog het meest effectieve en geschikte.

Wij zijn van mening dat de gemeenschappelijke wortels van het vrije Europa voldoende sterk zijn om uiteindelijk te komen tot een politieke gemeenschap, waarin ook plaats is voor onze idealen.

Ook in het licht van onze opvattingen over een rechtvaardiger internationale samenleving is de Europese eenwording essentieel.

Uiteraard dient Europese samenwerking niet tot een gerichtheid naar binnen te leiden, maar juist een bijdrage te leveren aan op wereldschaal spelende problemen. Europa kan een bijzondere rol spelen bij de ontwikkeling van de Derde Wereld, al was het maar ten gevolge van de nauwe economische band tussen West-Europa en de Derde Wereld, die van elkaar afhankelijk zijn voor afzetmarkten en grondstoffen. Nederland zal op zichzelf geen rol van betekenis kunnen spelen bij het bereiken van een "nieuw internationale economische orde".

Het gaat n.l. om de z.g. "structurele ontwikkelingsproblematiek" - verbetering van export-opbrengsten, toegang tot de markten, versterking van de koopkracht. De EG speelt in de onderhandelingen hierover als het grootste handelsblok ter wereld een centrale rol. De derde wereldlanden koesteren dan ook grote verwachtingen van de Negen.

Een aanvaardbare en evenwichtige ontspanning, noodzakelijk om de bewapeningswedloop te beteugelen, is alleen mogelijk zolang de NAVO geloofwaardig blijft.

Door Europese defensiesamenwerking zullen zowel kostenbesparingen als effectiviteitsverhogingen bereikt kunnen worden, hetgeen zal bijdragen tot de versterking van de NAVO en de binnenlandse bereidheid deze te ondersteunen.

Er is ook een negatieve overweging. Europese desintegratie, veroorzaakt door stilstand in het integratieproces, is voor een land als Nederland dat zozeer afhankelijk is van andere landen, onaanvaardbaar. Onze afhankelijkheid, in economisch en militair opzicht, zowel van Bonn als van Washington zou er groter door worden. Het resultaat zou zijn afhankelijkheid zonder medezeggenschap. De Nederlandse buitenlandse politiek zou verworpen tot een met ethische sluiers omweven onmachtspolitik.

De Europese eenwording zal een langdurige en moeilijke zaak zijn, die waarschijnlijk niet vóór de eeuwwisseling zal kunnen worden afgesloten. Dit betekent niet dat de noodzaak tot eenwording minder is, maar dat de uitdaging groter is.

Vrede en conflict

Verstoring en bedreiging van de vrede in de wereld vinden meestal hun oorsprong in lokale conflictsituaties, waarin vervolgens grotere mogendheden worden gemengd.

De lokale conflicten ontstaan, wanneer naar het gevoel van personen, groepen of volken inbreuk wordt gemaakt op bepaalde, belangrijke beginselen; het respect voor de rechten van de mens, de zelfbeschikking, kortom de gerechtigheid.

Het vestigen of herstellen van duurzame vrede zal daarom steeds gebaseerd moeten zijn op gerechtigheid; is dit niet het geval, dan zal de vrede wortelen in overmacht, dus in feite in geweld; een basis die de kiem van de eigen vernietiging in zich draagt. Gerechtigheid is de fundering van de vrede en van de veiligheid.

Bij het bepalen van zijn standpunt tegenover actuele politieke problemen in de wereld zal D 66 zich laten leiden door een streven naar gerechtigheid. In principe zal daarbij het gebruik van - ook structureel - geweld worden afgewezen.

Wij beseffen dat deze formule geen kant-en-klare oplossing biedt voor alle bestaande problemen. De realiteit bevat machtselementen waarmee het beleid, wil het verantwoord zijn, rekening moet houden.

D'66 houdt evenwel staande dat in geval van verwaarlozing van de gerechtigheid bij het zoeken naar oplossingen van conflicten de resultaten niet anders zullen zijn dan schijnoplossingen, die wel de symptomen maar niet de oorzaken raken, en die zelfs op korte termijn van twijfelachtige waarde zijn.

Dit geldt zowel voor bijvoorbeeld Zuidelijk Afrika en het Midden Oosten, als ook voor die gevallen waar inbreuk op de gerechtigheid nog niet tot acute internationale confrontatie heeft geleid.

Europese integratie

De verdere Europese integratie zal naar buiten toe gericht moeten worden op de volgende doelstellingen:

- bevorderen van de wereldvrede en de internationale rechtsorde;
- bijdragen tot een rechtvaardiger welvaartsverdeling in de wereld;
- verzekeren van de gemeenschappelijke veiligheid met inachtneming van het Atlantisch kader.

Intern zullen de volgende doelstellingen moeten worden nagestreefd:

- versterking van de Gemeenschappen door uitbreiding van de bevoegdheden van het Europese Parlement en de Europese Commissie. Uitbreiding van bestuurlijke bevoegdheden op Europees niveau moet gepaard gaan met parallelle uitbreiding van de bevoegdheden van het binnenkort rechtstreeks te kiezen Europees Parlement. Slechts op die wijze is te voorkomen dat samenwerking in Europa tot een versterking van de Europese bureaucratie en een verschraling van de nationale democratie leidt.
- 'vermenselijking' van de Gemeenschappen door:
  - solidariteit met sociaal en economisch zwakken, zowel binnen als buiten de Gemeenschapslanden, o. a. door het aanpakken van het werkloosheidsprobleem en een evenwichtiger verdeling van de welvaart binnen de Gemeenschap;
  - de verbetering van de kwaliteit van het bestaan, o. a. door de bescherming en verbetering van het leefmilieu en het rationeel beheer van de natuurlijke hulpbronnen.

- decentralistie.

Evenals bepaalde bevoegdheden collectief op Europees niveau zullen moeten worden uitgeoefend, zal er ook voor gezorgd moeten worden dat niet meer bevoegdheden centraal worden uitgeoefend dan werkelijk noodzakelijk is. Waar mogelijk zullen nationale bevoegdheden via de Gemeenschappen zelfs moeten worden overgedragen aan regionale organen. Een dergelijke benaderingswijze kan bijdragen tot een grotere herkenbaarheid van het gevoerde beleid voor de individuele burger.

Als concrete beleidspunten gelden:

1. Externe betrekkingen.

De samenhang en verdere ontwikkeling van het intern beleid dwingen tot intensivering van de samenwerking binnen de Gemeenschappen op het gebied van externe betrekkingen. Daarnaast heeft ook effectieve druk van buiten in het verleden reeds geleid tot gemeenschappelijk optreden van de Negen.

Voor de verdere uitbouw van een gemeenschappelijk optreden naar buiten kunnen die terreinen dienen die het dichtst aanliggen tegen de huidige activiteiten van de Gemeenschap.

In territoriaal opzicht betekent dit dat die gebieden prioriteit krijgen die in de geografische nabijheid van de Gemeenschap liggen (Oost-Europa, Midden Oosten in het kader van de Euro-Arabische dialoog) en landen die een groot belang voor Europa vertegenwoordigen (zoals de VS).

Daarnaast moeten de betrekkingen met de ontwikkelingslanden worden uitgebouwd via een in toenemende mate Europees structureel ontwikkelingsbeleid (b. v. handelspolitiek, landbouw, grondstoffen, overdracht van technologie). Een afzonderlijk Nederlands beleid terzake zou in het algemeen ineffectief zijn en is daarom ongewenst.

2. Nieuwe leden.

Europese landen met een democratische structuur zoals Griekenland en Portugal, en in de toekomst hopelijk Spanje, moeten worden toegelaten tot de Gemeenschappen, zowel om de democratie in deze landen te ondersteunen als ook uit solidariteit. Solidariteit kan niet gereserveerd worden voor Derde Wereldlanden, maar moet zich tevens uitstrekken tot achtergebleven landen en regio's in Europa.

3. Economische, monetaire en sociale samenwerking.

Hoewel het bereiken van een economische en monetaire unie op korte termijn niet te verwezenlijken lijkt, moet een dergelijke unie als doelstelling volledig gehandhaafd blijven. Essentieel daarbij is dat op Europees niveau bevoegdheden en instrumenten geschapen worden die het voeren van een geïntegreerd sociaal en economisch beleid mogelijk maken. De lid-Staten zullen bindende verplichtingen moeten aangaan, met betrekking tot beleidselementen die de macro-economische situatie van de lid-Staten beïnvloeden, zoals de begrotingstekorten en de financiering daarvan het stijgingstempo van de collectieve lasten, de liquiditeitscreatie, reglementering van het kapitaalverkeer binnen de Gemeenschap en het externe monetaire beleid.

Daarnaast is het noodzakelijk dat de inkomens- en productiviteits-ontwikkeling in de lid-Staten geleidelijk aan voldoende parallel zal verlopen, zodat op den duur het instrument van de wisselkoersaanpassing gemist kan worden. Hiervoor is een communautaire coördinatie van het inkomensbeleid in ieder geval noodzakelijk.

Het economisch structuurbeleid (en met name het industriebeleid) zal in de verschillende lid-Staten moeten worden afgestemd op het verminderen van de onderlinge structuurverschillen.

Daarnaast zullen inkomstenoverdrachten tussen de lid-Staten moeten bijdragen tot het ombuigen van tijdelijke of blijvende structuurverschillen. Het zal nodig zijn nieuwe credietverleningen aan duidelijke economische en monetaire voorwaarden te binden.

Het sociaal beleid (sociale minimumnormen, werkgelegenheidsbeleid, medezeggenschap), het regionaal beleid, het milieubeleid en het energiebeleid zullen gelijktijdig moeten worden.

4. Versterking en democratisering.

De democratisering van de besluitvorming dient centraal te staan.

Van een rechtstreeks gekozen Europees parlement mag een toenemende druk verwacht worden voor een uitbreiding van zijn budgettaire en wetgevende bevoegdheden.

De unanimiteitsregel die de factor voor bijna alle besluiten van de Raad van Ministers geldt moet vervangen worden door besluitvorming bij meerderheid waar dat door het Verdrag van Rome bepaald wordt.

Versterking van de Europese Commissie is eveneens essentieel.

Deze kan vooral worden bereikt door het goedkeuren door het Europese Parlement van de benoeming van de voorzitter en het programma van de Commissie.

De rol van de Europese Raad van regeringsleiders moet beperkt blijven tot die van arbiter in belangrijke geschilpunten.

De Oost-West verhouding en de Veiligheid

In een situatie van strategische pariteit tussen Oost en West is de enig aanvaardbare politiek die van ontspanning; d. w. z. van vermindering van gewapend conflict en zoeken naar een stabiele, geleidelijk minder antagonistisch wordende verhouding.

Binnen het geheel van deze Oost-Westverhouding kan Europa een belangrijke rol spelen bij het bevorderen van de stabiliteit en de kwaliteit van de relatie en bij de bescherming van de rechten van de mens in de totalitair geregeerde staten. Voorwaarde voor zo'n rol is een voldoende mate van Westeuropese samenwerking, en een regionaal, conventioneel machtsevenwicht.

Op voorzienbare termijn bestaat geen mogelijkheid tot een radicale doorbreking van de confrontatie tussen Oost en West door het instellen van een 'collectief veiligheidssysteem'.

Het is daarom beter zijn energie te besteden aan geleidelijke verbetering van de verhouding zoals die nu bestaat.

1. De ideologische tegenstelling.

Bij het verschil tussen Oost en West gaat het om de tegenstelling tussen gesloten systemen die berusten op een bepaalde ideologie enerzijds en anderzijds om pluralistische, onderling tamelijk sterk verschillende samenlevingsvormen, die niet op één ideologie zijn gebaseerd doch die uitgaan van de in vrijheid tot uitdrukking gebrachte keuze van de staatsburgers.

De ideologische tegenstelling tussen Oost en West is dan ook niet die tussen "communisme" en "kapitalisme". Voor de Europeanen heeft het daarom geen zin om zich door het communistische blok een "ideologische strijd" te laten opdringen. De West-Europese landen streven niet naar een herstel van het "kapitalisme" in Oost Europa, zoals de USSR nog wel zegt te streven naar de eindoverwinning van het marxisme.

Europa moet tegenover de "ideologische strijd" een beleid stellen van openheid en tolerantie, gebaseerd op vertrouwen in de kracht van de democratie. Er hoeft geen overtrokken vrees te bestaan voor een zekere invloed van een communistische partij op een Westeuropese regering als deze op demo-

cratische manier tot stand is gekomen (wat dat betreft moet er een duidelijk onderscheid worden gemaakt tussen de zuiver ideologische component en die van de machtsuitbreiding van de USSR waarvoor de ideologische wedijver een dekmantel kan vormen).

Wel moet deelname van communisten aan Westeuropese regeringen worden afgewezen als mocht blijken dat zij ofwel door ondemocratische middelen proberen hun positie te versterken of te bestendigen, ofwel zich weigeren terug te trekken wanneer dit op grond van de democratische spelregels zou moeten gebeuren.

Houden de communisten zich echter aan deze spelregels, dan kan hun bijdrage aan de oplossing van de problemen van deze tijd worden verwelkomd, evenals hun bijdrage aan een geleidelijke democratisering van de communistische beweging.

In een redelijke wedijver tussen de Oostelijke en Westelijke opvattingen over maatschappij en organisatie zal moeten blijken hoe de antwoorden kunnen worden gegeven op de grote problemen waarmee Europa en de wereld worden geconfronteerd. Noch het klassieke kapitalisme, noch ook het gecentraliseerde en nog steeds op economische groei geconcentreerde communisme is daartoe in staat.

2. De mensenrechten.

Werkelijk stabiele verhoudingen in Europa die niet berusten op een absoluut machtoverwicht van een van beide supermachten zijn alleen mogelijk als de bevolkingen in voldoende mate tevreden zijn met hun regeringen. Dit zal het geval zijn als omgekeerd deze regeringen de individuele rechten respecteren van hun onderdanen, bekend als de Rechten van de Mens.

Niet alleen om ideële, doch ook om praktische-politieke redenen zal daarom Nederland met zijn Europese partners al het mogelijk moeten doen om de eerbiediging van de rechten van de mens te bevorderen.

Ook bij de voortzetting van de multilaterale dialoog, begonnen in de Conferentie over Veiligheid en Samenwerking in Europa (CVSE) dient aan de naleving van de mensenrechten de nodige aandacht te worden besteed.

Voor Nederland en zijn partners moet dit een belangrijk criterium zijn bij de beoordeling van de tenuitvoerlegging van de Slotakte door de andere CVSE-staten.

3. Vertrouwen en openheid.

Vertrouwen tussen staten is een uitvloeisel van opgedane ervaringen, meer dan iets wat op zichzelf kan worden gecreëerd. Toch moet al het mogelijk gedaan worden om onnodig wantrouwen te vermijden, en het ontstaan van vertrouwen te bevorderen.

Het is vooral met dat doel voor ogen dat Nederland samen met zijn Europese partners moet blijven streven naar een groeiende openheid tussen Oost en West. Alleen als de bestaande hindernissen voor persoonlijk contact en kennisname van informatie uit andere landen worden weggenomen zal wederzijds vertrouwen op een hechte basis kunnen worden gebouwd.

4. Militaire Oost-West-verhouding.

A. Uitgangspunt

De defensie-inspanning van Nederland, Europa en de NAVO zal nimmer gericht zijn op het winnen van een oorlog; zij heeft het voorkomen van gewapende conflicten tot doel. Daarnaast zal een voldoende defensie-inspanning noodzakelijk zijn om politieke pressie van andere staten of groepen van staten tegen te gaan.

B. Macht en invloed

Een land van de grootte van Nederland denkt, als het om macht gaat, eerder in termen van evenwicht dan van overwicht.

Voor de Oost-Westverhouding houdt dit in dat wij niet terugverlangen naar de tijd dat de NAVO dankzij een nucleair monopolie een duidelijke positie had van grotere militaire kracht dan het Warschau-Pakt.

Het betekent ook dat een situatie als ongewenst en gevaarlijk wordt aangevoeld.

Daarnaast is de defensie van een land één van de factoren die zijn politieke gewicht bepalen.

Wil Nederland in EEG en NAVO, en mede daardoor in de wereld een rol kunnen spelen - een rol die het, gezien de geprononceerde gedachten die hier bestaan op politiek en moreel gebied, ook ambiëert - dan zal het er zich van bewust moeten zijn dat zijn defensie-ínspanning hierbij mede bepalend is.

C. Defensie en ontwapening.

Een effectief veiligheidsbeleid kan slechts gevoerd worden wanneer aandacht wordt gegeven zowel aan de militair-strategische realiteit als aan de ontwapeningsgedachte. De wens om de vernietigingswapens uit te bannen zal moeten worden getoetst aan de mogelijkheden die de militaire situatie daartoe geeft, terwijl anderzijds iedere militaire activiteit uiterst kritisch moet worden bezien tegen de achtergrond van het streven naar zo groot mogelijke ontwapening.

In de afgelopen jaren is tussen de supermachten VS en USSR een strategisch evenwicht ontstaan, in die zin dat zij ieder punt van elkaars grondgebied met kernwapens kunnen treffen; ook als antwoord op een aanval van de andere zijde. Dit betekent dat elk van beide de uiterste omzichtigheid zal betrachten bij het in gang zetten van een escalatieproces dat zou kunnen leiden tot het gebruiken van de "strategische" kernwapens. Zulk een proces zou met name op gang kunnen komen bij het als eerste inzetten van ook kleinere ('tactische') kernwapens. Daar komt nog bij dat de gevolgen voor Europa van een nucleair conflict, ook als dat zich zou beperken tot het tactische niveau, verschikkelijk zouden zijn. Daarom kan thans in een locale of regionale situatie waarin de ene partij een conventioneel en de andere een tactisch nucleair overwicht heeft, niet meer worden gesproken van een politiek relevant evenwicht van krachten.

Een partij die zich conventioneel duidelijk in het nadeel voelt, zeker als hij door de conventionele strijdkrachten in korte tijd onder de voet zou kunnen worden gelopen, zal gevoelig worden voor politieke druk van de andere partij. Een concreet beleid, gericht op verdere terugdringing van kernwapens, kan slechts bestaan in het vestigen en bestendigen van een evenwichtstoestand op conventioneel niveau, die de mogelijke verleiding wegneemt om door snelle geconcentreerde actie politieke winst te behalen, met alle onberekenbare gevolgen van dien.

Nederland zal de Speciale Zitting van de Algemene Vergadering van de VN in 1978 over ontwapening moeten aangrijpen om te streven naar afspraken over ontwapening en wapenbeheersing. In de besprekingen tussen Amerika en Rusland over strategische wapens (SALT) zullen de Europese landen directer betrokken moeten worden.

Nederland moet een initiatief nemen om in Europees en/of Atlantisch verband te komen tot een grotere parlementaire controle op de wapenproductie in Europa en Amerika en tot een aan banden leggen van de wapenexport naar de Derde Wereld.

D. Europese aspecten.

Zolang er van een conventioneel overwicht aan WP-zijde sprake is, zal enerzijds ontwapening niet verantwoord zijn. Indien dat overwicht toeneemt dan kan een zekere mate van versterking van de eigen bewapening noodzakelijk worden.

Er moet met vergrote inspanning en verbeeldingskracht worden gestreefd naar regionale afspraken over ontwapening die een stabiele en controleerbare evenwichtstoestand teweeg brengen.

De Europeanen dienen er voor te zorgen dat zij kunnen vertrouwen op eigen conventionele kracht om de theoretische mogelijkheid van een aanval, en daarmee de praktische mogelijkheid van politieke druk, zoveel mogelijk te beperken. Dat een samenwerkend, en liefst geïntegreerd Europa dit niet alleen veel beter doch ook veel goedkoper zal kunnen doen dan in los verband opererende staten spreekt vanzelf. Een hechte Europese samenwerking, ook op het gebied van de defensie is daarom noodzakelijk.

De bereidheid van de VS om deel te nemen in de verdediging van Europa kan door een effectieve, gezamenlijke Europese defensie-inspanning slechts worden vergroot.

Een Europees kernwapen zou slechts noodzakelijk kunnen worden indien, tegelijkertijd, het conventioneel overwicht aan WP-zijde een beslissend karakter zou krijgen, en de nucleaire garantie van de VS zijn geloofwaardigheid, en daardoor zijn afschrikkingskracht zou verliezen. Alleen in zo'n geval zou immers denkbaar zijn dat in bepaalde omstandigheden de USSR als eerste gebruik zou maken van kernwapens tegen Europa.

5. Europese defensie-samenwerking.

Verdergaande samenwerking op defensiegebied tussen Europese NAVO-landen is vooral van belang in verband met de potentieel sterk kostenbesparende effecten. Met name op de gebieden van meer concrete projecten, zoals de aanschaf en productie van materieel (industriebeleid), research en development, logistiek e.d. liggen voor een specifiek Europese benadering grote perspectieven. De totale Europese integratie op het gebied van defensie kan en mag niet vooruitlopen op de algemene politieke overeenstemming over de doelstellingen van het beleid. Toch bestaat binnen de reeds nu algemeen aanvaarde doelstellingen een grote marge voor een gezamenlijke aanpak en uitwerking. Aan dergelijke samenwerkingsvormen dient een hoge prioriteit te worden toegekend, zodat resultaten kunnen worden geboekt, die bijdragen tot een politieke sfeer waarin op openhartige wijze kan worden gesproken over een mogelijk ruil van taken tussen Europese landen. Het uiteindelijke doel van een verdergaande Europese defensie-samenwerking is het versterken van de Europese component van de NAVO, zonder afbreuk te doen aan het principe van bondgenootschappelijke samenwerking.

Met Europese samenwerking op defensiegebied hoeft niet te worden gewacht tot dat een gemeenschappelijke buitenlandse politiek tot stand komt.

Naarmate de Europese eenwording voorschrijdt zal behoefte ontstaan aan een nauwer samengaan ook op het gebied van de defensie, dat op zijn beurt de politieke eenwording kan stimuleren.

Ook zal uit een oogpunt van noodzakelijke kostenbesparing standaardisatie en specialisatie tussen de krijgsmachten van de Europese NAVO-leden - als Europese zuil van het bondgenootschap - waardevol zijn.

Ontwikkelingssamenwerking

1. 1. Algemeen

Ook Nederland kende lange tijd een kleine groep zeer rijken en een grote groep armen. Via inkomensoverdracht is in de laatste veertig jaar niet alleen de welvaart voor allen toegenomen, maar ook het welzijn. De lijn wordt nu doorgetrokken naar het mondiale vlak: ook hier moet spreiding van kennis, macht en inkomen geleidelijk aan verwerkelijkt worden.

1. 2. De spreiding van de welvaart zal gericht moeten zijn op de wezenlijke behoeften van de ontwikkelingslanden. Er zal naar gestreefd moeten worden de bevolkingen in de ontwikkelingslanden hun ontwikkelingsproces zoveel mogelijk zelf te doen bepalen, waardoor een grotere garantie bestaat voor behoud van hun eigen culturele waarden (self-reliance ook in sociaal en cultureel opzicht).

1. 3. Hierbij moet allereerst aandacht worden besteed aan de elementaire levensbehoeften voor de allerarmste groepen waar ook ter wereld. (Onder deze elementaire levensbehoeften wordt niet alleen verstaan de basisconsumptiegoederen, maar ook de mogelijkheid om arbeid te verrichten, recht op gemeenschapsdienstverlening en participatie in de maatschappij). Daarnaast moeten, om een mondiale inkomensverdeling tot stand te brengen, structurele hervormingen in de internationale betrekkingen worden aangebracht die een zodanige internationale arbeidsverhouding tot stand brengen dat die op herverdeling van welvaart gericht wordt.

2. 1. Een verheffing van de levensomstandigheden van de armste groepen in de ontwikkelingslanden hangt in de eerste plaats af van het binnen deze landen gevoerde beleid.

Rijke landen kunnen zo'n beleid ondersteunen met financiële en technische hulp die het westen kan verschaffen. Ook de hulpverlening via het VN-systeem moet zich in toenemende mate gaan richten op de armste bevolkingsgroepen.

3. 1. In de komende vijf jaren zal de internationale financiële hulpstroom zich vooral moeten richten op de armste ontwikkelingslanden, c. q. projecten ten gunste van de armste groepen. De ontwikkelingslanden met een hoger inkomen per hoofd zijn vooral gebaat bij een herstructurering van de internationale Economische orde.

3. 2. De huidige omvang van de Nederlandse ontwikkelingshulp van 1.25% van het BNP dient als een minimum bijdrage daaraan te worden beschouwd. Gezien de te verwachten geringere groei van het nationale inkomen dient met kracht een zuivering van begrotingsposten die onder de zgn. ontwikkelingsplafond vallen te worden nagestreefd, opdat per 1980 de niet onder de officiële definitie vallende doch wel aan het plafond toegekende begrotingsposten tot een minimum worden teruggebracht. In het Nederlandse beleid dient prioriteit te liggen op - multilaterale en bilaterale - financiële hulp op voorwaarden gedifferentieerd naar de behoeften van de ontvangende landen. Technische hulp dient deze te ondersteunen.

4. 1. Nederland moet zich in de komende jaren inzetten om een Nieuwe Internationale Economische orde tot stand te brengen.

Dit zal in de eerste plaats moeten gebeuren in samenwerking met de EG-partners, juist omdat de Europese Gemeenschap als één van de

grote handelsblokken in de wereld, een doorslaggevende rol kan spelen bij het tot stand brengen van een Nieuwe Internationale Economische Orde.

Op korte termijn reeds kunnen enkele onderdelen van de NIEO worden uitgewerkt. Hierbij wordt gedacht aan uitvoering van maatregelen ter stabilisering van de grondstoffenprijzen, zoals voorgesteld in het Geïntegreerd Programma van de UNCTAD (VN Raad voor Handel en Ontwikkeling), industriële herstructurering en wijzigingen in de internationale monetaire verhoudingen.

De Verenigde Naties

Over talloze wereldwijde vraagstukken, met name op economisch gebied (bevolking, milieu, voedsel, handel, industrialisatie, energie, werkgelegenheid) is het internationale overleg - vooral ook in het kader van de VN - gedurende de afgelopen jaren sterk geïntensiveerd. Dit is een uitvloeisel van de erkenning dat de problemen van onze tijd grensoverschrijdend en sterk onderling samenhangend zijn en een internationale aanpak vereisen.

De organisatie van de Verenigde Naties als wereldwijd samenwerkingsinstrument heeft door de intensivering van het internationale overleg nieuwe taken en inhoud gekregen.

Versterking der VN door middel van ingrijpende veranderingen in het Handvest moet op praktische gronden worden uitgesloten, maar ook onwenselijk worden geacht. De noodzaak daarvoor is minder urgent dan soms wel wordt gesteld. Waar het om gaat - ook bij het functioneren van de VN - is de politieke bereidheid tot concrete en internationale samenwerking. Organisaties en structuren zijn de instrumenten daarvoor en de vlucht in nieuwe organisaties en overlegstructuren mag geen dekmantel zijn voor een gebrek aan politieke wil.

Dit neemt niet weg dat aanpassingen in de werkwijze van de VN, wat betreft de in de afgelopen jaren sterk expanderende economische en sociale sectoren wel op korte termijn gewenst zijn. Het instrumentarium moet daarbij speciaal gericht worden op de totstandkoming van een nieuwe internationale economische orde. In de nabije toekomst lijken met name op het gebied van de handel en financieel/monetaire problemen institutionele hervormingen nodig, die het ontoereikende huidige beleidsinstrumentarium aanvullen. Voorts zal het VN-systeem meer dan voorheen rekening moeten houden met nieuwe samenwerkingsvormen die zich de laatste jaren op regionaal en interregionaal niveau hebben ontwikkeld.

In dit verband zal de samenwerking tussen de ontwikkelingslanden van de Groep van 77 en de Niet-Gebonden Landen van grote betekenis kunnen zijn.

Deze is immers gericht op gebruikmaking van de VN als democratisch overlegorgaan tussen ontwikkelde, ontwikkelings- en socialistische landen.

De rol die de VN in conflicten kan spelen, is grotendeels afhankelijk van de politieke realiteit van de dag. Overschatting van haar mogelijkheden is even onjuist als de onderschatting daarvan. De politieke realiteit is afhankelijk van de politieke wil van de afzonderlijke leden van de VN.

HOOFDSTUK 13

Defensie

De veiligheid van Nederland is thans het best gewaarborg in de NAVO. Het handhaven van een defensief potentiëel is in de huidige veiligheidssituatie voor de NAVO onontkoombaar. Deze defensieve macht dient niet in eerste instantie te zijn gericht op het voeren van een oorlog, maar op het voorkomen daarvan. Dat betekent geen omvangrijke legers, maar kleine parate eenheden en een beleid, dat vóór alles is gericht op crisisbeheersing. De afschrikkingsconceptie gebaseerd op de strategie van het "aangepaste antwoord" en de "voorwaartse verdediging" is nog steeds geldig. Wel moeten deze concepties voortdurend kritisch worden getoetst aan nieuwe ontwikkelingen en zo nodig moeten alternatieve denkbeelden worden onderzocht.

- Met name voor de kleine en middelgrote landen zal het instandhouden van een voldoende defensieve capaciteit reeds in de komende jaren enorme financiële problemen opleveren.
Niet langer kan worden volstaan met tijdelijke oplossingen of een beleid waarbij het ene gat wordt gevuld met het andere. Voor Nederland zullen de hoofdlijnen van de Defensienota 1974 moeten worden doorgezet en voorts zullen duidelijke keuzes moeten worden gemaakt en prioriteiten gesteld.
Alleen door rationalisatie, specialisatie en takenruil kan de bondgenootschappelijke verdediging efficiënter worden gemaakt en kan het hoofd worden geboden aan de steeds stijgende kosten. Dat betekent een grotere afhankelijkheid tussen de NAVO landen onderling. D'66 maakt deze keuze, waarbij zij de nadruk legt op de integratie tussen de Europese landen van de NAVO.
- De omvang van de defensieuitgaven dient niet uitsluitend te worden gebaseerd op een percentage van het nationaal inkomen of het nationaal product.
Zij moet in de eerste plaats berusten op een nuchtere en zakelijke beoordeling van de veiligheidssituatie.
- Het is in de huidige veiligheidssituatie niet verantwoord de conventionele defensie te verminderen en tegelijkertijd de nucleaire verdediging te reduceren. D'66 wil in de eerste plaats de rol van het kernwapen terugdringen. Daarvoor is het vestigen en bestendigen van een meer evenwichtige conventionele balans essentieel (MBFR).
- Zolang de onderhandelingen over wederzijdse en evenwichtige troepenreducties (MBFR) geen resultaat hebben opgeleverd, dient de vredessterkte van de Landmacht te worden gehandhaafd.
- De recente en komende ontwikkelingen in de besprekingen over strategische kernwapenreducties (SALT) en in de krachtsverhouding tussen Oost en West leiden tot een grotere directe betrokkenheid van Europa bij SALT:
nu een zekere 'grip' is verkregen op de Amerikaanse en Russische strategische systemen komt het accent meer te liggen op de niet strikt strategische kernwapens, zoals de Backfire bommenwerper, de cruise missile en de zgn. ss-x-20 raket. De speciale betekenis die deze systemen hebben voor de veiligheid van West Europa noopt tot een grotere betrokkenheid van de West Europese landen bij SALT.
Zij dienen te streven naar een zekere medezeggenschap en inbreng in de besprekingen.
- Het afleggen van een verklaring om niet als eerste kernwapens te gebruiken, kan een buitengewoon belangrijke bijdrage leveren aan het ontwapeningsproces. Zo'n verklaring kan alleen daadwerkelijk effectief zijn wanneer substantiële vorderingen zijn gemaakt met de beheersing en reductie van de materie, d. w. z. de troepen en wapensystemen zelf, en wanneer de rol van het

kernwapen is teruggedrongen en een meer evenwichtige conventionele balans is bereikt.

Onder de huidige omstandigheden is een no-first-use verklaring een vlag die de lading niet kan dekken.

De potentiële bijzonder belangrijke betekenis van een no-first-use verklaring moet niet worden ontkracht door een ontijdig gebruik.

Nederland moet zich ten volle inzetten voor het bereiken van een situatie waarin zo'n verklaring volledig tot zijn recht kan komen.

- D'66 dient in de NAVO het initiatief te nemen tot een studie waarin wordt nagegaan of een andere opzet van het bondgenootschap, n.l. om te komen tot een Europese en een Amerikaanse Zuil binnen de NAVO, wenselijk en mogelijk is. Tegelijkertijd moeten de Europese regeringen onderzoeken hoe kan worden toegewerkt naar een grotere Europese eenheid op defensiegebied, waarvan tevens een grotere stimulans kan worden verwacht voor de noodzakelijke politieke éénwording van Europa.
- Materiële en personeel zijn beide gelijkwaardige componenten van de krijgsmacht. Het personeel moet derhalve niet als sluitstuk, maar als integrerend bestanddeel worden beschouwd. De huidige situatie voldoet niet in alle opzichten aan dit beginsel. Zo kan b.v. de op zichzelf toe te juichen vergrote aandacht voor de investeringssector tot gevolg hebben dat de exploitatie, die het personeel vaak direct raakt, in de knel kan komen.
- Over het algemeen moet krachtig worden gewaakt voor een situatie waarin beleidsbeslissingen die het personeel direct raken over de hoofden van dit personeel worden genomen, en als voldongen feiten worden gepresenteerd. De verschillende belangen- en vakverenigingen hebben hierbij een belangrijke functie. Het Georganiseerd Overleg moet een forum van werkelijke medezeggenschap zijn. Ook op gedecentraliseerd niveau, b.v. de onderdeelsraden en het werkoverleg, is het zaak dat de bereikte of nog te bereiken democratisering niet alleen een papieren, maar ook een werkelijk inhoudsvolle verworvenheid is. Ook op dit punt moet aansluiting worden gezocht bij ontwikkelingen die zich in de maatschappij voordoen, zoals de ondernemingsraden en de veranderingen daarin.
- Een hoeksteen van het personeelsbeleid is de idee van gelijkstelling van het militaire personeel met andere beroepsgroepen in de samenleving. In de opleiding en vorming moet een kritische bezinning plaatsvinden op het functioneren van de krijgsmacht. Het zou niet juist zijn het militaire bedrijf als zuiver "technisch" te kwalificeren. Juist in de krijgsmacht is de maatschappelijke betrokkenheid van uitzonderlijk belang. Voor het arbeidsvoorwaardenbeleid dient de algemene regel te gelden dat de op zich behaardenwaardige gedachte van gelijkstelling en vermaatschappelijking niet alleen mag worden gebruikt wanneer besparingen in het geding zijn. Aan de uitwerking van de gelijkstellings- en vermaatschappelijkingsgedachte zijn enerzijds grenzen gesteld door de noodzaak van een efficiënte bedrijfsvoering en anderzijds door de erkenning dat de krijgsmacht als bedrijf een eigen karakter heeft. D'66 gaat uit van het beginsel dat de verhoudingen binnen de krijgsmacht zoveel mogelijk op maatschappelijke leest geschroeid moeten worden, behalve waar dit stijdig zou zijn met de eisen die gesteld worden door het bijzondere karakter van de krijgsmacht. D'66 ziet echter nog wel degelijk mogelijkheden voor bovengenoemde uitwerking, b.v. in de vorm van "all-ranks-messes" en het zoeken naar alternatieven voor het systeem van coöptatie bij benoemingen. Het stakingsrecht voor militairen dient echter te worden afgewezen.
- D'66 spreekt zich onomwonden uit voor een krijgsmacht met dienstplichtigen en beroeps-kader, om principiële redenen.

Juist de wens dat een krijgsmacht geworteld moet zijn in de maatschappij en daarmee de nauwste voeling moet onderhouden, brengt met zich mee dat de gevaren van een maatschappelijk isolement, dat door een krijgsmacht met slechts vrijwillig dienenden kan ontstaan, niet onderschat moet worden. Blijft het vraagstuk van de onrechtvaardigheid van het huidige dienstplichtsysteem. Op de korte termijn zou het in ieder geval aanbeveling verdienen het huidige uitstelbeleid drastisch te beperken, om zo de tendens tegen te gaan dat slechts de relatief lager opgeleiden in werkelijke dienst dreigen te komen. Op de lange termijn beveelt D'66 de invoering van een algemene sociale dienstplicht aan, waarin vervulling van de militaire dienstplicht als keuze mogelijkheid wordt opgenomen.

DEEL I

Actiebeginselen	3
-----------------	---

DEEL II

Samen delen en samenwerken	6
----------------------------	---

HOOFDSTUK 1. Inleiding.	6
2. Welvaart door vernieuwing.	7
- Afnemend welzijnsbeleven.	8
- Energie-problematiek.	8
- Milieu-problematiek.	9
- Bewaking en besturing van het produktie-proces.	10
3. Een democratische maatschappij.	11
4. De economische ordening.	13
- De rangorde van beslissingen.	13
- Centralisatie of decentralisatie.	13
- Instrumenten voor een gedecentraliseerde structuur.	14
- Het op elkaar afstemmen van beslissingen.	14
5. De Sociaal-culturele ordening.	17
6. Samenhangend beleid.	20
- Het inflatie kader.	21
- Het nationale kader.	22

DEEL III

Onderdelen van beleid	25
-----------------------	----

HOOFDSTUK 1. Sociaal-economisch beleid.	25
- Inkomensbeleid.	25
- Sociale zekerheid.	27
- Fiscaal beleid.	30
- Loon en prijsbeleid.	31
- Werkgelegenheid.	33
2. Het economisch stelsel.	36
- Democratische markteconomie.	36
- Democratische arbeidsverhoudingen.	37
- Consumentenbeleid.	39
3. Ruimtelijke inrichting en volkshuisvesting.	41
- Ruimtelijke ordening.	41
- Volkshuisvesting.	42
- Verkeer en Vervoer.	44

HOOFDSTUK 4.	Milieubeheer.	47
	- Algemene uitgangspunten.	47
	- Milieu en economie.	48
	- Zuinigheid in plaats van verspilling.	49
	- Energie problematiek.	50
	- Respect voor de beperkte mogelijkheden van onze omgeving.	50
	- Milieubeheer als grensoverschrijdende noodzaak.	51
	- Bestuur en wetgeving.	52
	- Burger en milieu.	52
5.	Landbouwbeleid.	53
6.	Sociaal-cultureel beleid.	56
	- Algemene inleiding.	56
	- Ouderen en gehandicapten in onze samenleving.	57
7.	Volksgezondheid.	59
8.	Onderwijs.	64
9.	Emancipatie van vrouw en man.	69
10.	Minderheidsgroepen.	71
11.	Justitie.	74
	- Rechtshulp.	74
	- Rechtsspraak.	74
12.	Buitenlands beleid.	77
	- Vrede en conflict.	78
	- Europese integratie.	78
	- De Oost-West verhouding en de veiligheid.	80
	- Ontwikkelingssamenwerking.	84
	- De Verenigde Naties.	85
13.	Defensie.	86

UITGAVE APRIL 1977

Druk: COENE, Den Haag

secretariaat :

Javastraat 6, Den Haag

telefoon : 070 - 453271

en 467188